

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ»
Ακαδημαϊκό έτος 2021-2022

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Μυρτώς Πιλάλη (Α.Μ.: ΜΔΙ 2038)

Τίτλος: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟ ΑΠΟΡΡΗΤΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΔΕΔΟΜΕΝΑ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Επιβλέπουσα:

Δρ. Αικατερίνα Παπανικολάου

Πειραιάς, Ιούλιος 2022

Στη Δανάη,

που με συντρόφευσε σε όλη τη διάρκεια της διαδρομής.

«Το Πανοπτικόν λειτουργεί σαν ένα είδος εργαστηρίου εξουσίας. Χάρη στους μηχανισμούς επιτήρησης, που διαθέτει, αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και ικανότητα διείσδυσης στη συμπεριφορά των ατόμων. Η επιτήρηση αυτή βασίζεται σε ένα μόνιμο σύστημα καταγραφής χωρίς διάκριση, εξακολουθητικά και συγκεντρωτικά. Μια ορισμένη επαύξηση γνώσεων εγκαθίσταται λίγο λίγο σε όλα τα προχωρημένα φυλάκια της εξουσίας και ανακαλύπτει νέα αντικείμενα σε όλα τα πεδία, όπου αυτή ασκείται.»

Μ. Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, 1975

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
A. Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟΥ ΑΠΟΡΡΗΤΟΥ	8
I. Η προστασία του δικαιώματος στα καταστατικά κείμενα της ευρωπαϊκής έννομης τάξης.....	8
II. Η προστασία του δικαιώματος στο καταστατικό κείμενο της εθνικής έννομης τάξης.....	10
III. Πεδίο προστασίας του άρθρου 19 του Συντάγματος.....	11
IV. Προστατευτέα στοιχεία του αντικειμένου του επικοινωνιακού απορρήτου	13
B. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ - Η ΧΡΗΣΗ, Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	17
I. Το αντικείμενο των μεταδεδομένων επικοινωνίας.....	17
II. Η φύση των μεταδεδομένων επικοινωνίας.....	19
III. Η αξία και η χρήση των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο πλαίσιο της ψηφιοποιημένης επικοινωνίας.....	21
Γ. ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ.....	29
I. Η προστασία του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο.....	29
II. Η εξελικτική πορεία της νομολογιακής κρίσης των ευρωπαϊκών δικαστηρίων σχετικά με την προστασία του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας.....	40
i. Οι αποφάσεις των ευρωπαϊκών δικαστηρίων.....	40
ii. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απόφαση Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου	41
iii. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απόφαση P.G. και J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου	43
iv. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απόφαση Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου	44
v. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Απόφαση Digital Rights Ireland	45
vi. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Απόφαση Tele2 Sverige ab κατά Post- Och Telestyrelsen	49
vii. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Απόφαση La Quadrature du net κατά Premier Ministre	52
viii. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απόφαση Big Brother Watch κατά Ηνωμένου Βασιλείου	54
III. Ανίσχυρο Οδηγίας 2006/24/EK - Αντίθεση με Ε.Σ.Δ.Α. και Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.....	56
Δ. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ	59

I. Το ζήτημα της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στην έννοια της προστασίας του απορρήτου στην ελληνική έννομη τάξη.....	59
i. Θεώρηση υπερ της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου.....	60
α. Η εξελικτική πορεία της προστασίας του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο	60
β. Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας.....	68
ii. Θεώρηση κατά της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου.....	71
α. Γνωμοδοτήσεις Εισαγγελίας Αρείου Πάγου	71
β. Διχογνωμία ως προς το ζήτημα απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας εντός της νομολογίας του Αρείου Πάγου	74
II. Προστασία απορρήτου μεταδεδομένων επικοινωνίας στο πλαίσιο της κακόβουλης / ενοχλητικής επικοινωνίας.....	78
i. Οι γνωμοδοτήσεις της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου ως προς το ζήτημα της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας.....	78
ii. Το κανονιστικό πλαίσιο της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας.....	80
iii. Το νομοθετικό πλαίσιο της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας.....	83
III. Η ισχύς του νόμου 3917/2011 μετά την κήρυξη ως ανίσχυρης της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ.....	85
E. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΑ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΚΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΝΝΟΜΗΣ ΤΑΞΗΣ	91
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	95
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	97
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΗΜΜΑΤΩΝ.....	108

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ – ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να συνεισφέρει στο διαμειβόμενο διάλογο σχετικά με τη σπουδαιότητα, την αξία και τη χρήση των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο σύγχρονο περιβάλλον επικοινωνίας, καθώς επίσης την ανάγκη προστασίας τους ως πτυχή του επικοινωνιακού απορρήτου. Στην εποχή της ψηφιοποίησης της επικοινωνίας, του πολλαπλασιασμού των τρόπων αυτής και της συσσώρευσης όλων των μέσων της σε μια συσκευή έξυπνου τηλεφώνου, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας έχουν αναχθεί σε πληροφοριακό χρυσό, καθώς μπορούν να χαρτογραφήσουν ενδελεχώς την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά των χρηστών – συνδρομητών, αφού συλλεχθούν κι επεξεργαστούν από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς για ποικίλους σκοπούς. Ειδικότερα, εξέχουσα θέση στο παρόν έργο κατέχει η έρευνα της δυνατότητας διείσδυσης των μεταδεδομένων επικοινωνίας στην ιδιωτική ζωή του ατόμου και η λειτουργία τους ως ανεκτίμητων πηγών πληροφοριών, που μπορούν να εξορυχθούν, να επεξεργαστούν και να καταστούν πολύτιμοι πόροι εξονυχιστικής σκιαγράφησης του βιο-πορτέτου ενός υποκειμένου. Άλλωστε, η δημόσια δήλωση του Στρατηγού Michael Hayden, πρώην Διευθυντή των μυστικών υπηρεσιών των Η.Π.Α. NSA και CIA ότι «σκοτώνουμε ανθρώπους με βάση τα μεταδεδομένα επικοινωνίας» αναδεικνύει πανηγυρικά την αξία και τις δυνατότητες χρήσης τους στη σύγχρονη εποχή¹.

Το παρόν έργο πραγματεύεται την προστασία του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας υπό το πρίσμα του ενωσιακού και εγχώριου δικαίου, καθώς επίσης εξετάζει την εξελικτική πορεία της ευρωπαϊκής κι ελληνικής νομολογίας αναφορικά με το εν λόγω θέμα. Περαιτέρω, γίνεται εκτενής σχολιασμός της διχογνωμίας, που επικράτησε στην ελληνική έννομη τάξη ως προς το ζήτημα υπαγωγής αυτών στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, σκιαγραφώντας την προβληματική των

¹ Loideain, N.N. (2015) "EU Law and Mass Internet Metadata Surveillance in the Post-Snowden Era". *Cogitatio Media and Communication*, Τόμος 3 (Τεύχος 2), σελ. 54. Διαθέσιμο στο https://www.mendeley.com/search/?query=EU+Law+and+Mass+Internet+Metadata+Surveillance+in+the+Post-Snowden+Era&dgcid=md_homepage, ημερομηνία πρόσβασης 01-04-2022.

αντικρουόμενων πλευρών σχετικά με τη διάκριση των εσωτερικών και εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας. Εμμένοντας στην παραδοσιακή διάκριση κατά την ταχυδρομική επικοινωνία μεταξύ περιεχομένου και διεύθυνσης επί του φακέλου αλληλογραφίας διαμορφώθηκε στο παρελθόν η πεποίθηση ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας διαφοροποιούνται από το περιεχόμενο αυτής ως προς το βαθμό προστασίας του απορρήτου τους. Ως εκ τούτου, αμφισβητήθηκε αρχικά η υπαγωγή των μεταδεδομένων στο απόρρητο της επικοινωνίας βάσει της παρωχημένης αντίληψης ότι η αποκάλυψη των εξωτερικών στοιχείων είναι λιγότερο παρεμβατική ως προς την ιδιωτικότητα του ατόμου σε σύγκριση με το περιεχόμενο της επικοινωνίας. Παρά ταύτα, η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και η καθολική χρήση του διαδικτύου καθαίρεσαν τα όρια μεταξύ των ανωτέρω δύο εννοιών, με αποτέλεσμα πλέον τα μεταδεδομένα επικοινωνίας να είναι τόσο άρρηκτα συνδεδεμένα με το περιεχόμενο, ώστε να μη νοείται επικοινωνία χωρίς αυτά.

Εν τέλει, με την παρούσα μελέτη καθίσταται σαφές ότι δεν νοείται απόρρητο του περιεχομένου της επικοινωνίας χωρίς την παράλληλη προστασία του απορρήτου των συνθηκών διεξαγωγής αυτής, οι οποίες πρέπει να είναι γνωστές και διαφανείς στα υποκείμενα, ώστε να είναι εγγυημένη η δυνατότητα αυτοκαθοριζόμενης και απροκατάληπτης επικοινωνίας², δεδομένου ότι το άτομο δεν μπορεί να απολαμβάνει το δικαίωμα στο απόρρητο της ελεύθερης ανταπόκρισης και επικοινωνίας, όταν γνωρίζει ότι ανά πάσα στιγμή μπορεί να καταστεί γνωστό σε τρίτους με ποιον επικοινωνεί, πότε, με ποια συχνότητα και υπό ποιες περιστάσεις³.

² Λίβος, Ν. (1994) «Ποινικοδικονομικές επεμβάσεις σε δεδομένα τηλεπικοινωνιακών διασυνδέσεων». *ΠοινΧρ*, ΜΔ', σελ. 742, παρουσίαση άρθρου του Welp, J. Strafprozessuale Zugriffe auf Verbindungsdaten des Fernmeldeverkehrs.

³ Τσόλιας, Γ (2013) «Απόρρητο Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών Ι - Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των τηλεπικοινωνιών». Σε Παύλου, Σ., Σάμιο, Θ. επιμ. *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*. Αθήνα: Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 37.

Α. Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟΥ ΑΠΟΡΡΗΤΟΥ

Ι. Η προστασία του δικαιώματος στα καταστατικά κείμενα της Ευρωπαϊκής έννομης τάξης

Επικοινωνία είναι η ανθρώπινη διαδικασία ανταλλαγής πληροφοριών, μεταβίβασης, εκπομπής και λήψης μηνυμάτων, ιδεών, σκέψεων και συναισθημάτων από έναν άνθρωπο σε έναν άλλο, με στόχο να επηρεάσει την κατάσταση και τη συμπεριφορά του⁴. Η επικοινωνία είναι συνυφασμένη με κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, όπως αποτυπώνεται σε έναν από τους πρώτους ορισμούς του όρου, όπου προσδιορίζεται ως «ο μηχανισμός μέσω του οποίου υπάρχουν και αναπτύσσονται οι ανθρώπινες σχέσεις»^{5 6}.

Το απόρρητο της επικοινωνίας θεμελιώνεται σε ένα ευρύ πλέγμα νομοθετικών διατάξεων, τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στην εγχώρια έννομη τάξη. Πιο συγκεκριμένα, στο ενωσιακό δίκαιο, το απόρρητο της επικοινωνίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 του Χάρτη Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε. (εφεξής Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.), που ορίζει ότι «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του», ενώ στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής Ε.Σ.Δ.Α.) ορίζεται ότι «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του».

Στο επίπεδο του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου τίθενται αξιολογικά κριτήρια, δυνάμει των οποίων ένα θεμελιώδες δικαίωμα δύναται να περιοριστεί

⁴ Verderber, F. R (1998) *Η Τέχνη της Επικοινωνίας*. Αθήνα: Έλλην και Κόκκος, Α. (1998) *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Σχέσεις διδασκόντων – διδασκομένων*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

⁵ Horton Cooley, C. (1909) *The Significance of Communication, Chapter 6 in Social Organization*. New York: Charles Scribner's Sons, σελ. 61-65.

⁶ Μανούσου, Ε. (2017) *Οι δεξιότητες των φοιτητών που εκπονούν μεταπτυχιακή – ερευνητική εργασία*. Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Διαθέσιμο στο <https://gellym.pressbooks.com/>, ημερομηνία πρόσβασης 21-03-2022.

νομίμως. Ως εκ τούτου, δυνάμει του άρθρου 52, παράγραφος 1 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. ορίζεται ότι «κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών, που αναγνωρίζονται σε αυτόν πρέπει να προβλέπονται από το νόμο, να σέβεται το ουσιαστικό περιεχόμενό του και τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται σε αυτά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες, μόνο εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε σκοπούς γενικού ενδιαφέροντος, που αναγνωρίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων». Περαιτέρω, στο σύστημα της Ε.Σ.Δ.Α., η άσκηση του εν λόγω δικαιώματος δύναται να περιοριστεί, όταν είναι αναγκαίο για την επιδίωξη θεμιτού σκοπού, με αποτέλεσμα κάθε επέμβαση να πρέπει να είναι σύμφωνη με τις προϋποθέσεις, που θέτει η δεύτερη παράγραφος του ίδιου κατά τα ως άνω άρθρου, η οποία ορίζει ότι «Δεν επιτρέπεται να υπάρξει επέμβαση δημοσίας αρχής κατά την άσκηση του δικαιώματος αυτού, εκτός εάν η επέμβαση αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρο το οποίο, σε μία δημοκρατική κοινωνία, είναι αναγκαία για την εθνική ασφάλεια, τη δημοσία ασφάλεια, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπιση της τάξεως και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων». Συναφώς προς τα παραπάνω, οι προϋποθέσεις, που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά, προκειμένου να δικαιολογείται επέμβαση στο δικαίωμα προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας του υποκειμένου είναι οι εξής: 1) η επέμβαση να προβλέπεται από τον νόμο, 2) να επιδιώκει θεμιτό σκοπό και να ανταποκρίνεται πραγματικά σε σκοπούς γενικούς ενδιαφέροντος, τους οποίους αναγνωρίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση (όπως η προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας ασφάλειας, της οικονομικής ευημερίας, η προστασία της υγείας, η προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τρίτων) και 3) να είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, ήτοι να ανταποκρίνεται σε επείγουσα κοινωνική ανάγκη και να μην υπερβαίνει το μέτρο που είναι αναγκαίο για την εκπλήρωση του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού.

II. Η προστασία του δικαιώματος στο καταστατικό κείμενο της εθνικής έννομης τάξης

Στην εθνική έννομη τάξη, το απόρρητο της επικοινωνίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 19 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι «1. Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απόλυτα απαραβίαστο. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων. 2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες ανεξάρτητης αρχής που διασφαλίζει το απόρρητο της παραγράφου 1. 3. Απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου αυτού και των άρθρων 9 και 9Α». Η συνταγματική κατοχύρωση του απαραβίαστου της επικοινωνίας κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1844, αφού ο όρος του «απόλυτα» απαραβίαστου συμπληρώθηκε στη σχετική διάταξη στο Σύνταγμα του 1864, ενώ στο Σύνταγμα του 1975 προστέθηκε ο όρος της «επικοινωνίας», καθιστώντας περαιτέρω την ανταπόκριση και την επικοινωνία ως «ελεύθερη»⁷. Το «απόλυτα απαραβίαστο» του απορρήτου των επιστολών και της ελεύθερης επικοινωνίας αίρεται μόνο υπό τις προϋποθέσεις, που ορίζει το δεύτερο εδάφιο της ανωτέρω συνταγματικής διάταξης, δηλαδή μόνο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, τα οποία ορίζονται περιοριστικά στον εκτελεστικό του συγκεκριμένου άρθρου νόμο 2225/1994, σε συνδυασμό με τις ταχθείσες εγγυήσεις της διαδικασίας άρσης του απορρήτου. Απαραίτητη δε προϋπόθεση για την ολοκλήρωση της διαδικασίας της άρσης του απορρήτου είναι η διενέργεια μιας ανακριτικής πράξης, ήτοι η έκδοση διάταξης άρσης του απορρήτου από το αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο, ώστε να μη θίγεται η ιδιωτική ζωή και η προσωπικότητα του ατόμου, παρά μόνο στο μέτρο και για όσο χρονικό διάστημα είναι απολύτως αναγκαίο. Σε αυτό το συνταγματικό πλαίσιο η Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών (εφεξής Α.Δ.Α.Ε.) επιτελεί ουσιαστικό ρόλο ως προς την προστασία του επικοινωνιακού απορρήτου, καθώς δυνάμει του εκτελεστικού του Συντάγματος Νόμου 3115/2003 έχει την αποστολή

⁷ Λαζαράκος, Γ. (2017) ό.π., σελ. 254.

του ελέγχου της τήρησης των όρων και της διαδικασίας της άρσης του απορρήτου, γεγονός που σημαίνει ότι ουσιαστικά είναι επιφορτισμένη με την εποπτεία της τήρησης της απαιτούμενης διαδικασίας από τα δικαστικά συμβούλια και τους Παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών (εφεξής Πάροχοι)⁸.

III. Πεδίο προστασίας του άρθρου 19 του Συντάγματος

Στο άρθρο 19 παρ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνεται ως ατομικό δικαίωμα με δύο επιμέρους συνιστώσες⁹, αρρήκτως συνδεδεμένες μεταξύ τους, αφενός η ελευθερία της ανταπόκρισης ή επικοινωνίας κάθε είδους και αφετέρου το απαραβίαστο του απορρήτου της ανταπόκρισης ή επικοινωνίας κάθε είδους, εφόσον βέβαια τα επικοινωνούντα μέρη επιθυμούν να διατηρήσουν τη μυστικότητα αυτής¹⁰. Πράγματι, το εν λόγω ατομικό δικαίωμα βρίσκεται στο μεταίχμιο περισσότερων ατομικών ελευθεριών, καθώς αποτελεί εγγύηση της προσωπικής ελευθερίας εν γένει και συνδέεται άμεσα με την ιδιωτική ζωή, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, την ελευθερία της γνώμης και το δικαίωμα της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης του ατόμου στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών¹¹. Ως εκ τούτου, καθίσταται σαφές από τα παραπάνω ότι στο άρθρο 19 του Συντάγματος κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην απόρρητη ελεύθερη επικοινωνία, καθώς η ελευθερία της επικοινωνίας αποτελεί προϋπόθεση του απορρήτου αυτής¹², αφού πριν καταστεί απόρρητη προϋποτίθεται ότι διεξάγεται ελεύθερα σε τόπο και χρόνο της επιλογής του καθενός, με συνομιλητή και μέσο επικοινωνίας της επιλογής του, σε γλώσσα και με περιεχόμενο, το οποίο ο ίδιος επέλεξε χωρίς καθορισμό της χρονικής

⁸ Μαρκόπουλος, Ν. (2018) «Η συνταγματική προστασία των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας», *Πρακτικά Ημερίδας της Αρχής Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών με θέμα Απόρρητο Επικοινωνιών – Σύγχρονες Προκλήσεις*. Αθήνα, 08-05-2018. Αθήνα: Α.Δ.Α.Ε., σελ. 65.

⁹ Χρυσόγονος, Κ. (2006) *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 256 επ.

¹⁰ Χρυσόγονος, Κ. (1998) *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας, σελ. 213.

¹¹ Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 3.

¹² Λυντέρης, Χ. (1995) «Η άρση του απορρήτου της επικοινωνίας ως μέσο αντεγκληματικής πολιτικής – παρουσίαση του Ν. 225/1994». *ΠοινΧρ*, 1995, σελ. 119.

διάρκειας της επικοινωνίας του¹³. Συνεπώς, αυτό που πράγματι προστατεύεται ως απόρρητο επικοινωνίας από το άρθρο 19 του Συντάγματος είναι το ίδιο το επικοινωνιακό γεγονός σε όλη του την έκταση, ήτοι τόσο το περιεχόμενο της επικοινωνίας όσο και τα συναφώς παραγόμενα δεδομένα από αυτή ήτοι τα λεγόμενα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας ή άλλως μεταδεδομένα, αφού κανένας, πλην των επικοινωνούντων μερών δεν μπορεί να γνωρίζει ούτε το περιεχόμενο, αλλά ούτε και την ίδια την πράξη της επικοινωνίας¹⁴.

Με τον όρο «ανταπόκριση ή επικοινωνία με οποιονδήποτε άλλο τρόπο» αποτυπώθηκε εύγλωττα η βούληση του συντακτικού νομοθέτη να επεκτείνει το εννοιολογικό περιεχόμενο του επικοινωνιακού απορρήτου σε κάθε μέσο επικοινωνίας υπαρκτό ή μελλοντικό¹⁵, προκειμένου να υπάρξει εναρμόνιση με τη σύγχρονη εξέλιξη στο πεδίο των ανταποκρίσεων γενικότερα¹⁶, χωρίς να υφίσταται ανάγκη για συνεχή διεύρυνση της έκτασης του δικαιώματος¹⁷. Για το λόγο αυτό, ο συντακτικός νομοθέτης επέκτεινε τη συνταγματική προστασία του απορρήτου πέρα από τις επιστολές και σε οποιαδήποτε άλλη μορφή επικοινωνίας από απόσταση με τη χρήση κάποιου μέσου, ήτοι μέσω σταθερού ή κινητού τηλεφώνου, φαξ, τηλεγραφήματος, καθώς και των υπηρεσιών ηλεκτρονικής επικοινωνίας¹⁸. Επιπλέον, στο απόρρητο της συνταγματικής διάταξης του άρθρου 19 συμπεριλαμβάνονται και οι επικοινωνίες, στις οποίες τα επικοινωνούντα μέρη αναφέρονται στη διάπραξη εγκλημάτων, γεγονός άλλωστε που καλύπτεται από τη νομοθετική επιφύλαξη για την άρση του απορρήτου¹⁹. Φορείς του δικαιώματος στο απόρρητο της επικοινωνίας είναι αδιακρίτως όλα τα φυσικά πρόσωπα, ακόμη και αυτά που βρίσκονται σε εξουσιαστική σχέση με το κράτος, δηλαδή οι κρατούμενοι, καθώς επίσης και τα

¹³ Μάνεσης, Α. (2013) *Συνταγματικά Δικαιώματα, α' Ατομικές Ελευθερίες, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας, σελ. 245.

¹⁴ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), *ό.π.*, σελ. 67.

¹⁵ Μάνεσης, Α. (2013), *ό.π.*, 236.

¹⁶ Σπυράκος, Δ. (1993) Το απόρρητο της επικοινωνίας, Βασικές αρχές και επιλογές για τη δικαιοπολιτική αντιμετώπιση του. *ΤοΣ* 3/1993, σελ. 523.

¹⁷ Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 5.

¹⁸ Λαζαράκος, Γ. (2017) *ό.π.*, σελ. 256.

¹⁹ Καμίνης, Γ. (1998) *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας, σελ. 207.

νομικά πρόσωπα²⁰, ενώ αποδέκτες αποτελούν τόσο οι ιδιώτες όσο και οι φορείς δημόσιας εξουσίας, αναπτύσσοντας με αυτόν τον τρόπο άμεση τριτενέργεια έναντι όλων²¹.

IV. Προστατευτέα στοιχεία του αντικειμένου του επικοινωνιακού απορρήτου

Όπως προαναφέρθηκε, στην έννοια της συνταγματικά προστατευόμενης επικοινωνίας υπάγεται το επικοινωνιακό γεγονός σε όλη του την έκταση, ήτοι τόσο το περιεχόμενο της επικοινωνίας, όσο και τα στοιχεία που εξατομικεύουν τις περιστάσεις υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα αυτή, δηλαδή τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, με αποτέλεσμα ορθά να γίνεται λόγος για την προστασία του γεγονότος της επικοινωνίας²². Σχετικά με την έννοια του απορρήτου της επικοινωνίας έχει υποστηριχθεί ότι αυτό καταφάσκει στις περιπτώσεις, που τα επικοινωνούντα μέρη εκδηλώνουν την εύλογη προσδοκία ότι το περιεχόμενο και τα μεταδεδομένα αυτής δεν θα περιέλθουν σε γνώση τρίτου, γεγονός που απορρέει από τη γενική αρχή «in dubio pro libertate» και από την ύπαρξη τεκμηρίου υπέρ του απορρήτου²³. Ως εκ τούτου, τα μέρη που επικοινωνούν, κάνοντας χρήση των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε δημόσιο δίκτυο έχουν την προσδοκία ότι κάθε τρίτος θα απέχει από τη λήψη γνώσης του περιεχομένου ή των εξωτερικών στοιχείων αυτής, δηλαδή ότι η επικοινωνία τους σε όλη την έκτασή της δεν θα καταγραφεί και δεν θα διατηρηθεί ούτε από τον Πάροχο, ούτε από οποιονδήποτε άλλο τρίτο, ούτε ακόμα και από τον ίδιο τον συνομιλητή, πάντα με την επιφύλαξη της νόμιμης άρσης του απορρήτου²⁴. Το εύρος προστασίας του ανωτέρω δικαιώματος παρέχει στα υποκείμενα τη δυνατότητα να επικοινωνούν μεταξύ τους σε συνθήκες αμεριμνησίας, χωρίς να

²⁰ Λαζαράκος, Γ. (2017) *ό.π.*, σελ. 255

²¹ Τσακυράκης, Σ. (1993) *Το απόρρητο της επικοινωνίας (Απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης;)*. ΝοΒ, 1993, σελ. 99.

²² Δαγτόγλου, Π. (2012) *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας, σελ. 357.

²³ Παπαδόπουλος, Ν. (2008) *Προστασία του Απορρήτου της Επικοινωνίας, Ερμηνευτική Προσέγγιση του Άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδος*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 172, 183.

²⁴ Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 8.

νώθουν το διαρκή φόβο ότι θα παρεμβληθεί οποιοσδήποτε τρίτος, είτε πρόκειται για ιδιώτη, είτε για το ίδιο το κράτος, ο οποίος θα αντλήσει πληροφορίες, που θα μπορούν να αξιοποιηθούν σε βάρος των επικοινωνούντων μερών²⁵. Άλλωστε, τα ανωτέρω εφαρμόζονται και κατά την τηλεφωνική ή προφορική συνομιλία διαζώσης, κατά την οποία τα επικοινωνούντα μέρη προσδοκούν ότι «ο φευγαλέος και ανεπανάληπτος ήχος και παλμός της ανθρώπινης λαλιάς τους»²⁶ παραμένει μυστικός εντός του ιδιωτικού πεδίου της επικοινωνίας.

Το άρθρο 19 παρ. 1 Σ, κατοχυρώνοντας το απολύτως απαραβίαστο του απορρήτου της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας δεν διακρίνει ανάμεσα στα εσωτερικά και τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας, καθώς καλύπτει τόσο το περιεχόμενο, ήτοι φωνή, κείμενο, εικόνα, ήχο, ιστοσελίδα, όσο και τα συναφώς παραγόμενα δεδομένα επικοινωνίας, που προσδιορίζουν και εξατομικεύουν τις συνθήκες και τις περιστάσεις της, με αποτέλεσμα να εγγυάται ένα περιβάλλον ιδιαίτερα αυξημένης προστασίας της εμπιστευτικότητας κατά τη διεξαγωγή της επικοινωνίας και συνακόλουθα της ιδιωτικής ζωής²⁷. Συνεπώς, ως εσωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας νοούνται οι πληροφορίες, που ανταλλάσσουν τα μέρη, μέσω δημόσιου δικτύου επικοινωνιών, οι οποίες αποσκοπούν στην επίτευξη της επικοινωνίας, δηλαδή το περιεχόμενο του φωνητικού μηνύματος, του κειμένου (fax, telex, sms, τηλεγράφημα, e-mail), της εικόνας (mms, internet, fax), της ιστοσελίδας, των προγραμμάτων των Η/Υ²⁸, ενώ ως εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας ή άλλως μεταδεδομένα νοούνται αυτά που παράγονται αυτοματοποιημένα από τη χρήση των δημοσίων δικτύων ηλεκτρονικών επικοινωνιών κατά την επικοινωνία και παρέχουν πληροφορίες, που προσδιορίζουν τις συνθήκες και τις περιστάσεις, υπό τις οποίες αυτή διενεργείται, εξατομικεύοντάς την, ήτοι τον τόπο, τον χρόνο, την ταυτότητα των επικοινωνούντων μερών, τη διάρκεια και τη συχνότητα της επικοινωνίας²⁹.

²⁵ Καμίνης, Γ. (1995) «Το απόρρητο της τηλεφωνικής επικοινωνίας: Η συνταγματική προστασία και η εφαρμογή της από τον ποινικό νομοθέτη και τα δικαστήρια». ΝοΒ, τόμος 43, σελ. 205.

²⁶ Καμίνης, Γ., (1995) ο.π., σελ.512.

²⁷ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), ό.π., σελ. 68.

²⁸ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 22.

²⁹ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), ό.π., σελ. 68.

Ειδικότερα, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας έχουν διφυή υπόσταση, καθώς αποτελούν αφενός δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα του χρήστη στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και αφετέρου απόρρητα εξατομικευτικά στοιχεία της επικοινωνίας του, με αποτέλεσμα η υπαγωγή τους στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου του άρθρου 19 να κρίνεται πληρέστερη, καθώς δυνάμει του τελευταίου τίθενται εγγυήσεις της δικαστικής εξουσίας για οποιαδήποτε επέμβαση σε αυτά³⁰.

Παλαιότερα, είχε γίνει μια προσπάθεια ειδικότερου διαχωρισμού των εσωτερικών και εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας στον τομέα των τότε τηλεπικοινωνιών. Πιο συγκεκριμένα, ο Ν. Λίβος³¹ είχε προτείνει την κατηγοριοποίηση των εσωτερικών και εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας, διακρίνοντάς τα σε πρωτογενή και δευτερογενή στοιχεία, λαμβάνοντας ως κριτήριο διάκρισης το αυτόματο της καταγραφής των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων, που δεν αφορούν στο περιεχόμενο της επικοινωνίας. Με βάση το κριτήριο αυτό διέκρινε σε εσωτερικά και εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας, από τα οποία τα πρώτα κατηγοριοποιούνται επιμέρους στα κύρια, ήτοι σε όσα αφορούν στο περιεχόμενο της επικοινωνίας και στα συνδεδετικά δεδομένα, ήτοι σε όσα στοιχεία καταγράφονται αυτομάτως κατά την οποιαδήποτε χρήση του τηλεπικοινωνιακού δικτύου. Επιπλέον, ως εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας χαρακτήρισε αυτά που δεν καταγράφονται αυτόματα κατά τη χρήση του τηλεπικοινωνιακού δικτύου, δηλαδή τη γλώσσα της επικοινωνίας, τις κινήσεις των επικοινωνούντων μερών, το λογισμικό επεξεργασίας³². Σε περαιτέρω αναλυτική κατηγοριοποίηση των στοιχείων της τηλεπικοινωνίας είχε προχωρήσει ο Β. Τουντόπουλος³³, ο οποίος τα διέκρινε αφενός στα δεδομένα περιεχομένου, δηλαδή σε όσα αφορούν στο περιεχόμενο της επικοινωνίας και

³⁰ Τσόλιας, Γ. (2004) «Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ». ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ), (Τεύχος 3/2004), σελ. 14.

³¹ Λίβος, Ν. (1997) Η ποινική προστασία των συνδεδετικών δεδομένων των τηλεπικοινωνιών. *ΠοινΧρ, ΜΖ'*, σελ. 737 επ.

³² Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 23.

³³ Τουντόπουλος, Ν. (2000) Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών. Δ.Ε.Ε. (τεύχος 5), σελ. 475 επ.

αφετέρου στα παρεπόμενα ή συναφή δεδομένα. Τα τελευταία δε διακρίνονται επιμέρους σε στατικά και δυναμικά δεδομένα, ανάλογα με το αν υπόκεινται σε συνεχείς αλλαγές³⁴.

Έχει καταστεί σαφές πλέον ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας είναι τόσο άρρηκτα συνδεδεμένα με το περιεχόμενο, ώστε να μην υφίσταται επικοινωνία χωρίς αυτά, αποτελώντας σύστοιχο στοιχείο για την πραγματοποίησή της. Έτσι, η αντιμετώπιση τους ως απλά τεχνικά δεδομένα, δηλαδή ως αριθμοί και χαρακτηριστικά μιας ηλεκτρονικής ανταλλαγής πληροφοριών όχι μόνο δεν αποτυπώνει τη νομική φύση τους και δεν αναδεικνύει τη σπουδαιότητά τους³⁵, αλλά επίσης έρχεται σε αντίθεση τόσο με το νομοθετικό πλαίσιο προστασίας τους όσο και τη σχετική ευρωπαϊκή και εθνική νομολογία, που έχει εκδοθεί αναφορικά με αυτά. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να νοηθεί απόρρητο της επικοινωνίας χωρίς την παράλληλη προστασία του απόρρητου των συνθηκών διεξαγωγής αυτής, αφού το άτομο δεν μπορεί να απολαμβάνει το δικαίωμα στο απόρρητο της ελεύθερης ανταπόκρισης και επικοινωνίας, όταν γνωρίζει ότι ανά πάσα στιγμή μπορεί να καταστεί γνωστό σε τρίτους με ποιον επικοινωνεί, πότε, με ποια συχνότητα και υπό ποιες περιστάσεις³⁶. Είναι πλέον αποδεκτό ότι στο σύγχρονο περιβάλλον επικοινωνίας τα μεταδεδομένα δύνανται να οδηγήσουν ακόμα και στην αναπαράσταση των τηλεπικοινωνιακών σχέσεων μιας ολόκληρης κοινωνίας³⁷. Άλλωστε, στην περίπτωση των επικοινωνιών μέσω διαδικτύου η ταξινόμηση μεταξύ περιεχομένου και μεταδεδομένων επικοινωνίας γίνεται ακόμα δυσκολότερη, καθώς δεν αντικατοπτρίζει πλέον μια αυστηρή οριοθέτηση μεταξύ «ευαίσθητων» και «αβλαβών» πληροφοριών για τα υποκείμενα, αφού πολλές υπηρεσίες, όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο περιέχουν αλληλουχίες πληροφοριών, που περιλαμβάνουν δεδομένα αναφορικά τόσο με το περιεχόμενο της επικοινωνίας όσο και με τα εξωτερικά στοιχεία

³⁴ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 23.

³⁵ Τσόλιας, Γ. (2004), ό.π., σελ. 14.

³⁶ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 37.

³⁷ Λίβος, Ν. (1997), ο.π., σελ.737.

αυτής³⁸, ήτοι λ.χ. η περίπτωση του «θέματος» ενός e-mail, το οποίο αποτελεί περιεχόμενο³⁹, χωρίς ωστόσο να συμπεριλαμβάνεται στο βασικό κείμενο του μηνύματος⁴⁰. Εξάλλου, σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι το πλήρες εννοιολογικό περιεχόμενο της έννοιας της ελεύθερης επικοινωνίας προσδιορίζεται εξελικτικά ανάλογα της τεχνολογικής προόδου στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και κυρίως του επιπέδου διακινδύνευσης, που συνεπάγεται η τεχνολογική εξέλιξη για την ιδιωτική ζωή, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την ελευθερία της έκφρασης⁴¹.

B. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ - Η ΧΡΗΣΗ, Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

I. Το αντικείμενο των μεταδεδωμένων επικοινωνίας

Ο όρος «μεταδεδωμένα» χρονολογείται περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960, αλλά η έννοια είναι τόσο παλιά όσο ο πρώτος βιβλιογραφικός κατάλογος μιας βιβλιοθήκης. Τα μεταδεδωμένα αποτελούν δεδομένα, που εξηγούν άλλα δεδομένα, καθώς αποτυπώνουν μια δομημένη περιγραφή των βασικών χαρακτηριστικών ενός πληροφοριακού πόρου, με αποτέλεσμα να καθιστούν ευκολότερη την ανάκτηση, την επεξεργασία και τη διαχείριση της πληροφορίας. Κατά μία έννοια έπονται των αρχικών δεδομένων και για το λόγο αυτό, άλλωστε, τους έχει προσδοθεί το πρόθεμα «μετά»⁴². Συναφώς προς τα

³⁸ Smith, J.C. (2003) "The USA PATRIOT Act: Violating reasonable expectations of privacy protected by the Fourth Amendment without advancing national security". *North Carolina Law Review*, τ. 82, σελ. 412.

³⁹ Crump, C. (2003) "Data retention—Privacy, anonymity, and accountability online", *Stanford Law Review*, τ. 56, σελ. 191. Διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/1229685>, ημερομηνία πρόσβασης 11-04-2022.

⁴⁰ Mitrou, L. (2007) "Communications Data Retention: A Pandora's Box for Rights and Liberties?". Σε Acquisti, A., Gritzalis, S., Lambrinoudakis, C., Di Vimercati, S. *Digital Privacy, Theory, Technologies and Practices*. New York: Auerbach Publications, σελ 423. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/8379843/Communications_Data_Retention_A_Pandoras_Box_for_Rights_and_Liberties, ημερομηνία πρόσβασης στις 21-03-2022.

⁴¹ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), *ό.π.*, σελ. 67.

⁴² Landau, S. (2020) "Categorizing uses of communications metadata: Systematizing knowledge and presenting a path for privacy". *NSPW '20, USA, 26-29 2020, Online*, σελ. 2.

παραπάνω, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας αποτελούν δεδομένα, που παράγονται ως συνέπεια της μετάδοσης μιας επικοινωνίας και αποκαλύπτουν πληθώρα στοιχείων για το γεγονός της επικοινωνίας, ήτοι το γεωγραφικό πλάτος και μήκος, υψόμετρο του τερματικού σταθμού του αποστολέα ή του παραλήπτη, οποιαδήποτε πληροφορία ονομασίας, αρίθμησης ή διεύθυνσης των επικοινωνούντων μερών, τον όγκο, την αρχή, το τέλος ή τη διάρκεια της επικοινωνίας⁴³, με αποτέλεσμα να σχετίζονται με τα «συμφραζόμενα» αυτής, σε αντίθεση με το περιεχόμενό της. Ως εκ τούτου, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας αποτελούν μια πλούσια πηγή προσωπικών πληροφοριών για τους χρήστες - υποκείμενα, καθώς αποκαλύπτουν το «ποιος» (τα επικοινωνούντα μέρη), «πότε», πόσο καιρό και πόσο συχνά, (χρόνος, διάρκεια και συχνότητα), το «τι» (είδος επικοινωνίας, π.χ. τηλεφωνική κλήση, μήνυμα, e-mail), το «πώς» (η συσκευή επικοινωνίας που χρησιμοποιείται, π.χ. σταθερή τηλεφωνία, smartphone, tablet) και το «πού» (τοποθεσία των συσκευών που χρησιμοποιούνται) των μερών, που εμπλέκονται σε κάθε είδους επικοινωνία⁴⁴, αφήνοντας με αυτόν τον τρόπο πλούσια και αποκαλυπτικά ίχνη για την ιδιωτική ζωή των ατόμων σε καθημερινή βάση.

Με τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας, την ψηφιοποίηση της επικοινωνίας και την καθολική χρήση των κοινωνικών δικτύων έχουν επικρατήσει παγκοσμίως τα φορητά μέσα επικοινωνίας, έχοντας ως επακόλουθο τη συσσώρευση όλων των επικοινωνιών μας σε μία μοναδική συσκευή, η οποία μάλιστα βρίσκεται συνεχώς πάνω μας, παρέχοντάς μας παράλληλα άμεση πρόσβαση στο Διαδίκτυο⁴⁵. Τα αναλυτικά ίχνη των μεταδεδομένων επικοινωνίας, που παράγει η αδιάκοπη χρήση των φορητών έξυπνων συσκευών επικοινωνίας

Διαθέσιμο στο

<https://www.mendeley.com/search/?page=1&query=susan%20landau%20categorizing&sortBy=relevance>, ημερομηνία πρόσβασης 21-03-2021.

⁴³ Young, K. (2004) "Internet Addiction: A New Clinical Phenomenon and Its Consequences". *American Behavioral Scientist*, 48(4), σελ. 402-415. Διαθέσιμο στο Researchgate, https://www.researchgate.net/publication/232496700_Internet_Addiction_A_New_Clinical_Phenomenon_and_Its_Consequences, ημερομηνία πρόσβασης 21-03-2021.

⁴⁴ Loideain, N.N. (2015), ό.π., σελ. 54.

⁴⁵ Wicker, S.B. (2013) *Cellular Convergence and the Death of Privacy*, Oxford: Oxford University Press.

διευκολύνει τη συλλογή πρωτοφανούς πληθώρας δεδομένων, δημιουργώντας ταυτόχρονα προκλήσεις ως προς το απόρρητο της επικοινωνίας. Παράλληλα, οι τεχνολογικές εξελίξεις κι η αυξημένη χρήση των έξυπνων μέσων επικοινωνίας έχουν αλλάξει τη φύση των δεδομένων, που μπορούν να συλλεχθούν, διαμορφώνοντας νέες κατηγορίες μεταδεδομένων, όπως δεδομένα γεωεντοπισμού, βιομετρικά δεδομένα, δεδομένα αναγνώρισης προσώπου και δακτυλικών αποτυπωμάτων⁴⁶, με αποτέλεσμα να μπορούν να αποκαλύψουν ζωτικές πληροφορίες για τα υποκείμενα, ιδιαίτερα μάλιστα όταν συλλέγονται σε μεγάλη κλίμακα σε ολόκληρο τον πληθυσμό.

II. Η φύση των μεταδεδομένων επικοινωνίας

Βασικό χαρακτηριστικό των μεταδεδομένων επικοινωνίας, το οποίο μάλιστα τα ανάγει σε πληροφοριακό χρυσό, αποτελεί η ευκολία συλλογής και ανάλυσής τους, καθώς αποτελούν από τη φύση τους δομημένα δεδομένα με τυποποιημένη και προβλέψιμη μορφή, αφού αποτυπώνουν κυρίως νούμερα, ήτοι τηλεφωνικούς αριθμούς, συντεταγμένες, ημερομηνία, ώρα και διάρκεια της επικοινωνίας, με αποτέλεσμα να μπορούν να υποβληθούν εύκολα σε ποσοτική ανάλυση σε μεγάλη κλίμακα. Η τυποποιημένη φύση τους έχει καταστήσει ακόμα πιο εύκολη την επεξεργασία τους με τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, την ψηφιακή εξόρυξη δεδομένων μέσω εξελιγμένων υπολογιστικών προγραμμάτων και τη δυνατότητα συλλογής, αποθήκευσης κι επεξεργασίας τεράστιου όγκου δεδομένων προσωπικών επικοινωνιών, που μπορούν με ευχέρεια να μετατρέψουν αυτά τα ίχνη επικοινωνίας σε ουσιαστικές και ζωτικές πληροφορίες για τα υποκείμενα⁴⁷.

Από την άλλη πλευρά, το περιεχόμενο της επικοινωνίας δεν διαθέτει δομημένη φύση, καθώς στερείται μιας κοινής ενιαίας μορφής, με αποτέλεσμα να

⁴⁶ Bernal, P. (2016) "Data gathering, surveillance and human rights: recasting the debate". *Journal of Cyber Policy*, 1(2), σελ. 247. Διαθέσιμο στο <https://www.mendeley.com/search/?page=1&query=%20Bernal%2C%20P.%20%282016%29%20%E2%80%9CData%20gathering%2C%20surveillance%20and%20human%20rights%3A%20recasting%20the%20debate&sortBy=relevance>, ημερομηνία πρόσβασης 21-03-2021.

⁴⁷ Felten, E. (2013) "Written Testimony", *Committee on the Judiciary Hearing on Continued Oversight of the Foreign Intelligence Surveillance Act*. United States Senate, 02-10-2013, σελ. 4.

είναι εξαιρετικά δύσκολο να υποστεί επεξεργασία με τον ίδιο αυτοματοποιημένο τρόπο, όπως τα μεταδεδομένα επικοινωνίας. Το περιεχόμενο επηρεάζεται άμεσα από υποκειμενικούς και απρόβλεπτους παράγοντες, αφού μπορεί να είναι αποτυπωμένο σε έμμεση ή δυσνόητη μορφή, μπορεί να εκφέρεται με υπονοούμενα ή σε γλώσσα, που δεν είναι εύκολα ή αυτόματα κατανοητή, έτσι ώστε η «ανάγνωση», η «ακρόαση» και η επεξεργασία του να αποτελεί δύσκολο εγχείρημα, δεδομένου μάλιστα ότι η κρυπτογράφηση του πραγματοποιείται ευκολότερα από τα μεταδεδομένα⁴⁸. Παρά δε το γεγονός ότι η τεχνική της αυτοματοποιημένης αποκρυπτογράφησης της επικοινωνίας έχει εξελιχθεί τεχνολογικά, εξακολουθεί από τη φύση της να αποτελεί μια δύσκολη και επιρρεπής σε σφάλματα διαδικασία, με αποτέλεσμα η απομαγνητοφώνηση και η εξόρυξη του περιεχομένου εκατοντάδων εκατομμυρίων επικοινωνιών ημερησίως να αποτελεί ακόμα πιο δύσκολο έργο. Δεν προκαλεί έκπληξη, λοιπόν, το γεγονός ότι στις περιπτώσεις επιτήρησης των επικοινωνιών οι μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών και οι Αρχές επιβολής του νόμου καταφεύγουν πρωτίστως στα μεταδεδομένα επικοινωνίας, αφού η συλλογή κι η επεξεργασία τους πραγματοποιείται πιο εύκολα, οικονομικά και αποδοτικά σε σύγκριση με την ανάλυση του περιεχομένου της επικοινωνίας, που δημιουργεί ανυπέρβλητες δυσκολίες λόγω της φύσης τους⁴⁹.

Καθίσταται σαφές από τα παραπάνω ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, τα οποία στο εγγύς παρελθόν θεωρούνταν άχρηστα υποπροϊόντα των υπηρεσιών των Παρόχων έχουν σταδιακά μεταβληθεί σε πολύτιμες πηγές πληροφοριών σχετικά με τους χρήστες – συνδρομητές⁵⁰. Δεν είναι πλέον ασφαλές να υποθέσει κανείς ότι οι εν λόγω πληροφορίες «μη περιεχομένου», που παράσχουν τα μεταδεδομένα επικοινωνίας είναι λιγότερο αποκαλυπτικές ή ευαίσθητες για την ιδιωτική ζωή των υποκειμένων από το ίδιο το περιεχόμενο της επικοινωνίας,

⁴⁸ Bernal, P. (2016), ό.π., σελ. 248.

⁴⁹ Felten, E. (2013), ό.π., σελ. 6.

⁵⁰ Van Dijck, J. (2014) "Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology". *Surveillance and Society*, 12(2), σελ. 199. Διαθέσιμο στο <https://www.mendeley.com/search/?page=1&query=%E2%80%9CDatafication%2C%20dataism%20and%20dataveillance%3A%20Big%20Data%20between%20scientific%20paradigm%20and%20ideology&sortBy=relevance>, ημερομηνία πρόσβασης 11-04-2022.

αλλά αντιθέτως θα μπορούσαν να περιγραφούν ορθότερα ως «διαφορετικά παρεμβατικές»⁵¹, καθώς δύνανται να αποκαλύψουν με απόλυτη ακρίβεια τον ιστό των κοινωνικών, θρησκευτικών και πολιτικών πεποιθήσεων των υποκειμένων - χρηστών. Τα μεταδεδομένα επικοινωνίας μπορεί να δίνουν την πρώτη εντύπωση ότι αποτελούν πληροφορίες σχετικά με τους αριθμούς, που καλούνται ή απλά τη διάρκεια της επικοινωνίας, παρά ταύτα η συλλογή κι η επεξεργασία τους αποκαλύπτουν πληροφορίες, που παραδοσιακά μπορούσαν να συλλεχθούν μόνο με την ανάλυση του περιεχομένου της επικοινωνίας. Άλλωστε, αν αναλογιστεί κανείς ότι ορισμένοι τηλεφωνικοί αριθμοί προορίζονται αποκλειστικά και μόνο για έναν σκοπό, όπως οι τηλεφωνικές γραμμές υποστήριξης για θύματα ενδοοικογενειακής βίας, συνάγεται ευχερώς το συμπέρασμα ότι επανειλημμένες κλήσεις σε έναν τέτοιο αριθμό αποκαλύπτουν ουσιαστικές και συχνά ευαίσθητες πληροφορίες για το άτομο, οι οποίες είναι πολύ συχνά πιο διεισδυτικές σε σύγκριση με την επεξεργασία του ίδιου του περιεχομένου της επικοινωνίας⁵².

III. Η αξία και η χρήση των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο πλαίσιο της ψηφιοποιημένης επικοινωνίας

i. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω μπορεί να διαπιστωθεί ότι η πρόσβαση στο περιεχόμενο των επικοινωνιών δεν είναι πλέον απαραίτητη, προκειμένου να εξορυχθούν μοτίβα και να χαρτογραφηθεί η συμπεριφορά των χρηστών. Η σκιαγράφηση του βιο-πορτρέτου του υποκειμένου μέσω της συλλογής και της επεξεργασίας των μεταδεδομένων επικοινωνίας δεν βασίζεται πλέον σε συμβατικές μεθόδους ψυχολογίας, όπως απαιτείται για την ανάλυση του περιεχομένου αυτής, όπου κρίνεται απαραίτητη η μεσολάβηση του ανθρώπινου παράγοντα και η θεωρητική ερμηνεία του νοήματος του εκάστοτε μηνύματος, αλλά αντίθετα πηγάζει από μαθηματική ανάλυση βάσει αλγοριθμικών συσχετισμών κατόπιν σύγκρισης τεράστιας ποσότητας δεδομένων⁵³. Έτσι, οι πληροφορίες που αντλούνται από την επεξεργασία των μεταδεδομένων

⁵¹ Bernal, P. (2016), ό.π., σελ. 248.

⁵² Felten, E. (2013), ό.π., σελ. 8-9.

⁵³ Bernal, P. (2016), ό.π., σελ. 249.

επικοινωνίας είναι δυνατόν να διαμορφώσουν το ψηφιακό προφίλ του χρήστη, το οποίο μάλιστα αποτυπώνει τις πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις του, έχοντας τεράστιο αντίκτυπο σε οποιαδήποτε πτυχή της ιδιωτικής ζωής του ατόμου. Έχει καταστεί πλέον σαφές ότι μέσω της αποθήκευσης κι επεξεργασίας των μεταδεδομένων επικοινωνίας και πιο συγκεκριμένα μέσω της αποτύπωσης της διάρκειας και της συχνότητας της εκάστοτε επικοινωνίας, της χρήσης των κοινωνικών δικτύων και των επισκέψεων σε ιστοσελίδες, δύναται να δημιουργηθεί ένα λεπτομερές αρχείο, από το οποίο μπορούν να εξορυχθούν ιδιαίτερα προσωπικές πληροφορίες για το άτομο, ήτοι οι φιλικές, ερωτικές ή επαγγελματικές σχέσεις, η καταναλωτική συμπεριφορά, οι προσωπικές προτιμήσεις, η οικονομική κατάσταση, η γεωγραφική θέση του χρήστη - συνδρομητή⁵⁴. Άλλωστε, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το επίπεδο διεισδυτικότητας στην ιδιωτική ζωή του ατόμου των μεταδεδομένων, που αποτυπώνουν με ακρίβεια την τοποθεσία των χρησιμοποιούμενων συσκευών επικοινωνίας, αφού η διεύθυνση κατοικίας του υποκειμένου μπορεί να αποκαλύψει ευχερώς την οικονομική του επιφάνεια, ο τόπος λατρείας δύναται να υποδηλώσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, ενώ οι τακτικές επισκέψεις σε ιατρικές υπηρεσίες μπορούν να σκιαγραφήσουν ευαίσθητα ιατρικά δεδομένα του ατόμου⁵⁵. Από τα ανωτέρω λεχθέντα συνάγεται ότι η αδιάκοπη συγκέντρωση δεδομένων γεωεντοπισμού των εκάστοτε συσκευών επικοινωνίας μπορεί να οδηγήσει στην αναγνώριση της ταυτότητας ενός χρήστη αποκλειστικά και μόνο βάσει ενός ανώνυμου ίχνους θέσης⁵⁶, ταυτίζοντας με αυτόν τον τρόπο την κατοχή μιας φορητής έξυπνης συσκευής επικοινωνίας με την ύπαρξη ενός «κατασκόπου στην τσέπη» του

⁵⁴ Τσόλιας, Γ. (2004), ό.π., σελ. 3.

⁵⁵ Μπαντή-Μαρκούτη, Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τζ., Ματσούκα, Α. (2015) «Μεταδεδομένα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες: Η κατάργηση της Οδηγίας 2006/24 και η USA Freedom Act 2015». ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) (Τεύχος 3), σελ. 15.

⁵⁶ Wicker, S.B. (2012) «The Loss of Location Privacy in the Cellular Age». *Communications of the ACM*, Vol. 55, (No. 8), σελ 62. Διαθέσιμο στο http://wisl.ece.cornell.edu/wicker/SWicker_CACM_9_12.pdf, ημερομηνία πρόσβασης 11-04-2022.

χρήστη⁵⁷ εξαιτίας των πληροφοριών, που μπορούν να αποκτηθούν, από τα δεδομένα που προκύπτουν από τη χρήση της συσκευής.

Κατά συνέπεια, η συλλογή και η επεξεργασία των μεταδεδωμένων επικοινωνίας ενός υποκειμένου μπορεί να παρέχει τόσο διεισδυτική παρακολούθηση των κινήσεων και των επικοινωνιών του, σε επίπεδο που δεν ήταν ποτέ εφικτό στο παρελθόν. Η αξία και η δυνατότητα των μεταδεδωμένων να αποκαλύπτουν ουσιώδεις πληροφορίες για τα υποκείμενα, σκιαγραφώντας όχι μόνο κάθε επικοινωνία τους, αλλά και κάθε κίνησή τους εν γένει, αναδεικνύεται πανηγυρικά από την υπόθεση του Βρετανού πολιτικού David Davis, ο οποίος το 2013 ζήτησε από τον δικό του Πάροχο κινητής τηλεφωνίας να του παραδώσει λίστα των μεταδεδωμένων επικοινωνίας, που είχαν αποθηκευτεί για χρονικό διάστημα ενός έτους κατά τη λειτουργία του κινητού του τηλεφώνου. Με την πρώτη ματιά, το αρχείο με τα εξωτερικά στοιχεία επικοινωνίας του εν λόγω συνδρομητή έμοιαζε ως απολύτως αβλαβές, αφού περιελάμβανε μια λίστα από απλούς αριθμούς, συντεταγμένες, ημερομηνίες και ώρες, πλην όμως, στην πραγματικότητα τα μεταδεδωμένα επικοινωνίας αποκάλυψαν πάνω από σαράντα σημεία γεωεντοπισμού ημερησίως, σκιαγραφώντας ενδελεχώς που ακριβώς βρισκόταν ο συγκεκριμένος χρήστης ανά πάσα στιγμή της ημέρας⁵⁸. Άλλωστε, τα μεταδεδωμένα επικοινωνίας του κινητού τηλεφώνου του, σε συνδυασμό με τα μεταδεδωμένα των συνδρομητών, που επικοινωνήσαν μαζί του κατάφεραν να χαρτογραφήσουν λεπτομερώς τόσο

⁵⁷ Green, N. και Smith, S. (2004) "A Spy on your pocket? The Regulation of Mobile Data in the UK". *Surveillance and Society*, 1 (4), σελ. 573-578. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/265007629_'A_Spy_in_your_Pocket'_The_Regulation_of_Mobile_Data_in_the_UK, ημερομηνία πρόσβασης 21-03-2022.

⁵⁸ Big Brother Watch (2014) "Briefing note: Why Communications Data (Metadata) matter". Διαθέσιμο στο <https://www.bigbrotherwatch.org.uk/wp-content/uploads/2014/07/Communications-Data-Briefing.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης 21-03-2022.

τον κοινωνικό του περίγυρο όσο και κάθε ενέργειά του καθημερινά, σε τέτοιο βαθμό επιτήρησης, που πλησίαζε το επίπεδο ενός κρατούμενου στη φυλακή⁵⁹.

Συνεπώς, μεμονωμένα δεδομένα, τα οποία στο παρελθόν ουδέν αποκάλυπταν για τους συνδρομητές, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες και ιδιαίτερα κατόπιν της καθολικής επικράτησης του διαδικτύου και των κινητών τηλεφώνων, μπορούν πλέον να μαρτυρήσουν ευαίσθητες λεπτομέρειες για την καθημερινή ζωή των υποκειμένων, λεπτομέρειες τις οποίες τα άτομα δεν είχαν καμία πρόθεση να μοιραστούν δημοσίως⁶⁰. Σε αυτό, άλλωστε, έχει συμβάλλει καθοριστικά η αλλαγή του τρόπου, με τον οποίο χρησιμοποιείται το διαδίκτυο από τα υποκείμενα για κάθε πτυχή της ζωής τους, αφού μέσω αυτού επικοινωνούν και συνάπτουν επαγγελματικές, κοινωνικές και προσωπικές σχέσεις. Εξάλλου, η ραγδαία επικράτηση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και η επικοινωνία μέσω αυτών έχουν μεταβάλει άρδην το εύρος των παραγόμενων μεταδεδομένων, καθώς πλέον δεν είναι μόνο διαθέσιμες οι πληροφορίες, που διοχετεύουν δημοσίως οι ίδιοι οι χρήστες σκόπιμα, αλλά επίσης και τα δεδομένα, που παράγονται από την επεξεργασία των ανωτέρω πληροφοριών και από τη συμπεριφορά των ατόμων εν γένει⁶¹. Έτσι, ακόμη και τα «αρνητικά» μεταδεδομένα, δηλαδή όταν ένα κινητό τηλέφωνο απενεργοποιηθεί, μπορεί να παράξει συμπεράσματα και να διαγνώσει τη συμπεριφορά του χρήστη – υποκειμένου, αφού τα μοτίβα επικοινωνίας δύνανται να χαρτογραφηθούν λεπτομερώς ακόμα και τις ώρες ύπνου του κάθε ατόμου⁶². Η διάγνωση μοτίβων συμπεριφοράς των χρηστών μέσω των μεταδεδομένων επικοινωνίας, που αφήνουν εν αγνοία τους στα ψηφιακά μέσα επικοινωνίας, αποτελούν πολύτιμα εργαλεία στην πρόβλεψη της μελλοντικής συμπεριφοράς των ατόμων. Η εν λόγω δεδομενοποίηση, ήτοι η ποσοτικοποίηση των δεδομένων που προκύπτουν από τη δυνατότητα παραμετροποίησης της ανθρώπινης ζωής, προκειμένου να

⁵⁹ Davis, D. (2014) "Your mobile phone is watching YOU", *Mail Online*, 12-01-2014. Διαθέσιμο στο <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2537828/Your-mobile-phone-watching-YOU-writes-DAVID-DAVIS-Campaigning-former-Shadow-Home-Secretarys-phone-log-reveals-insidious-tracking-move.html>, ημερομηνία πρόσβασης 01-04-2022.

⁶⁰ Felten, E. (2013), *ό.π.*, σελ. 7.

⁶¹ Bernal, P. (2016), *ό.π.*, σελ. 247.

⁶² Landau, S. (2020), *ό.π.*, σελ. 1.

ταξινομηθεί και να επεξεργαστεί εντός μεγάλων συνόλων, αποτελεί τον απώτερο στόχο της χαρτογράφησης και πρόβλεψης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, που συλλέγονται σε ευρεία κλίμακα από τα ψηφιακά μέσα επικοινωνίας, όπως το Google, το Facebook και το Twitter αποτελούν ακριβές αποτυπώματα της καθημερινής ζωής των ατόμων, εμφανίζοντας παράλληλα τις εν λόγω πλατφόρμες ως ουδέτερους μεσολαβητές⁶³.

ii. Ως εκ τούτου, ο ψηφιακός μετασχηματισμός της επικοινωνίας πυροδότησε μια βιομηχανία, που χτίστηκε πάνω στη σπουδαιότητα και την ανεκτίμητη αξία των μεταδεδομένων επικοινωνίας, ήτοι σε αυτά τα αυτοματοποιημένα αρχεία καταγραφής, που αποτυπώνουν με ακρίβεια τις συνθήκες της επικοινωνίας⁶⁴. Άξιο μνείας αποτελεί το γεγονός ότι κατά την τελευταία δεκαετία, τα μεταδεδομένα χρησιμοποιούνται ευρέως από τον ιδιωτικό τομέα και την αγορά προσωπικών πληροφοριών για σκοπούς προσωποποιημένης διαφήμισης και άμεσου μάρκετινγκ, καθώς έχουν εμφανιστεί Πάροχοι, που προσφέρουν υπηρεσίες παρακολούθησης, οι οποίες βασίζονται στη σάρωση μεταδεδομένων επικοινωνίας και ειδικότερα πληροφοριών σχετικών με τη γεωγραφική θέση του εξοπλισμού του χρήστη και προσφέρουν δυνατότητες, όπως ο προσδιορισμός του αριθμού των προσώπων, που διαμένουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Αυτές οι πληροφορίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για οχληρούς σκοπούς, όπως για την αποστολή εμπορικών μηνυμάτων σε τελικούς χρήστες κατά την είσοδό τους σε κάποιο κατάστημα, με εξατομικευμένες προσφορές ή ακόμα και για τη μακροπρόθεσμη παρακολούθηση ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των επαναλαμβανόμενων επισκέψεων σε καθορισμένες τοποθεσίες⁶⁵. Οι εν λόγω βιομηχανίες έχουν εκτινάξει στα ύψη την κερδοφορία τους, χρησιμοποιώντας τις πληροφορίες, που συνάγονται από τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, με αποτέλεσμα να πιέζουν ασφυκτικά για τη δημιουργία βάσεων δεδομένων

⁶³ Van Dijck, J. (2014), *ό.π.*, σελ. 199.

⁶⁴ Van Dijck, J. (2014), *ό.π.*, σελ. 201.

⁶⁵ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2017) *Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της 10-1-2017 για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της Οδηγίας 2002/58/EK, 2017/0003, αιτιολογική σκέψη 25.*

απαρτιζόμενων από αυτά⁶⁶. Με το πρόσχημα ότι οι χρήστες έχουν παράσχει συγκατάθεση για τη χρήση των εν λόγω δεδομένων, χωρίς βέβαια να έχουν κατανοήσει το επίπεδο διείσδυσης τους στην ιδιωτική τους ζωή, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας αποθηκεύονται και χρησιμοποιούνται για εμπορικούς σκοπούς⁶⁷. Οι τελικοί χρήστες συγκατατίθενται στην επεξεργασία των μεταδεδομένων τους, προκειμένου να λαμβάνουν συγκεκριμένες υπηρεσίες, όπως οι υπηρεσίες προστασίας από δόλιες δραστηριότητες, πλην όμως οι υπηρεσίες αυτές συχνά παρέχονται έναντι μη χρηματικής αντιπαροχής, όπως είναι η έκθεση των χρηστών σε προσωποποιημένο διαφημιστικό υλικό. Έτσι, με τον τρόπο αυτό, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας χρησιμοποιούνται κι επεξεργάζονται για εμπορικούς σκοπούς, αποκαλύπτοντας στοιχεία για τις συναισθηματικές ή πολιτικές ιδιαιτερότητες του ατόμου, την τοποθεσία του ατόμου, τον κατάλογο επαφών του και άλλων δεδομένων που χρήζουν ενισχυμένης προστασίας του απορρήτου, γεγονός που μάλιστα συμβαίνει εν αγνοία του τελικού χρήστη και συνιστά σοβαρή παραβίαση της ιδιωτικής ζωής του⁶⁸. Καθίσταται σαφές από τα παραπάνω ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, όταν συλλέγονται σε ευρεία κλίμακα, λειτουργούν ως πλούσιο αποθετήριο προσωπικών πληροφοριών για τα άτομα, καθώς η επεξεργασία τους σε αυτό το εύρος μπορεί να σκιαγραφήσει το κοινωνικό γράφημα του πληθυσμού κατά την πάροδο του χρόνου, χαρτογραφώντας με ακρίβεια τη σύνθεση της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων τους, τις προσωπικές σχέσεις τους, τα μοτίβα συμπεριφοράς τους και την κοινωνική θέση τους⁶⁹. Εξάλλου, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας δύνανται να αποκαλύψουν ουσιώδεις πληροφορίες ακόμη και για τη δομή και τις δραστηριότητες ενός νομικού προσώπου, αποτυπώνοντας απλά και μόνο τα μοτίβα των επικοινωνιών προς τους εκάστοτε

⁶⁶ Wicker, S.B. and Schrader, D.E. (2011) "Privacy-Aware Design Principles for Information Networks". *Proceedings of the IEEE*, vol. 99(2), σελ. 334-6. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/224185721_Privacy-Aware_Design_Principles_for_Information_Networks, ημερομηνία πρόσβασης 22-03-2022.

⁶⁷ Landau, S. (2020), ο.π., σελ. 1.

⁶⁸ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, ό.π., αιτιολογική σκέψη 18 και 20.

⁶⁹ Felten, E. (2013), ό.π., σελ. 10.

πελάτες, μέλη, χρηματοδότες και αποκαλύπτοντας με αυτόν τον τρόπο επιχειρηματικά μυστικά ή άλλες ευαίσθητες πληροφορίες, που έχουν οικονομική αξία⁷⁰. Άλλωστε, η ισχύς των μεταδεδομένων επικοινωνίας και ο ενδεχόμενος αντίκτυπος της συλλογής και επεξεργασίας τους στην ιδιωτικότητα, στην ισότητα και την ελευθερία των ατόμων αυξάνεται όσο μεγαλύτερη είναι η κλίμακα του συλλεχθέντος δείγματος και όσο μεγαλύτερη είναι η διάρκεια της αποθήκευσης.

iii. Περαιτέρω, αποτελεί κοινή γνώση ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας ανέκαθεν χρησιμοποιούνταν για στρατιωτικούς σκοπούς και λόγους στρατηγικής πολέμου, αφού για πάνω από έναν αιώνα οι στρατιωτικές δυνάμεις βασίζονται σε αυτά, προκειμένου να αποκωδικοποιήσουν τις τακτικές των εχθρών τους. Τις τελευταίες δε δεκαετίες τα εξωτερικά στοιχεία επικοινωνίας έχουν καταστεί σύνηθες εργαλείο για τη διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας, την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και τη διερεύνηση εγκληματικών δραστηριοτήτων⁷¹. Άλλωστε, στο πλαίσιο της παρακολούθησης των υποκειμένων, η προγνωστική ανάλυση και η συσχέτιση μοτίβων μεταδεδομένων με την πραγματική ή δυνητική συμπεριφορά των ατόμων παρέχει αποκαλυπτικές πληροφορίες για το ποιο είμαστε και τι κάνουμε⁷². Στον απόηχο του σκανδάλου, που δημιουργήθηκε μετά τις αποκαλύψεις του Edward Snowden, ο τότε Πρόεδρος των Η.Π.Α. Μπαράκ Ομπάμα, εξήγγειλε ότι *«κάνεις δεν ακούει τις τηλεφωνικές κλήσεις σας, καθώς αυτό που κάνουν οι μυστικές υπηρεσίες είναι μόνο να αναζητούν αριθμούς τηλεφώνου και να αποτυπώνουν τη διάρκεια των κλήσεων»*, προσπαθώντας με αυτόν τρόπο να απομειώσει την αξία των μεταδεδομένων επικοινωνίας και να πείσει εις μάτην το αμερικάνικο κοινό ότι μια τέτοια παρακολούθηση δεν αποτελεί παραβίαση της ιδιωτικής ζωής τους, τη στιγμή που έχει καταστεί πλέον σαφές ότι η επεξεργασία των μεταδεδομένων αποτελεί πολύ συχνά ισχυρότερο εργαλείο στρατηγικής σε σχέση με την επεξεργασία του ίδιου του περιεχομένου της επικοινωνίας. Συνεπώς, ευχερώς

⁷⁰ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, αιτιολογική σκέψη 3.

⁷¹ Landau, S. (2020), ο.π., σελ. 1.

⁷² Van Dijck, J. (2014), ό.π., σελ. 200.

διαγιγνώσκεται ότι οι κρατικές Αρχές και οι εθνικές μυστικές υπηρεσίες, έχοντας στη διάθεσή τους ισχυρούς διαθέσιμους πόρους, μπορούν να προβούν στη συλλογή και επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας των πολιτών σε τεράστια κλίμακα και να χρησιμοποιήσουν τα εν λόγω δεδομένα τόσο σε εθνικό επίπεδο ενάντια στους πολίτες της, όσο μάλιστα και σε επίπεδο ανταγωνισμού κρατών στο πλαίσιο ανταλλαγής πληροφοριών⁷³.

Καταληκτικά, εκ των ανωτέρω, μπορεί να διαπιστωθεί ότι αποτελεί κατάλοιπο της παραδοσιακής διάκρισης κατά την ταχυδρομική επικοινωνία μεταξύ της διεύθυνσης επί του φακέλου αλληλογραφίας και του περιεχομένου αυτού η αντίληψη ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας διαφοροποιούνται από το περιεχόμενο αυτής ως προς το βαθμό προστασίας του απορρήτου τους⁷⁴. Παρά ταύτα, η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και η καθολική χρήση του διαδικτύου εξάλειψαν την εν λόγω διαχωριστική γραμμή, καθώς τα μεταδεδομένα ενός ατόμου μπορούν να αποτελέσουν περιεχόμενο επικοινωνίας ενός άλλου ατόμου. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ μεταδεδομένων και περιεχομένου δεν είναι πια αφηρημένη και ασαφής, αλλά καθορίζεται κάθε φορά από τα συναφώς παραγόμενα δεδομένα κάθε επικοινωνιακού γεγονότος⁷⁵. Ως εκ τούτου, το σύνολο του επικοινωνιακού γεγονότος περιλαμβάνει πλέον κάθε διεύθυνση διαδικτυακού πρωτοκόλλου, κάθε ανάρτηση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κάθε λίστα επαφών στο Facebook, στοιχεία τα οποία σκιαγραφούν το βιοπορτρέτο κάθε ατόμου, αποκαλύπτοντας διεξοδικά τις καθημερινές συνήθειες του. Η εν λόγω δυαδική διάκριση μεταξύ περιεχομένου και μεταδεδομένων επικοινωνίας έχει καταστεί πλέον παρωχημένη, δεδομένου ότι πληθώρα ουσιαστικών πτυχών της ιδιωτικής ζωής του ατόμου μπορούν να αποκαλυφθούν μόνο με την πρόσβαση στα εξωτερικά στοιχεία επικοινωνίας⁷⁶. Συνεπώς, καθίσταται πασιφανές από τα παραπάνω ότι το απόρρητο των μεταδεδομένων επικοινωνίας χρίζει του ίδιου επιπέδου προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας, αφού χαρτογραφούν εξονυχιστικά την προσωπικότητα του

⁷³ Landau, S. (2020), ο.π., σελ. 5.

⁷⁴ Big Brother Watch (2014), ό.π., σελ. 5.

⁷⁵ Landau, S. (2020), ο.π., σελ. 2-3.

⁷⁶ Big Brother Watch (2014), ό.π., σελ. 5.

χρήστη – υποκειμένου και έχουν καταστεί εργαλείο για την πρόβλεψη της μελλοντικής συμπεριφοράς των ατόμων.

Γ. ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

I. Η προστασία του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο

i. Σε ενωσιακό επίπεδο, η διάκριση των εσωτερικών και εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας απασχόλησε πολύ νωρίς την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, η οποία ανέπτυξε έναν έντονο διάλογο σχετικά με την υπαγωγή των μεταδεδομένων υπό τη σκέπη προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας. Τόσο η νομοπαραγωγική διαδικασία όσο και η νομολογία των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων, αναγνωρίζοντας τη σημασία τους και κινούμενες με άξονα την κατοχύρωση του απορρήτου του επικοινωνιακού γεγονότος στο σύνολό του, προσπάθησαν να συμπεριλάβουν από νωρίς τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου.

Κατ' αρχάς, το ζήτημα των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας απασχόλησε το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο με Ψήφισμά του⁷⁷ επεσήμανε την ανάγκη προστασίας της ιδιωτικότητας του ατόμου, παράλληλα με την ανάγκη προστασίας των εθνικών συμφερόντων κάθε κράτους μέσω της νόμιμης παρακολούθησης των τηλεπικοινωνιών, ενώ με την υπ' αριθ. R(99) 5 Σύσταση της 23-02-1999 επέστησε την προσοχή των χρηστών, τονίζοντας ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 ότι «κάθε επίσκεψή στο διαδίκτυο, αφήνει ίχνη. Αυτά τα ηλεκτρονικά ίχνη μπορούν να χρησιμοποιηθούν, εν αγνοία σας, για να διαμορφωθεί ένα προφίλ για το άτομό σας και τα ενδιαφέροντά σας»⁷⁸.

Αρχικά, δυνάμει της Οδηγίας 97/66/EK περί επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και προστασίας της ιδιωτικής ζωής στον τηλεπικοινωνιακό τομέα, τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας διακρίθηκαν σε δεδομένα κίνησης και χρέωσης και το περιεχόμενο τους καθορίστηκε ρητά

⁷⁷ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1996), C 329/1, 39^ο έτος.

⁷⁸ Τσόλιας, Γ. (2004), ό.π., σελ. 3.

στο Παράρτημα αυτής, συμπεριλαμβάνοντας τον αριθμό ή την ταυτότητα της συσκευής του συνδρομητή, τη διεύθυνση του συνδρομητή και τον τύπο της συσκευής, το συνολικό αριθμό των προς χρέωση μονάδων για τη λογιστική περίοδο, τον αριθμό του καλούμενου συνδρομητή, τον τύπο, το χρόνο έναρξης και τη διάρκεια των κλήσεων που πραγματοποιήθηκαν, την ημερομηνία κλήση, όπως και διάφορες άλλες πληροφορίες όσον αφορά στην πληρωμή.

ii. Στη συνέχεια, καθ' υλοποίηση των συστάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης, τα ευρωπαϊκά νομοθετικά όργανα προχώρησαν στην προσαρμογή τόσο της προαναφερθείσας Οδηγίας 97/66/EK όσο και της Οδηγίας 95/46/EK⁷⁹ στις νεότερες «εξελίξεις των αγορών και των τεχνολογιών των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών»⁸⁰, αλλά και στις σύγχρονες ανάγκες εφαρμογής της αντεγκληματικής πολιτικής της Κοινότητας και για το λόγο αυτό εξέδωσαν την Οδηγία 2002/58/EK (E-Privacy Directive) σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών⁸¹. Η Οδηγία 2002/58/EK αποτέλεσε ένα ισχυρό όπλο στη νομική φαρέτρα για την προστασία του επικοινωνιακού απορρήτου, καθώς δυνάμει αυτής καθιερώθηκε το απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, διευρύνθηκε το πεδίο προστασίας των μεταδεδωμένων επικοινωνίας, ενώ προστέθηκαν νέες ορολογίες σύμφυτες με την εξέλιξη της τεχνολογίας και επιτράπη παράλληλα στα κράτη μέλη να θεσπίζουν μέτρα διατήρησης των μεταδεδωμένων για περιορισμένο χρονικό διάστημα, εφόσον αυτά αποτελούσαν «αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο μέτρο σε μία δημοκρατική κοινωνία».

Η Οδηγία 2002/58/EK εμφανίστηκε αναλυτικότερη και εναργέστερη αναφορικά με τις έννοιες των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων και της προστασίας αυτών σε σχέση με το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς, καθώς

⁷⁹ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1995) Οδηγία 95/46/EK για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, (Data Protection Directive), L 281 /31.

⁸⁰ Οδηγία 95/46/EK, Προοίμιο, σκ. 4.

⁸¹ Τσόλιας, Γ. (2004), ό.π., σελ. 4.

ήδη στο προοίμιο αυτής υπήχθησαν με πανηγυρικό τρόπο τόσο το περιεχόμενο όσο και κάθε άλλο δεδομένο στην έννοια του απορρήτου⁸², ανεξαρτήτως του εάν αφορούν άμεσα στην επικοινωνία ή αν καταγράφονται αυτόματα κατά τη χρήση του τηλεπικοινωνιακού δικτύου⁸³. Δυνάμει της εν λόγω Οδηγίας διευρύνθηκε το πεδίο προστασίας των μεταδεδομένων επικοινωνίας, καθώς προστέθηκε στις ήδη υπάρχουσες επιμέρους έννοιες των δεδομένων κίνησης και χρέωσης η έννοια των δεδομένων θέσης⁸⁴, τα όποια μάλιστα χαρακτηρίστηκαν στο σύνολό τους ως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, υπαγόμενα στην προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ως εκ τούτου, τα δεδομένα κίνησης, θέσης και χρέωσης κατοχυρώθηκαν ως απόρρητα, καθώς απαγορεύθηκε κάθε ενέργεια ακρόασης, υποκλοπής, αποθήκευσης ή άλλο είδος παρακολούθησης ή επιτήρησής τους, ακόμη και αυτών που αφορούν στις κακόβουλες ή ενοχλητικές κλήσεις. Σύμφωνα δε με την Οδηγία αποτυπώθηκε αναλυτικά το πεδίο προστασίας κάθε κατηγορίας εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας, με αποτέλεσμα τα δεδομένα κίνησης να περιλαμβάνουν τα στοιχεία των επικοινωνούντων μερών, δρομολόγηση, διάρκεια, χρόνο, τόπο, μέγεθος, συχνότητα προσπαθειών μιας επικοινωνίας⁸⁵, ενώ τα δεδομένα θέσης να αναφέρονται στο γεωγραφικό πλάτος, το γεωγραφικό μήκος και το υψόμετρο του τερματικού εξοπλισμού του χρήστη, στην κατεύθυνση της κίνησής του, στο επίπεδο ακρίβειας των πληροφοριών περί της θέσης, στον προσδιορισμό της γεωγραφικής ζώνης του δικτύου, στο οποίο βρίσκεται ο τερματικός εξοπλισμός σε μια δεδομένη χρονική στιγμή και στον χρόνο που καταγράφηκαν οι πληροφορίες περί της θέσης⁸⁶.

Βασικό ζήτημα, το οποίο επιλήφθηκε η εν λόγω Οδηγία, αποτελεί το θέμα της επιτήρησης των επικοινωνιών και της διατήρησης των μεταδεδομένων επικοινωνίας. Σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 22 αυτής ορίστηκε ότι

⁸² Οδηγία 2002/58/EK, άρθρο 21 Προοίμιο.

⁸³ Τσόλιας, Γ. (2004), ό.π., σελ. 9.

⁸⁴ Άρθρο 2.

⁸⁵ Αιτ. σκ. 15.

⁸⁶ Αιτ. σκ. 14.

επιτρέπεται η διατήρηση και επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών για λόγους, που αφορούν τη μετάδοση και χρέωση της επικοινωνίας, υπό την προϋπόθεση ότι αυτές οι πληροφορίες δεν φυλάσσονται για διάστημα μεγαλύτερο απ' όσο απαιτείται για τη μετάδοση και την κίνηση και ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου αποθήκευσης πληρούνται οι εγγυήσεις του απορρήτου, με αποτέλεσμα τα μεταδεδομένα να απαλείφονται ή να καθίστανται ανώνυμα, όταν δεν είναι πλέον απαραίτητα για τον ως άνω σκοπό. Έτσι, από αυτήν την «δεξαμενή δεδομένων» που τηρείται για λόγους χρέωσης και μετάδοσης της επικοινωνίας, υφίσταται κατ' αρχάς τεχνικά η δυνατότητα άντλησης μεταδεδομένων για σκοπούς άλλους, πέραν της μετάδοσης της επικοινωνίας, ήτοι για λόγους προστασίας της δημόσιας ασφάλειας και καταπολέμησης της εγκληματικότητας⁸⁷. Άλλωστε, σύμφωνα με το άρθρο 15, παράγραφο 1 της ίδιας Οδηγίας δόθηκε η δυνατότητα στα κράτη μέλη να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα, που να επιτρέπουν κατ' εξαίρεση την άρση του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας, εφόσον ο περιορισμός αυτός αποτελεί αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία, ήτοι για τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας, της εθνικής άμυνας, της δημόσιας ασφάλειας και για την πρόληψη, διερεύνηση, διαπίστωση και δίωξη ποινικών αδικημάτων. Συνεπώς, δυνάμει του ανωτέρω άρθρου επαφίεται στον εθνικό νομοθέτη να ρυθμίσει το εκάστοτε εθνικό νομοθετικό πλαίσιο για τον περιορισμό του επικοινωνιακού απορρήτου, θεσπίζοντας τις απαιτούμενες εγγυήσεις άρσης αυτού, περιορίζοντας την υποχρέωση διαγραφής ή ανωνυμοποίησης των μεταδεδομένων ή προβλέποντας τη διατήρηση και την επεξεργασία τους για διαφορετικό σκοπό από αυτόν της χρέωσης ή της μετάδοσης της επικοινωνίας, εφόσον βέβαια ο περιορισμός αυτός αποτελεί αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία και

⁸⁷ Τσόλιας, Γ. (2017) «Δ.Ε.Ε. υποθ. C-203/2015, C-698/2015 απόφ. της 21.12.2016 [Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες]». ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) (Τεύχος 1/2017), σελ. 50.

σύμφωνος με την Ε.Σ.Δ.Α. «όπως ερμηνεύθηκε από τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου»⁸⁸.

iii. Λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης της τεχνολογίας, σε συνδυασμό με την παγκόσμια κατάσταση έκτακτης ανάγκης, που εκκίνησε στον απόηχο των τρομοκρατικών επιθέσεων στη Μαδρίτη το 2004 και στο Λονδίνο το 2005, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις κινήθηκαν αναφανδόν για την αναβάθμιση των μηχανισμών εποπτείας των τηλεπικοινωνιών, συμπεριλαμβανομένης και της διατήρησης των μεταδεδομένων επικοινωνίας, προκειμένου να καταπολεμήσουν πιο αποτελεσματικά την τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα⁸⁹, ακροβατώντας με αυτόν τον τρόπο στις όχθες του διλήμματος μεταξύ ιδιωτικότητας και δημόσιας ασφάλειας. Υπό την άμεση επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, προτάθηκε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή μια λίστα προτεινόμενων δράσεων, τις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να υιοθετήσει, προκειμένου να σταθεί αρωγός στην προσπάθεια πάταξης της τρομοκρατίας⁹⁰. Έτσι, δημιουργήθηκε μια ισχυρή τάση ενίσχυσης της δημόσιας ασφάλειας απέναντι στον κίνδυνο νέων τρομοκρατικών επιθέσεων, με αποτέλεσμα την όξυνση του ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου σχετικά με τη διατήρηση και επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας⁹¹.

Τελικά, το 2006 τα ευρωπαϊκά νομοθετικά όργανα υιοθέτησαν την Οδηγία 2006/24/ΕΚ για τη διατήρηση δεδομένων, που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία κατά την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημόσιων δικτύων επικοινωνιών, η οποία δημιούργησε ένα παρεμβατικό σύστημα σε σύγκριση με το προϋφιστάμενο νομοθετικό καθεστώς προστασίας των μεταδεδομένων επικοινωνίας, που διατηρήθηκε σε ισχύ μέχρι

⁸⁸ Τσόλιας, Γ. (2004), *ό.π.*, σελ. 18-19.

⁸⁹ Μπαντή-Μαρκούτη, Β. (2015), *ό.π.*, σελ. 3.

⁹⁰ Χελιουδάκης, Λ. (2019) «Διατήρηση Μεταδεδομένων Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: Το ευρωπαϊκό φάντασμα που θέλει να πάρει ξανά σάρκα και οστά», *Homo Digitalis*. Διαθέσιμο στο <https://www.homodigitalis.gr/posts/4048>, ημερομηνία πρόσβασης 23-03-2022.

⁹¹ Μπαντή-Μαρκούτη, Β. (2017) *ΔΙΜΕΕ* 3/2015, *ό.π.*, σελ. 2.

και την κήρυξή της ως ανίσχυρης από το Ε.Δ.Δ.Α.. Με την εν λόγω Οδηγία τροποποιήθηκε η Οδηγία 2002/58/EK, καθώς προβλέφθηκε η υποχρεωτική προληπτική διατήρηση κι επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των χρηστών⁹² και η μη διαγραφή τους από τους Παρόχους για χρονικό διάστημα από έξι μήνες έως δυο χρόνια⁹³ με σκοπό τη διερεύνηση, διαπίστωση και δίωξη σοβαρών ποινικών αδικημάτων, αφού κρίθηκε ότι η διατήρηση δεδομένων έχει αποδειχθεί ότι αποτελεί αναγκαίο και αποτελεσματικό εργαλείο στα χέρια των υπηρεσιών επιβολής του νόμου, ιδίως σε σοβαρές υποθέσεις όπως το οργανωμένο έγκλημα και η τρομοκρατία⁹⁴. Σύμφωνα δε με ρητή πρόβλεψη της Οδηγίας⁹⁵ ορίστηκε ότι η υποχρέωση διατήρησης αφορά αποκλειστικά και μόνο στα μεταδεδομένα επικοινωνίας, ενώ παράλληλα προβλέφθηκε η ανωτέρω υποχρέωση και για τη διατήρηση των εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας, που αφορούν στις ανεπιτυχείς κλήσεις.

Όπως προαναφέρθηκε, υπό το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς η διατήρηση και η επεξεργασία των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας αποσκοπούσε στην πραγματοποίηση της μετάδοσης στο ηλεκτρονικό δίκτυο επικοινωνιών και στην τιμολόγηση των υπηρεσιών, ενώ κατ' εξαίρεση παρέιχτο στα κράτη μέλη η δυνατότητα λήψης νομοθετικών μέτρων για την αποθήκευση και επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας για σκοπούς εθνικής ασφάλειας και δίωξης του εγκλήματος⁹⁶. Πλην όμως, δυνάμει του άρθρου 11 της Οδηγίας 2006/24/EK προστέθηκε στο άρθρο 15 της Οδηγίας 2002/58/EK η παράγραφος 1^a, η οποία όρισε ότι «η παράγραφος 1 δεν ισχύει για δεδομένα των οποίων τη διατήρηση προβλέπει ρητά η Οδηγία 2006/24/EK για τη διατήρηση δεδομένων... όσον αφορά τους σκοπούς του άρθρου 1 παράγραφος 1 της εν λόγω οδηγίας» και η οποία ήρθε σε ευθεία αντιδιαστολή προς την παράγραφο 1 αυτού,

⁹² Άρθρο 3.

⁹³ Άρθρα 6 και 12.

⁹⁴ Αιτ. σκ. 9.

⁹⁵ Άρθρο 1 παρ. 2 και 5 παρ. 2.

⁹⁶ Τσόλιας, Γ. (2006) «Η διατήρηση και επεξεργασία δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών σύμφωνα με την Οδηγία 2006/24/EK (Σύντομη ερμηνευτική προσέγγιση)». ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ), (Τεύχος 3/2006), σελ. 3.

καταργώντας την εν τοις πράγμασι και καθιστώντας τη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών προς διατήρηση κι επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας για λόγους πέρα από τεχνικούς και νομικούς, σε ρητή υποχρέωσή τους⁹⁷.

Καθίσταται σαφές από το προοίμιο της Οδηγίας 2006/24/EK ότι σκοπός της ήταν να θεσπίσει μια ρύθμιση με έντονο γενικοπροληπτικό χαρακτήρα, προκειμένου να διασφαλιστεί η ευχερής πρόσβαση των διωκτικών αρχών στα μεταδεδομένα επικοινωνίας ανά πάσα στιγμή για τις ανάγκες της διερεύνησης, εξιχνίασης και δίωξης σοβαρών ποινικών αδικημάτων, όπως η τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα⁹⁸. Σε αντίθεση με τον κανόνα του «opt-in», που ακολουθείται σε όλο το φάσμα του δικαίου των προσωπικών δεδομένων, σύμφωνα με τον οποίο η επεξεργασία συγχωρείται στον υπεύθυνο αυτής, εφόσον συγκατατεθεί το υποκείμενο, η εν λόγω Οδηγία επέβαλε τριπτή εξαίρεση (triple no-opt) έναντι των δύο επικοινωνούντων μερών και έναντι του Παρόχου, στην οποία υπήγαγε αποκλειστικά και μόνο τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, που είναι αναγκαία για τον προσδιορισμό της πηγής, του προσορισμού, της ημερομηνίας, της ώρας, της διάρκειας, του είδους και του εξοπλισμού της ηλεκτρονικής επικοινωνίας, καθώς και της θέσης αυτού, προκειμένου ο Πάροχος να είναι σε θέση να τα διαβιβάσει μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, όταν τούτο του ζητηθεί από αρμόδια Αρχή προς άρση του επικοινωνιακού απορρήτου⁹⁹ και μάλιστα χωρίς τη γνώση και συγκατάθεση των επικοινωνούντων υποκειμένων.

Όπως είναι φυσικό, τόσο κατά την ψήφιση της εν λόγω Οδηγίας όσο και κατά την εφαρμογή της και μέχρι την κήρυξή της ως ανίσχυρη πυροδοτήθηκε έντονη συζήτηση διεθνώς, η οποία περιστράφηκε γύρω από την παραβίαση βασικών ατομικών δικαιωμάτων λόγω της υποχρεωτικής προληπτικής

⁹⁷ Χριστοδούλου, Κ. (2014) «Το απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών μετά την βάσανο του Δ.Ε.Ε. – Η ακύρωση της Data Retention Directive και οι επιπτώσεις της στο εθνικό δίκαιο», Constitutionalism – Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, σελ. 3. Διαθέσιμο στο <https://www.constitutionalism.gr/christodoulou-aporrito-epikoinonion%CE%B9%CE%BD/>, ημερομηνία πρόσβασης 23-03-2022.

⁹⁸ Μπαντή-Μαρκούτη, Β. (2015), ό.π., σελ. 6.

⁹⁹ Χριστοδούλου, Κ. (2014), ό.π., σελ. 1.

διατήρησης των απόρρητων εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας, όλων ανεξαιρέτως των χρηστών, ανεξάρτητα από το αν τέλεσαν ή όχι εγκληματικές πράξεις με σκοπό την προληπτική προστασία της εθνικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης κάθε χώρας. Άλλωστε, ουδόλως διαφοροποίησε την απαξία της διατήρησης κι επεξεργασίας το γεγονός ότι αυτή αφορούσε μόνον στα εξωτερικά δεδομένα της επικοινωνίας και όχι και στο περιεχόμενό της, καθώς η διάκριση επικρίθηκε ορθώς ως προσχηματική, μολονότι φαινόταν πειστική στο παρελθόν¹⁰⁰. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, δυνάμει της απόφασης Digital Rights Ireland το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κήρυξε ανίσχυρη την εν λόγω Οδηγία, επαναφέροντας με αυτόν τον τρόπο σε ισχύ το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με τη διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας ήτοι του άρθρου 15 παράγραφο 1 της Οδηγίας 2002/58/EK.

iv. Κατόπιν της επαναφοράς στο νομοθετικό καθεστώς του άρθρου 15 παράγραφο 1 της Οδηγίας 2002/58/EK και εν αναμονή ψήφισης νέου νομοθετικού πλαισίου προσανατολισμένου προς την ερμηνεία, που σχημάτισαν τα ευρωπαϊκά δικαστήρια μέσω της νομολογίας τους, υποβλήθηκε αρχικά στις 10-1-2017¹⁰¹ και στη συνέχεια στις 10-02-2021¹⁰² Πρόταση Κανονισμού σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής και του απορρήτου κατά τη χρήση υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, που αναμένεται να αντικαταστήσει την Οδηγία 2002/58/EK και να ρυθμίσει ομοιόμορφα, συνεκτικά και υποχρεωτικά για όλα τα κράτη μέλη τα ζητήματα προστασίας του απορρήτου και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, εισάγοντας νέες ορολογίες, ανταποκρινόμενες στη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και επιλύοντας παλαιότερα ζητήματα ερμηνευτικής προσέγγισης

¹⁰⁰ Χριστοδούλου, Κ. (2014), ό.π., σελ. 2.

¹⁰¹ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, ό.π.

¹⁰² Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2021) Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της 10-02-2021 για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της Οδηγίας 2002/58/EK, 6087/21.

του προηγούμενου νομοθετικού πλαισίου¹⁰³. Ο Κανονισμός E-Privacy αποτελεί πρόταση ειδικού νόμου (*lex specialis*) σχετικά με τον Γενικό Κανονισμό Προσωπικών Δεδομένων, εξειδικεύοντας και συμπληρώνοντάς τον όσον αφορά στα δεδομένα ηλεκτρονικών επικοινωνιών, που ανταποκρίνονται στον ορισμό των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα¹⁰⁴. Ο Κανονισμός E-Privacy διατηρεί την ουσία του άρθρου 15 της Οδηγίας 2002/58/EK και την ευθυγραμμίζει με τη συγκεκριμένη διατύπωση του άρθρου 23 της ΓΚΠΔ, βάσει της οποίας παρέχεται στα κράτη μέλη η δυνατότητα να περιορίζουν την εμβέλεια των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων, που προβλέπονται σε συγκεκριμένα άρθρα της εν λόγω οδηγίας¹⁰⁵.

Δυνάμει του νέου Κανονισμού ορίζεται ότι η παραδοσιακή διάκριση ως προς το νομικό χαρακτηρισμό μεταξύ «περιεχομένου» και «εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας» εξαλείφεται, καθώς αναγνωρίζεται ότι και οι δύο πτυχές της επικοινωνίας είναι εξίσου σημαντικές και δύνανται να αποκαλύπτουν πολύ ευαίσθητες και προσωπικές πληροφορίες, κάνοντας μάλιστα ειδική μνεία στη νομολογία των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων ως προς την εν λόγω παραδοχή¹⁰⁶. Στο σχέδιο Κανονισμού τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας χαρακτηρίζονται πλέον και επίσημα ως «μεταδεδομένα» και περιλαμβάνουν τα δεδομένα, που χρησιμοποιούνται για την παρακολούθηση και την ταυτοποίηση της πηγής και του προορισμού μιας επικοινωνίας, τα δεδομένα τοποθεσίας της συσκευής, που παράγονται στο πλαίσιο της παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και της ημερομηνίας, της ώρας, της διάρκειας και του είδους της επικοινωνίας¹⁰⁷, ήτοι τους κληθέντες αριθμούς, τους δικτυακούς τόπους, που έχουν επισκεφθεί οι χρήστες, τη γεωγραφική τοποθεσία, την ώρα, την ημερομηνία και τη διάρκεια

¹⁰³ Τσόλιας, Γ. (2017) «Εξελίξεις στον τομέα επιτήρησης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών: από την ασφάλεια στην ελευθερία και τη διεύρυνση της προστατευόμενης επικοινωνίας (Εισαγωγικό Σημείωμα)». *ΠοινΔικ* (8-9/2017), σελ. 4.

¹⁰⁴ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, σελ. 3.

¹⁰⁵ Τσόλιας, Γ. (2017), *ό.π.*, σελ. 57.

¹⁰⁶ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, σημείο 2.2. και υποσημείωση αυτού αριθ. 7.

¹⁰⁷ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, άρθρο 4.

μεμονωμένων κλήσεων, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο την εξαγωγή με ακρίβεια συμπερασμάτων σχετικά με την ιδιωτική ζωή των προσώπων, που εμπλέκονται στην ηλεκτρονική επικοινωνία, όπως είναι οι κοινωνικές σχέσεις, οι συνήθειες, οι καθημερινές δραστηριότητες, τα ενδιαφέροντα, ιατρικά προβλήματα, σεξουαλικές προτιμήσεις και πολιτικές απόψεις, η αποκάλυψη των οποίων μπορεί να βλάψει σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο, να οδηγήσει σε οικονομική ζημία ή να φέρει το εμπλεκόμενο πρόσωπο σε δύσκολη θέση¹⁰⁸. Το σύνολο του γεγονότος της επικοινωνίας (περιεχόμενο και εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας) χαρακτηρίζεται ως «δεδομένα ηλεκτρονικών επικοινωνιών», τα οποία προστατεύονται ρητά σύμφωνα με τα άρθρα 5 και 6 του σχεδίου Κανονισμού από το απόρρητο της επικοινωνίας κατά το άρθρο 7 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με το απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών διασφαλίζεται ότι οι πληροφορίες, που ανταλλάσσονται μεταξύ των μερών και τα εξωτερικά στοιχεία αυτής της επικοινωνίας δεν πρέπει να αποκαλύπτονται σε κανέναν άλλο πλην των επικοινωνούντων μερών. Κατοχυρώνεται δε ότι η αρχή του απορρήτου θα πρέπει να εφαρμόζεται τόσο στα υπάρχοντα όσο και στα μελλοντικά μέσα επικοινωνίας.

Δυνάμει των νέων διατάξεων τα μεταδεδομένα επικοινωνίας δύνανται να αποθηκεύονται και να επεξεργάζονται από τους Παρόχους για λόγους μετάδοσης της επικοινωνίας, τιμολόγησης της υπηρεσίας¹⁰⁹, για τον εντοπισμό ή την παύση δόλιας χρήσης¹¹⁰, ενώ παράλληλα παρέχεται η δυνατότητα στα κράτη μέλη να περιορίζουν διά νόμου, υπό ειδικές συνθήκες, ορισμένες υποχρεώσεις και δικαιώματα, όταν ο περιορισμός αυτός συνιστά αναγκαίο και αναλογικό μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία για να διασφαλιστούν ειδικά δημόσια συμφέροντα, μεταξύ άλλων για σκοπούς εθνικής ασφάλειας, άμυνας, δημόσιας ασφάλειας και πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης και δίωξης ποινικών αδικημάτων ή εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων, συμπεριλαμβανομένης της

¹⁰⁸ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, αιτ.σκ. 2.

¹⁰⁹ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, άρθρο 7.

¹¹⁰ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2021, αιτ.σκ. 17αα.

διασφάλισης έναντι των απειλών κατά της δημόσιας ασφάλειας και της πρόληψής τους¹¹¹. Περαιτέρω, κατόπιν συγκατάθεσης των χρηστών οι Πάροχοι δύνανται να χρησιμοποιούν τα μεταδεδομένα για την εμφάνιση των κινήσεων κυκλοφορίας, ώστε να συνδράμουν τις δημόσιες αρχές, καθώς επίσης να τα επεξεργάζονται για την προστασία των ζωτικών συμφερόντων των χρηστών, για επιστημονική έρευνα, παρακολούθηση επιδημιών και της εξάπλωσής τους ή σε καταστάσεις έκτακτης ανθρωπιστικής ανάγκης, ιδίως φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές¹¹². Περαιτέρω, ορίζεται ότι η τυχόν επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας για σκοπό διαφορετικό από εκείνον για τον οποίο συλλέχθηκαν, ακόμη και χωρίς τη συγκατάθεση του χρήστη, θα υπόκειται σε ισχυρές ειδικές διασφαλίσεις προστασίας, όπως η ανωνυμοποίηση, η κρυπτογράφηση και η ψευδωνυμοποίηση, προκειμένου να μην καταστεί δυνατό να σκιαγραφηθεί το βιο-πορτρέτο του υποκειμένου και να χρησιμοποιηθούν τα μεταδεδομένα για σκοπούς διάκρισης και ομαδοποίησης των ατόμων¹¹³.

Επιπλέον, στην Πρόταση του Κανονισμού γίνεται λόγος για την προστασία του απορρήτου των αποθηκευμένων δεδομένων επικοινωνίας, καθώς η προστατευόμενη από το απόρρητο ηλεκτρονική επικοινωνία δεν καλύπτει πλέον τη μετάδοση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας μόνο μέχρι το χρονικό σημείο της παραλαβής του περιεχομένου της από τον παραλήπτη για τον οποίο προορίζεται, αλλά επιπλέον και την περίπτωση των αποθηκευμένων πληροφοριών μετά την ολοκλήρωση της μετάδοσης στον τερματικό εξοπλισμό των τελικών χρηστών¹¹⁴. Ως εκ τούτου, μετά τη λήξη της επικοινωνίας το περιεχόμενο και τα συναφή μεταδεδομένα επικοινωνίας θα πρέπει να διαγραφούν ή να καταστούν ανώνυμα, κατά τρόπο ώστε κανένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο να μην μπορεί να ταυτοποιηθεί από τον Πάροχο, εκτός εάν πρόκειται για επεξεργασία, που επιτρέπεται βάσει του Κανονισμού¹¹⁵. Τέλος,

¹¹¹ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2017, αιτ.σκ. 26 και Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2021, άρθρο 6, παρ. 1δ, άρθρο 7.

¹¹² Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2021, αιτ.σκ. 17, 17^α, 17^β.

¹¹³ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2021, αιτ.σκ. 17^{αα}.

¹¹⁴ Τσόλιας, Γ. (2017), ό.π., σελ. 6.

¹¹⁵ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2021, αιτ.σκ. 15^α.

ειδική μνεία γίνεται για τη δυνατότητα απόκρυψης καλούσας γραμμής, όπου προβλέπεται ότι ο Πάροχος δύναται να παρακάμπτει την απόκρυψη, ακόμα και χωρίς τη συγκατάθεση του χρήστη, στις περιπτώσεις, που απευθύνονται σε Αρχές άμεσης ανάγκης, προκειμένου να διασφαλίζεται η απάντηση σε τέτοιας φύσης κλήσεις¹¹⁶.

Καθίσταται σαφές από τα παραπάνω ότι με τον εν λόγω Κανονισμό επιλύονται πολλά προβλήματα του παρελθόντος, ιδιαίτερα σχετικά με την εμμονή μέρους της ελληνικής νομολογίας να πρεσβεύει την παρωχημένη θέση, σύμφωνα με την οποία τα μεταδεδομένα επικοινωνίας δεν υπάγονται στην προστασία του απορρήτου, αφού αυτό δήθεν προστατεύει μόνο το περιεχόμενο αυτής. Όπως θα εξεταστεί αμέσως κατωτέρω, η υπαγωγή των μεταδεδομένων στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, έχει αναγνωριστεί από τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια από πολύ νωρίς, πριν ακόμη την επικράτηση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας και του Διαδικτύου. Τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια μέσα από την εξελικτική πορεία του σχετικού όρου έχουν αναδείξει επανειλημμένως ότι η διάκριση μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας και η αμφισβήτηση σχετικά με την υπαγωγή των τελευταίων στο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου είναι όχι μόνο παντελώς προσχηματική, αλλά και παρωχημένη, καθώς έχει ξεπεραστεί από τις ίδιες τις τεχνολογικές εξελίξεις.

II. Η εξελικτική πορεία της νομολογιακής κρίσης των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων σχετικά με την προστασία του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας

i. Οι αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων

Κατά πάγια νομολογία τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια έκριναν ότι η συλλογή, αποθήκευση, επεξεργασία και χρήση των μεταδεδομένων επικοινωνίας μπορούν να είναι τόσο παρεμβατικές στο δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής του ατόμου όσο και η υποκλοπή του ίδιου του περιεχομένου της επικοινωνίας, καθώς από πολύ

¹¹⁶ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2021, άρθρο 13.

νωρίς αναγνώρισαν ότι αποτελούν παραβιάσεις του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α., καθώς επίσης του άρθρου 12 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε., με αποτέλεσμα να χρίζουν του ίδιου επιπέδου προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας. Κατωτέρω σταχυολογούνται χαρακτηριστικές αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων, οι οποίες ερμηνεύοντας το εκάστοτε ισχύον νομοθετικό πλαίσιο και τις απαιτούμενες εγγυήσεις για τη διατήρηση και επεξεργασία των εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας, ανέδειξαν την αξία τους και την ικανότητά τους να διεισδύουν στην ιδιωτικότητα των ατόμων, χαρτογραφώντας με πάσα λεπτομέρεια κάθε πτυχή της.

ii. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απόφαση Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Το ζήτημα των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας απασχόλησε για πρώτη φορά το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην απόφαση Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 02-08-1984¹¹⁷, υπόθεση στην οποία ο κατηγορούμενος για μία σειρά εγκληματικών πράξεων, προσέφυγε κατά της παρεμβολής στην αλληλογραφία του και στις τηλεφωνικές του επικοινωνίες από την αστυνομία, καθώς και της «παγίδευσης» του τηλεφώνου του μέσω μιας διαδικασίας με τη χρήση συσκευής, που κατέγραφε αυτόματα τους αριθμούς, που κάλεσε η συγκεκριμένη τηλεφωνική συσκευή, καθώς και το χρόνο και τη διάρκεια κάθε κλήσης (metering)¹¹⁸. Στην εν λόγω απόφαση το Ε.Δ.Δ.Α. ακολούθησε τη διαρρήδην συναρμογή των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας (αριθμοί, κλήσεις, χρόνος και διάρκεια κάθε τηλεφωνήματος), με τη σκέψη ότι οι ενσωματωμένες στα τελευταία πληροφορίες συνιστούν σύστοιχο

¹¹⁷ Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 02-08-1984, Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 8691/79.

¹¹⁸ Factsheet – Personal data protection, European Court of Human Rights, January 2022, μετάφραση από Homo Digitalis. Διαθέσιμο στο <https://www.homodigitalis.gr/wp-content/uploads/2018/03/%CE%91%CF%80%CF%8C%CF%81%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%BF-%CE%95%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CF%8E%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A5%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CF%80%CE%AD%CF%82.pdf>.

των τηλεφωνικών επικοινωνιών¹¹⁹, κρίση η οποία από την αρχή δεν άφησε περιθώρια αμφισβήτησης σχετικά με την υπαγωγή των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου.

Η πρακτική του metering, η οποία με σύγχρονους όρους θα μπορούσε να αποδοθεί ως η καταχώρηση και η αρχειακή αποθήκευση των προσδιοριστικών περιστάσεων της επικοινωνίας, ήτοι μεταδεδομένων, έλκει την πρωτόλεια δικαστηριακή της πραγμάτευση από την εν λόγω απόφαση, στην οποία το Δικαστήριο δεν αρκέστηκε απλά σε μια διακηρυκτική διάκριση των εξωτερικών από τα εσωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας, αλλά έσπευσε να απορρίψει τον ισχυρισμό της Βρετανικής κυβέρνησης περί της μη ένταξης της χρήσης των εξαγόμενων από τη συσκευή της μέτρησης πληροφοριών στον πυρήνα του άρθρου 8 Ε.Σ.Δ.Α., τονίζοντας ότι η χωρίς την συγκατάθεση του υποκειμένου τροφοδότηση των αστυνομικών αρχών με τις πληροφορίες ανέρχεται εξίσου σε παρέμβαση επί του κατοχυρωμένου στη διάταξη δικαιώματος¹²⁰.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου προέβη σε μια εξαιρετικά σύγχρονη για την εποχή του θεώρηση της κατάστασης, καθώς έκρινε ότι η αυτοματοποιημένη καταγραφή (metering) των εξωτερικών στοιχείων της τηλεφωνικής επικοινωνίας, όταν πραγματοποιείται για σκοπό διαφορετικό από αυτόν της τιμολόγησης και χρέωσης της υπηρεσίας, ακόμη και αν δεν υπάρξει παρακολούθηση, συνιστά παρέμβαση στην ιδιωτική ζωή του ατόμου. Σύμφωνα δε με την Γνώμη του Δικαστή L. E. Pettiti κρίθηκε ότι βάσει αυτών των εξωτερικών δεδομένων, που συλλέγονται κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Αρχές έχουν τη δυνατότητα να συναγάγουν πληροφορίες, που δεν θα μπορούσαν σε άλλη περίπτωση να γνωρίζουν, καθώς δεν προορίζονται να βρίσκονται στη σφαίρα γνώσης τους. Εξάλλου, ο ίδιος προέβη σε μια ριζοσπαστική παραδοχή σχετικά με τις «τράπεζες δεδομένων», τονίζοντας ότι επεξεργασία των «ουδέτερων»

¹¹⁹ Λαχανά, Κ.-Χ. (2013) «Quod ab initio non valet, in tractu temporis non convalescit: Νομική θεμελίωση της ασυμβατότητας της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ προς το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ με αναγωγή στα νομολογιακά προηγούμενα (stare decisis) του Δικαστηρίου του Στρασβούργου». *ΠοινΔικ*, (Τεύχος 12), σελ. 1141.

¹²⁰ Λαχανά, Κ.-Χ. (2013), *ό.π.*, σελ. 1142.

δεδομένων, ήτοι των μεταδεδομένων επικοινωνίας, μπορεί να είναι τόσο αποκαλυπτική όσο και η επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων για την ιδιωτική ζωή του ατόμου¹²¹.

Ως εκ τούτου, το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. κατά τη διαδικασία της τηλεφωνικής παρακολούθησής του προσφεύγοντος μέσω συσκευής καταγραφής των τηλεφωνικών αριθμών¹²², επιβεβαιώνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι τα δεδομένα κίνησης αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο για τις επικοινωνίες. Είναι πρωτοφανής η εν λόγω επαναστατική κρίση του Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, καθώς σχεδόν σαράντα χρόνια πριν από την καθολική επικράτηση των έξυπνων συσκευών κατάφερε να συλλάβει την ισοδύναμη έννοια των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο αναλογικό τηλέφωνο, να προβλέψει την καθοριστική σημασία τους για την ιδιωτική ζωή των ατόμων και τη διεισδυτική χρησιμοποίησή τους από τις Αρχές.

iii. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απόφαση P.G. και J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Στη συνέχεια, το Ε.Δ.Δ.Α. στην απόφαση P.G. και J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹²³ ασχολήθηκε εκ νέου με την ως άνω πρακτική του metering σε μια υπόθεση, η οποία αφορούσε στην ηχογράφηση των φωνών των αιτούντων σε ένα αστυνομικό τμήμα κατόπιν της σύλληψής τους με την υποψία προπαρασκευαστικών πράξεων κλοπής. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, εξετάζοντας τις προϋποθέσεις, που θέτει σωρευτικά το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α., προκειμένου να δικαιολογείται η επέμβαση στο δικαίωμα προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας του υποκειμένου, έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του εν λόγω άρθρου εξαιτίας της χρήσης κρυφών συσκευών ακρόασης στο αστυνομικό τμήμα και συσκευών παρακολούθησης στο διαμέρισμα ενός από

¹²¹ Judgment Concurring Opinion of Judge Pettiti, Ε.Δ.Δ.Α., 02-08-1984, Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου, σελ. 43.

¹²² Σκ. 64 και 84.

¹²³ Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 25-09-2001, P.G. και J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 44787/98.

τους υπόπτους, δεδομένου ότι κατά τον κρίσιμο χρόνο δεν υπήρχε θεσμικό πλαίσιο προς τούτο¹²⁴.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η απόκτηση από την αστυνομία πληροφοριών σχετικών με τους τηλεφωνικούς αριθμούς των προσφευγόντων, που πραγματοποίησαν κλήσεις στο τηλέφωνο, που βρισκόταν στο διαμέρισμα ενός εκ των υπόπτων συνιστά παραβίαση στην ιδιωτική ζωή ή την αλληλογραφία τους (με την έννοια της τηλεφωνικής επικοινωνίας). Ωστόσο, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η καταγραφή αυτή, η οποία αυτή καθαυτή δεν προσβάλλει το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α., εάν γίνεται από την τηλεφωνική εταιρεία για λόγους τιμολόγησης, από την ίδια τη φύση της πρέπει να διακρίνεται από την παρακολούθηση των επικοινωνιών, η οποία μπορεί να είναι ανεπιθύμητη και παράνομη σε μια δημοκρατική κοινωνία, εκτός βέβαια εάν δικαιολογείται¹²⁵. Ως εκ τούτου, το Ε.Δ.Δ.Α. αξιολόγησε ως μη προσκρούουσα *per se* στο άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. την ανωτέρω πρακτική του metering στην προκειμένη περίπτωση, «εφόσον πραγματοποιείται για λόγους χρέωσης της επικοινωνίας και πληρωμής των λογαριασμών», χωρίς άλλες διευκρινίσεις πλην της επανάληψης του διαχωρισμού, στην ίδια οριοθετική βάση, ανάμεσα στην μέτρηση και την καταγραφή των εσωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας¹²⁶. Με τον τρόπο αυτό, το Δικαστήριο του Στρασβούργου αναγνώρισε για ακόμη μια φορά ότι η απλή καταγραφή από την αστυνομία πληροφοριών, που σχετίζονται με τους τηλεφωνικούς αριθμούς, παραβιάζουν την ιδιωτική ζωή και την αλληλογραφία του χρήστη του τηλεφώνου, δεχόμενο έτσι ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας εμπίπτουν στο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, καθώς αποκαλύπτουν ουσιαστικές πληροφορίες για το υποκείμενο.

iv. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απόφαση Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου

¹²⁴ Factsheet – Personal data protection, ό.π.

¹²⁵ Σκ. 42.

¹²⁶ Λαχανά, Κ.-Χ. (2013), ό.π., σελ. 1142.

Στην απόφαση Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 03-04-2007¹²⁷, οι Ευρωπαίοι δικαστές πιστοί στο δόγμα της δυναμικής και εξελικτικής ανάγνωσης της Ε.Σ.Δ.Α. ως «ζωντανού εργαλείου, το οποίο χρήζει ερμηνείας υπό το φως των τρεχουσών συνθηκών», διεύρυναν την εμβέλεια του άρθρου 8 με την προσθήκη και των πληροφοριών συναφών με τις περιηγήσεις στο Διαδίκτυο, καθώς και του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, προσαρμόζοντας έτσι το περιεχόμενο του στις νέες συνθήκες διακινδύνευσης της ιδιωτικότητας μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον της διαδικτυακής πραγματικότητας¹²⁸.

Πιο συγκεκριμένα, στην εν λόγω υπόθεση η χρήση τηλεφώνου, ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και διαδικτύου από μια υπάλληλο σχολής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης τελούσε υπό μυστική παρακολούθηση, προκειμένου να διαπιστωθεί αν έκανε υπέρμετρη χρήση των υποδομών της σχολής για προσωπικούς σκοπούς. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι οι τηλεφωνικές κλήσεις από το χώρο εργασίας καλύπτονται από τις έννοιες της ιδιωτικής ζωής και αλληλογραφίας. Ως εκ τούτου, οι τηλεφωνικές κλήσεις και τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, που αποστέλλονται από το χώρο εργασίας, καθώς και οι πληροφορίες που προέρχονται από την παρακολούθηση της προσωπικής χρήσης του διαδικτύου, προστατεύονται από το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α., με αποτέλεσμα το Δικαστήριο να κρίνει ότι η εν λόγω επέμβαση δεν ήταν σύμφωνη με τον νόμο¹²⁹.

Επιπλέον, το Δικαστήριο του Στρασβούργου δέχτηκε για ακόμη μια φορά ότι τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας υπάγονται στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, καθώς έκρινε ότι η χρήση πληροφοριών, που σχετίζονται με την ημέρα και την έκταση τηλεφωνικών συνδιαλέξεων και ιδίως οι κληθέντες αριθμοί, όπως επίσης μια λίστα με τα e-mail που εστάλησαν, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο των ιστοσελίδων ή των μηνυμάτων, όπως επίσης και η αποθήκευση αυτών, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο του

¹²⁷ Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 03-04-2007, Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 62617/00.

¹²⁸ Λαχανά, Κ.-Χ. (2013), ό.π., σελ. 1141.

¹²⁹ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2018) *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*. Λουξεμβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης, σελ. 420.

άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α., καθώς αυτές οι πληροφορίες αποτελούν «αναπόσπαστο στοιχείο των τηλεφωνικών επικοινωνιών»¹³⁰, δεχόμενο με αυτόν τον τρόπο ότι τα μεταδεδωμένα της επικοινωνίας προστατεύονται ως μέρος της ιδιωτικής ζωής του ατόμου.

υ. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Απόφαση Digital Rights Ireland

Το 2014 το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δυνάμει της απόφασης Digital Rights Ireland¹³¹ είχε την ευκαιρία να αποφανθεί επί του νομικού πλαισίου της υποχρεωτικής διατήρησης των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας των συνδρομητών για λόγους δημόσιας ασφάλειας και να αχθεί έναντι του γνωστού διλήμματος «ασφάλεια ή ελευθερία» υπέρ του μη περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων του πολίτη και της μη παραχώρησης απεριόριστων εξουσιών στο Κράτος ως προς την υποχρεωτική προληπτική παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών των κατοίκων της Ε.Ε.¹³². Στον απόηχο του σκανδάλου του Edward Snowden γύρω από το φαινόμενο της διακρατικής, καθολικής ηλεκτρονικής παρακολούθησης στην Ευρώπη, η εν λόγω απόφαση έπαιξε καθοριστικό ρόλο ως προς την κατάργηση της άνευ διακρίσεων διατήρησης δεδομένων, καθώς δυνάμει αυτής γράφτηκε ο νομολογιακός επίλογος στην οχτάχρονη διαδρομή της Οδηγίας 2006/24/EK, αποκτώντας έτσι τεράστια συμβολική και πρακτική σπουδαιότητα, διότι είναι από τις σπάνιες φορές, που κηρύσσεται ουσιαστικά ανίσχυρη στο σύνολό της μια πράξη του παράγωγου ενωσιακού δικαίου, καθώς επίσης διότι ορθώθηκαν φραγμοί στην κανονιστική ευχέρεια του ενωσιακού νομοθέτη να εισάγει περιορισμούς στην προστασία του απορρήτου της ελεύθερης επικοινωνίας για λόγους προάσπισης της δημόσιας ασφάλειας και καταστολής της σοβαρής εγκληματικότητας¹³³.

¹³⁰ Σκ. 43.

¹³¹ Απόφαση Δ.Ε.Ε., 08-04-2014, Digital Rights Ireland Ltd, Michael Seitlinger κλπ. κατά Minister for Communications κλπ., C-293/12 και C-594/12.

¹³² Τσόλιας, Γ. (2017), *ό.π.*, σελ. 2.

¹³³ Λαχανά, Κ.-Χ. (2014) «Παρατηρήσεις στη Δ.Ε.Ε., συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-293/12 (Digital Rights Ireland Ltd.) και C-594/12 (Seitlinger κλπ.), Απόφαση της 8ης Απριλίου.

Οι διατάξεις της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ έθεταν σοβαρά ζητήματα αναφορικά με τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των κατοίκων της Ε.Ε., καθώς κατά παράβαση της αρχής της αναλογικότητας επέτρεπε την επί μακρόν διατήρηση πλήθους μεταδεδομένων επικοινωνίας απεριόριστου αριθμού προσώπων, των οποίων η συμπεριφορά ουδόλως δικαιολογούσε τη διατήρηση των δεδομένων τους. Τα πρόσωπα αυτά εκτίθεντο σε αυξημένο κίνδυνο, δεδομένου ότι οι αρχές συνέλεγαν χωρίς κανένα αντικειμενικό κριτήριο τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας τους, λάμβαναν γνώση του περιεχομένου τους και ενημερώνονταν με τον τρόπο αυτόν για την ιδιωτική συμπεριφορά των εν λόγω προσώπων, αξιοποιώντας δε περαιτέρω τα δεδομένα αυτά για άλλους σκοπούς, λαμβανομένου υπόψη, μεταξύ άλλων, του υπέρμετρα μεγάλου αριθμού προσώπων, που έχουν πρόσβαση στα δεδομένα για περίοδο έξι μηνών έως δύο ετών¹³⁴. Επιπλέον, οι διατάξεις της ως άνω Οδηγίας δεν προέβλεπαν καμία εξαίρεση ακόμη και σε πρόσωπα, των οποίων οι επικοινωνίες καλύπτονταν, βάσει εθνικών κανόνων δικαίου, από το επαγγελματικό απόρρητο. Όπως είναι φυσικό, η εν λόγω Οδηγία προκάλεσε σωρεία αντιδράσεων και παρήλθε μακρό χρονικό έρριδος μέχρι το Δ.Ε.Ε. να την κηρύξει πανηγυρικά ανίσχυρη με την επίδικη απόφαση¹³⁵.

Ευθύς εξαρχής στο αιτιολογικό της επίδικης απόφασης το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου προέβη σε πανηγυρική δήλωση ως προς τη σπουδαιότητα και τη σημασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας ως σύστοιχο του επικοινωνιακού γεγονότος, αναφέροντας ότι τα δεδομένα αυτά παρέχουν τη δυνατότητα, μεταξύ άλλων, διαπίστωσης της ταυτότητας των επικοινωνούντων μερών, του μέσου της επικοινωνίας, καθώς και τη δυνατότητα προσδιορισμού του χρόνου, της

2014», *Constitutionalism – Ομιλος Αριστόβουλος Μάνεσης*, σελ. 431. Διαθέσιμο στο <https://www.constitutionalism.gr/c-29312-digital-rights/>, ημερομηνία πρόσβασης 29-03-2022.

¹³⁴ Σκ. 20.

¹³⁵ Σημειώνεται ότι είχε προηγηθεί α) η ανευδόκιμος προσφυγή κατά της Οδηγίας ενώπιον του Δ.Ε.Ε. από την Ιρλανδία, η οποία προσέφυγε με αίτημα την ακύρωσή της in toto, β) η ακύρωση της Οδηγίας από το γερμανικό συνταγματικό δικαστήριο, αποβάλλοντάς την πανηγυρικά από την εσωτερική έννομη τάξη, βλ. Χριστοδούλου, Κ. (2014), *ό.π.*, σελ. 3.

γεωγραφικής θέσεως και της συχνότητας της επικοινωνίας σε δεδομένη χρονική περίοδο. Το Δικαστήριο επεσήμανε μεταξύ άλλων τη διακινδύνευση, που συνεπάγεται η διατήρηση κι η επεξεργασία των μεταδεδομένων επικοινωνίας για την ιδιωτική ζωή, και τούτο λόγω της δυνατότητας προσδιορισμού προφίλ των υποκειμένων της επικοινωνίας, δηλαδή της συναγωγής ιδιαίτερος ακριβών συμπερασμάτων σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων, των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται¹³⁶. Αξιολογώντας, λοιπόν, τη φύση των εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας, το Δ.Ε.Ε. κατέληξε σε μια καθοριστική για την μετέπειτα νομολογία και νομοθεσία κρίση ως προς του λόγους για τους οποίους τα μεταδεδομένα χρήζουν της ίδιας προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας, αποτυπώνοντας εύγλωττα ότι «τα δεδομένα αυτά, λαμβανόμενα στο σύνολό τους, παρέχουν τη δυνατότητα συναγωγής ιδιαίτερος ακριβών συμπερασμάτων σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων, των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και άλλες μετακινήσεις, οι ασκούμενες δραστηριότητες, οι κοινωνικές σχέσεις των προσώπων αυτών και τα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία τα πρόσωπα αυτά συχνάζουν»¹³⁷.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου αναλύοντας τους λόγους, που δικαιολογούν την επέμβαση στο δικαίωμα απορρήτου της ελεύθερης επικοινωνίας σύμφωνα με το άρθρο 52 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε., δέχτηκε μεν ότι η δημόσια ασφάλεια αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος της Ένωσης, πλην όμως έκρινε ότι η α) διατήρηση χωρίς κανένα αντικειμενικό κριτήριο και β) για την προαναφερθείσα χρονική διάρκεια γ) όλων των μεταδεδομένων επικοινωνίας, που αφορούν όλα τα μέσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας και καλύπτει όλους ανεξαιρέτως τους συνδρομητές, ακόμη και αυτούς για τους οποίους ουδεμία ένδειξη υφίσταται σχετικά με την ανάμειξή τους με σοβαρές παραβάσεις, δ) ακόμη και όταν δεν υφίσταται σχέση μεταξύ των διατηρούμενων μεταδεδομένων και κάποιας απειλής για τη δημόσια ασφάλεια και ε) χωρίς προηγούμενο έλεγχο από δικαστήριο ή ανεξάρτητη Αρχή, συνεπάγεται

¹³⁶ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), ό.π., σελ. 67.

¹³⁷ Σκ. 26 και 27.

επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα σχεδόν του συνόλου του ευρωπαϊκού πληθυσμού¹³⁸, με αποτέλεσμα να καθίστανται με τον τρόπο αυτό, άπαντες «υπό αίρεση ύποπτοι» και να παραβιάζεται αφενός, η αρχή της αναλογικότητας, αφετέρου, τα άρθρα 7, 8 και 52 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων¹³⁹.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Δ.Ε.Ε. διακήρυξε το δικαίωμα του ατόμου όχι μόνο στην ασφάλεια, αλλά και στην ελευθερία, κρίνοντας ότι ένας σκοπός γενικού συμφέροντος, όσο θεμελιώδης και αν είναι, δεν μπορεί, αυτός και μόνον, να προταθεί ως δικαιολογία για την προληπτική υποχρεωτική διατήρηση από τους Παρόχους των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας για όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες της Ε.Ε. χωρίς την ύπαρξη κάποιου στοιχείου, που άμεσα ή έμμεσα να τους συνδέει με υπόνοιες τέλεσης εγκληματικών πράξεων, καθώς τέτοιοι περιορισμοί δεν δικαιολογούνται από την αρχή της αναλογικότητας¹⁴⁰. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, επιχειρώντας να καταδείξει ποιο θα πρέπει να θεωρηθεί ως το «απολύτως αναγκαίο μέτρο»¹⁴¹, πέρα από το οποίο οι περιορισμοί της ιδιωτικότητας είναι αφόρητοι για κάθε δημοκρατική κοινωνία¹⁴², έκρινε ότι η εν λόγω καθολική υποχρεωτική προληπτική διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας είναι μεν πρόσφορη για την επίτευξη του σκοπού της δημόσιας ασφάλειας, πλην όμως δεν είναι απολύτως αναγκαία¹⁴³, καθώς δεν αρκεί ο γενικός φόβος ή και ο κοινός τόπος ότι συχνά τελούνται παράνομες πράξεις, αλλά επιπλέον απαιτείται να συντρέχει η ένδειξη ότι το συγκεκριμένο υποκείμενο εμπλέκεται σ' αυτές ή έστω ότι η επεξεργασία ειδικώς των δικών του δεδομένων είναι απαραίτητη για την εξιχνίαση συγκεκριμένου αδικήματος¹⁴⁴.

vi. Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης – Απόφαση Tele2 Sverige Ab κατά Post- Och Telestyrelsen

¹³⁸ Σκ. 56-64

¹³⁹ Τσόλιας, Γ. (2017), ό.π., σελ. 2.

¹⁴⁰ Τσόλιας, Γ. (2017), ό.π., σελ. 3.

¹⁴¹ Σκ. 56.

¹⁴² Χριστοδούλου, Κ. (2014), ό.π., σελ. 7.

¹⁴³ Σκ. 49 και 51.

¹⁴⁴ Χριστοδούλου, Κ. (2014), ό.π., σελ. 9.

Μετά την έκδοση της ανωτέρω απόφασης και την επακόλουθη κήρυξη ως ανίσχυρης της Οδηγίας 2006/24/EK δημιουργήθηκε το ζήτημα ισχύος του νομοθετικού πλαισίου και της επαναφοράς στο προηγούμενο νομικό καθεστώς του άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, το οποίο παρείχε τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να θεσπίσουν εθνικά μέτρα για την προληπτική διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας των συνδρομητών. Ως εκ τούτου, το Δ.Ε.Ε. δυνάμει της απόφασης *Tele2 Sverige AB*¹⁴⁵ είχε την ευκαιρία να κρίνει την ασυμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας της Σουηδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου σχετικά με την επικουρική νομική βάση για τη διατήρηση των δεδομένων, ήτοι το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, κρίνοντας ότι τα ίδια κριτήρια, που έγιναν δεκτά στην απόφαση *Digital Rights Ireland* θα πρέπει να υιοθετηθούν και στην περίπτωση της Οδηγίας 2002/58/EK, με αποτέλεσμα να θεωρήσει ως επιβεβλημένη την υπαγωγή των αποθηκευμένων μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου¹⁴⁶, καθώς αυτά επιτρέπουν την ανίχνευση και τον προσδιορισμό της πηγής της επικοινωνίας και του προορισμού της, της ημερομηνίας, της ώρας, της διάρκειας και του είδους της επικοινωνίας, του εξοπλισμού επικοινωνίας των χρηστών, καθώς και τον προσδιορισμό της θέσεως του εξοπλισμού κινητής επικοινωνίας. Το Δ.Ε.Ε. προχώρησε σε αναλυτική καταγραφή των στοιχείων, που απαρτίζουν την έννοια των μεταδεδομένων, δεχόμενο ότι τα εν λόγω δεδομένα περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, το ονοματεπώνυμο και τη διεύθυνση του συνδρομητή, τον αριθμό τηλεφώνου των επικοινωνούντων μερών, καθώς και τη διεύθυνση IP για τις υπηρεσίες του διαδικτύου. Σύμφωνα με την κρίση του Δ.Ε.Ε. τα δεδομένα αυτά παρέχουν τη δυνατότητα, μεταξύ άλλων, διαπίστωσης της ταυτότητας του προσώπου, με το οποίο ο συνδρομητής επικοινωνήσε, του μέσου της επικοινωνίας, καθώς και τη δυνατότητα προσδιορισμού του χρόνου, της

¹⁴⁵ Απόφαση Δ.Ε.Ε., 21-12-2016, *Tele2 Sverige AB κατά Post-och telestyrelsen και Secretary of State for the Home Department κατά Tom Watson, Peter Brice, Geoffrey Lewis, C-203/2015 και C-698/2015*.

¹⁴⁶ Τσόλιας, Γ. (2017), *ό.π.*, σελ. 4.

γεωγραφικής θέσεως και της συχνότητας της επικοινωνίας σε δεδομένη χρονική περίοδο.¹⁴⁷ Στη συνέχεια, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου αναφέρθηκε για ακόμη μια φορά στην αξία των μεταδεδομένων, τονίζοντας τους λόγους για τους οποίους χρήζουν ακριβώς της ίδιας προστασίας, όπως και το περιεχόμενο της επικοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, το Δ.Ε.Ε. αποφάνθηκε ότι μεταδεδομένα επικοινωνίας, λαμβανόμενα στο σύνολό τους, παρέχουν τη δυνατότητα συναγωγής ιδιαίτερας ακριβών συμπερασμάτων σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων, των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και άλλες μετακινήσεις, οι ασκούμενες δραστηριότητες, οι κοινωνικές σχέσεις των προσώπων αυτών και τα κοινωνικά περιβάλλοντα, στα οποία τα πρόσωπα αυτά συχνάζουν¹⁴⁸.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας τη θέση που έλαβε στην απόφαση Digital Rights Ireland σχετικά με το δίλημμα «ελευθερία ή ασφάλεια», επιχείρησε παράλληλα να προχωρήσει ένα βήμα παραπάνω και να προλάβει κάθε εθνική νομοθεσία, που αφορά την προληπτική επιτήρηση των δεδομένων των επικοινωνιών προσώπων, που δεν βαρύνονται με υπόνοιες¹⁴⁹, κρίνοντας ότι το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 11, καθώς και του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιβαίνει προς αυτό εθνική ρύθμιση η οποία, προς τον σκοπό καταπολεμήσεως του εγκλήματος, προβλέπει γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση του συνόλου των δεδομένων κινήσεως και των δεδομένων θέσεως όλων των συνδρομητών αφορώσα όλα τα μέσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας¹⁵⁰. Κατ' αυτό τον τρόπο, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, δέχτηκε ότι το άρθρο 15, παρ. 1, της οδηγίας 2002/58/EK δεν αντιτίθεται στη θέσπιση από κράτος μέλος ρύθμισης, η οποία επιτρέπει, προληπτικώς, τη στοχευμένη διατήρηση των δεδομένων κινήσεως και των δεδομένων θέσεως, προς τον σκοπό καταπολέμησης του σοβαρού εγκλήματος, υπό την προϋπόθεση ότι η διατήρηση

¹⁴⁷ Σκ. 98.

¹⁴⁸ Σκ. 99.

¹⁴⁹ Τσόλιας, Γ. (2017), ό.π., σελ. 3.

¹⁵⁰ Διατακτικό απόφασης.

των δεδομένων περιορίζεται σε ό,τι είναι απολύτως αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία αναφορικά με τις κατηγορίες των διατηρούμενων δεδομένων, τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται, καθώς και το διάστημα για το οποίο γίνεται δεκτό ότι πραγματοποιείται η διατήρηση¹⁵¹. Ως εκ τούτου, ρύθμιση για υποχρεωτική, καθολική, προληπτική διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών χωρίς να υπάρχει καμία ένδειξη για τη συμμετοχή τους σε ποινικά κολάσιμες πράξεις, συνιστά ευρεία επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου, δεδομένου μάλιστα ότι η διατήρηση των εν λόγω εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας πραγματοποιείται χωρίς οι χρήστες υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών να ενημερώνονται σχετικώς, προκαλώντας έτσι την αίσθηση στα οικεία πρόσωπα ότι η ιδιωτική τους ζωή αποτελεί το αντικείμενο διαρκούς παρακολουθήσεως¹⁵².

vii. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Απόφαση La Quadrature Du Net κατά Premier Ministre

Καθίσταται πλέον σαφές ότι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει φροντίσει να παγιώσει τη νομολογία του σχετικά με την αξία των μεταδεδομένων επικοινωνίας, τους τρόπους χρήσης αυτών για τη δημιουργία του βιο-πορτρέτου των χρηστών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και τους λόγους υπαγωγής τους στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου. Στην πρόσφατη απόφαση Quadrature du net¹⁵³ το Δ.Ε.Ε., αξιολογώντας την εθνική νομοθεσία κρατών μελών σχετικά με την απόκτηση και χρήση μαζικών μεταδεδομένων επικοινωνίας, επιβεβαίωσε ότι εθνική ρύθμιση, που επιβάλλει σε Πάροχο τη γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης, με σκοπό την καταπολέμηση της εγκληματικότητας και τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας αντιτίθεται στο δίκαιο της Ένωσης.

¹⁵¹ Σκ. 108.

¹⁵² Τσόλιας, Γ. (2017), σελ. 38.

¹⁵³ Απόφαση Δ.Ε.Ε., 06-10-2020, La Quadrature du Net and Others κατά Premier Ministre and Others, C-511/18, C-512/18 and C-520/18.

Και τούτο, διότι, σύμφωνα με τη παγιωμένη κρίση του Δικαστηρίου, τα μεταδεδομένα επικοινωνίας μπορούν να αποκαλύψουν πληροφορίες σχετικά με ουσιαστικές πτυχές της ιδιωτικής ζωής των υποκειμένων, συμπεριλαμβανομένων ευαίσθητων πληροφοριών, όπως είναι ο γενετήσιος προσανατολισμός, τα πολιτικά φρονήματα, οι θρησκευτικές, φιλοσοφικές, κοινωνικές ή άλλες πεποιθήσεις, καθώς και η κατάσταση της υγείας, ενώ τα δεδομένα αυτά τυγχάνουν, επιπλέον, ειδικής προστασίας στο δίκαιο της Ένωσης. Στο σύνολό τους, τα εν λόγω δεδομένα παρέχουν τη δυνατότητα να συνάγονται με ιδιαίτερη ακρίβεια συμπεράσματα σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων, των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και άλλες μετακινήσεις, οι ασκούμενες δραστηριότητες, οι κοινωνικές σχέσεις των προσώπων αυτών και τα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία τα πρόσωπα αυτά συχνάζουν. Ειδικότερα, τα δεδομένα αυτά παρέχουν τα μέσα για τον προσδιορισμό του προφίλ των υποκειμένων των δεδομένων, πληροφορία η οποία, υπό το πρίσμα του δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, είναι εξίσου ευαίσθητη με το περιεχόμενο αυτό καθαυτό των επικοινωνιών¹⁵⁴.

Ως εκ τούτου, το Δ.Ε.Ε. δέχτηκε ότι το άρθρο 15, παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ αντιτίθεται σε εθνικά νομοθετικά μέτρα, τα οποία προβλέπουν προληπτικώς γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης. Αντιθέτως, το Δικαστήριο επιχείρησε να κατοχυρώσει επαρκέστερες εγγυήσεις σε περίπτωση προληπτικής διατήρησης των εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας κι έκρινε ότι το εν λόγω άρθρο δεν αντιτίθεται σε νομοθετικά μέτρα, τα οποία επιτρέπουν τη δυνατότητα να διατάσσονται οι Πάροχοι να προβαίνουν σε γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας, όταν υπάρχει άμεση συνάφεια ήτοι σε περιπτώσεις, στις οποίες το οικείο κράτος μέλος αντιμετωπίζει σοβαρή απειλή για την εθνική ασφάλεια, η οποία, όμως, πρέπει να είναι πραγματική και ενεστώσα ή προβλέψιμη, και υπό

¹⁵⁴ Σκ. 117.

τον όρο ότι η εν λόγω διαταγή μπορεί να ισχύει μόνο για το απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα¹⁵⁵. Άλλως, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν αντιτίθενται στο ανωτέρω άρθρο 15 παρ. 1 εθνικά μέτρα σχετικά με τη στοχευμένη διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης, βάσει αντικειμενικών στοιχείων, που δεν εισάγουν δυσμενείς διακρίσεις, με σκοπό τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας, την καταπολέμηση του σοβαρού εγκλήματος και την πρόληψη των σοβαρών απειλών κατά της δημόσιας ασφάλειας.

viii. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Απόφαση *Big Brother Watch* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου*

Ακόμα πιο πρόσφατα, το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως του Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Big Brother Watch* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου* εξέτασε το σύστημα της νόμιμης μαζικής παρακολούθησης των εξωτερικών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, που εφαρμόζαν οι βρετανικές Υπηρεσίες Πληροφοριών. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου αποφάνθηκε στις 25-05-2021¹⁵⁶ επί του εν λόγω ζητήματος κι έκρινε ότι παραβιάζεται με αυτόν τον τρόπο το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α.. Το Ε.Δ.Δ.Α., ακολουθώντας την πάγια συλλογιστική του πορεία, εξέτασε τις τιθέμενες από την παράγραφο 2 του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α. εγγυήσεις, που δικαιολογούν τυχόν επεμβάσεις στο επικοινωνιακό απόρρητο και παρέθεσε οκτώ επιμέρους κριτήρια¹⁵⁷, τα οποία κατά την κρίση του πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε εθνικό επίπεδο, προκειμένου το εκάστοτε καθεστώς παρακολούθησης να είναι συμβατό προς τις επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α.. Με αυτόν τον τρόπο, το Δικαστήριο, αναφερόμενο στην ανάγκη για εξέλιξη της νομολογίας του υπό το πρίσμα της τεχνολογικής προόδου και της ψηφιοποίησης της επικοινωνίας, που έχει αλλάξει άρδην τα δεδομένα, υπό τα οποία λαμβάνει χώρα η μαζική παρακολούθηση των επικοινωνιών, καθιστώντας την πλέον παγκόσμια, αναγνώρισε κατ' αρχήν την αξία της μαζικής παρακολούθησης των τηλεπικοινωνιών ως εργαλείο αντιμετώπισης ορισμένων μορφών εγκλήματος και της τρομοκρατίας, δεχόμενο

¹⁵⁵ Σκ. 137.

¹⁵⁶ Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 25-05-2021, *Big Brothers Watch* και άλλοι κατά *Ηνωμένου Βασιλείου*, 58170/13, 62322/14 και 24960/15.

¹⁵⁷ Σκ. 361.

ότι η Ε.Σ.Δ.Α. δεν απαγορεύει τις παρακολουθήσεις των ηλεκτρονικών επικοινωνιών εν γένει. Ωστόσο, αναγνωρίζοντας τον κίνδυνο, που ελλοχεύει από την αυθαίρετη χρήση του μέσου αυτού, έθεσε τις προϋποθέσεις, που πρέπει να πληρούνται, ώστε η παρακολούθηση των επικοινωνιών να είναι σύμφωνη με το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α..

Στην παρούσα απόφαση το Δικαστήριο είχε τη δυνατότητα να αναφερθεί και στη διάκριση μεταξύ της συλλογής στοιχείων αναφορικά με το περιεχόμενο της επικοινωνίας και τις περιστάσεις αυτής, ήτοι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας. Προς απάντηση στους ισχυρισμούς της Βρετανικής Κυβέρνησης ότι το καθεστώς μαζικής παρακολούθησης του Ηνωμένου Βασιλείου ανταποκρίνεται επαρκώς στις εγγυήσεις της Ε.Σ.Δ.Α., διότι μεταχειρίζεται διαφορετικά το υποκλαπέν περιεχόμενο σε σύγκριση με τα υποκλαπέντα μεταδεδομένα επικοινωνίας, θεωρώντας ότι το πρώτο είναι πιο σημαντικό κι ως εκ τούτου χρήζει μεγαλύτερης προστασίας, το Ε.Δ.Δ.Α. επεσήμανε, ορθώς, ότι δεν υπάρχει κανένας απολύτως λόγος για την οποιαδήποτε διαφοροποίηση ως προς το πλέγμα εγγυήσεων, που ισχύει για τις ως άνω κατηγορίες συλλεγόμενου υλικού, τονίζοντας για ακόμη μια φορά ότι τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας μπορούν να είναι πιο αποκαλυπτικά, ακόμη και από το ίδιο το περιεχόμενό της, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατός ο χαρακτηρισμός της συλλογής τους ως λιγότερο επεμβατικός στην ιδιωτική ζωή του ατόμου¹⁵⁸. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας μπορούν να αποκαλύψουν σωρεία προσωπικών πληροφοριών, όπως η ταυτότητα και η γεωγραφική θέση των επικοινωνούντων μερών και του εξοπλισμού, μέσω του οποίου μεταδόθηκε η επικοινωνία, επισημαίνοντας παράλληλα ότι η τυχόν διατήρηση των εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε ακόμη πιο διεισδυτική παρέμβαση στην ιδιωτικότητα των υποκειμένων, όταν αυτά συλλέγονται μαζικά και σε μεγάλη κλίμακα. Σύμφωνα με την κρίση του Δικαστηρίου, η επεξεργασία και περαιτέρω ανάλυση των εν λόγω δεδομένων δύνανται να συνθέσουν ευχερώς το

¹⁵⁸ Κουσουνη - Πανταζοπούλου, Α. (2021), «Η νόμιμη (μαζική) παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α.. Σχόλιο στην από 25.5.2021 απόφαση Big Brothers Watch and others v. the UK». ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) (Τεύχος 3/2021), σελ. 15.

προφίλ ενός ατόμου, μέσω της χαρτογράφησης των κοινωνικών δικτύων, εντοπισμού της τοποθεσίας του, παρακολούθηση της περιήγησης στο Διαδίκτυο και τη σκιαγράφηση των μοτίβων επικοινωνίας του¹⁵⁹. Με τον τρόπο αυτό, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την παγιωμένη κρίση του σχετικά με την αξία των μεταδεδομένων και την ανάγκη προστασίας τους κατά την ίδια έκταση με το περιεχόμενο της επικοινωνίας, όπως την είχε διαμορφώσει ήδη από το 1984 δυνάμει της απόφασης Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου.

Παρά το γεγονός ότι η εν λόγω απόφαση χαιρετίστηκε ως νίκη από τους υπέρμαχους των ατομικών δικαιωμάτων, καθώς διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α., πολλά σημεία της προκάλεσαν προβληματισμό, καθώς το Δικαστήριο αποδέχτηκε κατ' ουσίαν τη μαζική παρακολούθηση ως σημαντικό εργαλείο για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας, επιχειρώντας απλώς να την οριοθετήσει¹⁶⁰. Σημειωτέον μάλιστα ότι ο Δικαστής Pinto de Albuquerque επεσήμανε χαρακτηριστικά ότι η εν λόγω κρίση του Δικαστηρίου αλλάζει θεμελιωδώς την υπάρχουσα ισορροπία στην Ευρώπη μεταξύ του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας, καθώς η αποδοχή της μη στοχευμένης παρακολούθησης και η ανταλλαγή των συλλεχθεισών πληροφοριών μεταξύ των κρατών οδηγεί την Ευρώπη σε έναν ηλεκτρονικό «Μεγάλο Αδελφό», όπου όλοι μπορούν να αντιμετωπισθούν ως πιθανοί ύποπτοι¹⁶¹.

III. Ανίσχυρο Οδηγία 2006/24/EK - Αντίθεση με Ε.Σ.Δ.Α. και Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.

Κατόπιν των ανωτέρω αποκρυσταλλώνεται ότι το Δ.Ε.Ε. ορθώς κήρυξε ως ανίσχυρη την Οδηγία 2006/24/EK, καθώς οι διατάξεις της προσέβαλαν υπερνομοθετικές αξίες και παραβίασαν το πεδίο προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου και του επικοινωνιακού απορρήτου, με αποτέλεσμα να μην βρίσκονται σε σύμπνοια με το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α., τα άρθρα 7-8 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.,

¹⁵⁹ Σκ. 342.

¹⁶⁰ Κουσουνη-Πανταζοπούλου, Α., ό.π., σελ. 16.

¹⁶¹ Partly Concurring and Partly Dissenting Opinion Of Judge Pinto De Albuquerque European Court of Human Rights, 25-05-2021, Big Brothers Watch, ό.π., σκ. 59-60.

αλλά και προς το άρθρο 16 της Συμβάσεως του Συμβουλίου της Ευρώπης για το ηλεκτρονικό έγκλημα¹⁶².

Κατ' αρχάς, σύμφωνα με το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. κάθε περιορισμός του δικαιώματος, που υπάγεται στο προστατευτέο πεδίο αυτού, πρέπει να δικαιολογείται από σοβαρή και άμεση ανάγκη, να λαμβάνονται υπόψη αποδείξεις για την τέλεση εγκλημάτων και να επιτρέπεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και υπό επαρκείς εγγυήσεις και ρητές προϋποθέσεις¹⁶³. Πλην όμως, οι διατάξεις της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ σχετικά με την υποχρεωτική προληπτική διατήρηση των μεταδεδομένων για εγκληματοκατασταλτικούς σκοπούς ερχόταν σε ευθεία αντίθεση προς το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α., αφού η μετάβαση από τη στοχευμένη επιτήρηση συγκεκριμένου κύκλου υπόπτων, που ίσχυε υπό το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς προς τη μαζική παρακολούθηση ευρύτατων πληθυσμιακών ομάδων παραβίαζε τις προϋποθέσεις, που τάσσει η παράγραφος 2 του ίδιου του άρθρου, οι οποίες νομιμοποιούν τις επεμβάσεις των δημόσιων αρχών στη σφαίρα δράσης των πολιτών¹⁶⁴.

Περαιτέρω, το ως άνω δίλημμα μεταξύ δημόσιας ασφάλειας και ιδιωτικότητας εξετάστηκε από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και υπό τη σκέπη του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου, το οποίο έκρινε ότι οι διατάξεις της Οδηγίας περί προληπτικής υποχρεωτικής διατήρησης των μεταδεδομένων επικοινωνίας από τους Παρόχους, προκειμένου να έχουν πρόσβαση σε αυτά οι αρμόδιες εθνικές αρχές, εφόσον παρίσταται ανάγκη, παρέκκλιναν από τα άρθρα 7 και 8 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής, των επικοινωνιών και των προσωπικών δεδομένων¹⁶⁵, καθώς στοχοποιούσαν τους πολίτες ως εν δυνάμει υπόπτους. Ως εκ τούτου, η Οδηγία επιβάλλοντας ρητά ακόμη και την υποχώρηση της αρχής της αναλογικότητας, όπως και των υποαρχών αυτής, ήτοι της αναγκαιότητας, καταλληλότητας και αναλογικότητας *stricto sensu*¹⁶⁶,

¹⁶² Χριστοδούλου, Κ. (2014), *ό.π.*, σελ. 1-2.

¹⁶³ Τσόλιας, Γ. (2006), *ό.π.*, σελ. 11.

¹⁶⁴ Λαχανά, Κ.-Χ. (2013), *ό.π.*, σελ. 1138.

¹⁶⁵ Απόφαση Δ.Ε.Ε. Digital Rights Ireland, *ό.π.*, σκ. 25.

¹⁶⁶ Χριστοδούλου, Κ. (2014), *ό.π.*, σελ. 3.

αποτέλεσε έτσι το «πιο διεισδυτικό για την ιδιωτικότητα εργαλείο, που υιοθετήθηκε στα χρονικά από την Ε.Ε.»¹⁶⁷.

Αναδείχθηκε ότι οι αφηρημένες και αόριστες αναφορές της Οδηγίας στον καθοριστικό ρόλο των διατηρούμενων μεταδεδομένων στις ποινικές έρευνες των κρατών μελών ή οι εικασίες ότι χωρίς τα εν λόγω στοιχεία ενδεχομένως κάποια αδικήματα να μην είχαν εξιχνιαστεί ποτέ, κρίνονται αβάσιμες, αφού η έκταση της υποχώρησης της πληροφοριακής ιδιωτικότητας και του τηλεπικοινωνιακού απορρήτου σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αντισταθμιστεί κανονιστικά και αξιακά από την ωφέλεια, που αποφέρει για τη δημόσια ασφάλεια και την αντεγκληματική πολιτική η καθιέρωση ενός τέτοιου μόνιμου και καθολικού μηχανισμού καταχώρισης της ανθρωπίνης συμπεριφοράς¹⁶⁸. Το τασσόμενο δε χρονικό διάστημα διατήρησης των μεταδεδομένων επικοινωνίας κατά τη βούληση των κρατών μελών από έξι μήνες έως δύο έτη, το οποίο μάλιστα έθετε ως χρονική αφετηρία διατήρησης την ημερομηνία της επικοινωνίας και όχι του εγκλήματος, οδήγησε τα κράτη μέλη να επιλέξουν το ανώτατο ως άνω χρονικό όριο, καθώς η τέλεση των τυχόν ποινικών αδικημάτων ήταν ιδιαίτερα πιθανό να μην έχει αποκαλυφθεί κατά το χρόνο της υποχρεωτικής αποθήκευσης των δεδομένων αυτών, με αποτέλεσμα να τίθενται σε ομηρία όλοι ανεξαιρέτως οι συνδρομητές κατά κατάφωρη παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας¹⁶⁹.

Για το λόγο αυτό, άλλωστε, η εν λόγω Οδηγία, μην αντέχοντας σε βάσανο δημοκρατικότητας, κηρύχθηκε ανίσχυρη, με αποτέλεσμα να ανακύψει το δυσχερές ζήτημα αν αρκούν προς διόρθωση των πλημμελειών της τα μέσα εκάστης εσωτερικής εθνικής έννομης τάξεως ή απαιτείται η επαναρρύθμιση του εν λόγω πεδίου σε ενωσιακό επίπεδο¹⁷⁰.

¹⁶⁷ European Data Protection Supervisor (03-12-2010) The moment of truth for the Data Retention Directive, Βρυξέλλες. Διαθέσιμο στο https://edps.europa.eu/press-publications/press-news/press-releases/2010/moment-truth-data-retention-directive-edps-demands_en, ημερομηνία πρόσβασης 30-03-2022.

¹⁶⁸ Λαχανά, Κ.-Χ. (2013), ό.π., σελ. 1148-1150.

¹⁶⁹ Τσόλιας, Γ. (2006), ό.π., σελ. 10.

¹⁷⁰ Χριστοδούλου, Κ. (2014), ό.π., σελ. 26.

Δ. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

I. Το ζήτημα της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στην έννοια της προστασίας του απορρήτου στην ελληνική έννομη τάξη

Τις τελευταίες δεκαετίες διατυπώθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη σε θεωρητικό και νομολογιακό επίπεδο αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την υπαγωγή των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου. Παρά το γεγονός ότι τόσο ο συντακτικός όσο και ο κοινός νομοθέτης πολύ νωρίς παρείχαν στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας το ίδιο επίπεδο προστασίας με το περιεχόμενο αυτής, συμπεριλαμβάνοντάς τα ρητά στο απόρρητο του δικαιώματος, δημιουργήθηκε αμφισβήτηση ως προς το εν λόγω ζήτημα, καθώς διατυπώθηκαν αντίθετες απόψεις, που στηρίχθηκαν σε μια ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων με βάση τις διατάξεις του κοινού – υποδεέστερου νόμου, αντί του αντιθέτου ορθού¹⁷¹. Τμήμα της θεωρίας και της νομολογίας, παραβλέποντας το ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο και τις αποφάσεις των ευρωπαϊκών δικαστηρίων και κατ'επίκληση του επιχειρήματος περί μη ρητής υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στη συνταγματική διάταξη, υποστήριξε ότι το απόρρητο αφορά μόνο στο περιεχόμενο και ως εκ τούτου η χορήγηση πληροφοριών, που αφορούν στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας δεν εμπίπτει στην προστασία του άρθρου 19 του Συντάγματος και συνακόλουθα στη διαδικασία άρσεως του απορρήτου κατά τον Νόμο 2225/1994¹⁷². Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την ως άνω άποψη δόθηκε αποκλειστική βαρύτητα στο γεγονός ότι στον ποινικό κώδικα προβλεπόταν κύρωση σε περίπτωση παραβίασης του απορρήτου μόνο του περιεχομένου της επικοινωνίας, σε αντίθεση προς τη συνταγματική διάταξη, η οποία δεν διακρίνει μεταξύ περιεχομένου και μεταδεδομένων επικοινωνίας, συμπεριλαμβάνοντας έτσι στο πεδίο προστασίας της το σύνολο του επικοινωνιακού γεγονότος. Στο δε αντίποδα, σε εναρμόνιση με την ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία, η νομοπαραγωγική διαδικασία, κινούμενη με

¹⁷¹ Τσόλιας, Γ.(2004), ό.π., σελ. 12.

¹⁷² Τσόλιας, Γ.(2004), ό.π., σελ. 11.

κεντρικό άξονα το άρθρο 19 του Συντάγματος ενέταξε στην έννοια του απορρήτου και τα εξωτερικά στοιχεία αυτής, καθιστώντας τα σύστοιχο στοιχείο της. Τούτο μάλιστα συνάγεται ευχερώς από μια εξελικτική επισκόπηση του νομοθετικού πλαισίου με βασικό προσανατολισμό τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας.

ι. Θεώρηση υπερ της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου

α. Η εξελικτική πορεία της προστασίας του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο

1. Προς την ορθή κατεύθυνση κινήθηκε ο εκτελεστικός του άρθρου 19 παρ. 1 του Συντάγματος Νόμος 2225/1994, ο οποίος αναφέρει περιοριστικά τα ποινικά αδικήματα, για τα οποία δύναται να διενεργηθεί η ανακριτική πράξη άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών. Στο άρθρο 5 παρ. 10 του εν λόγω νόμου ορίστηκε ότι «*Το περιεχόμενο της ανταπόκρισης ή επικοινωνίας, το οποίο έγινε γνωστό λόγω της άρσης του απορρήτου, καθώς και κάθε άλλο σχετικό με αυτή στοιχείο απαγορεύεται, με ποινή ακυρότητας να χρησιμοποιηθεί και να ληφθεί υπόψη ως άμεση ή έμμεση απόδειξη ...*», αναδεικνύοντας παραχρήμα τη βούληση του νομοθέτη να υπαγάγει ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και τα μεταδεδομένα επικοινωνίας στο ίδιο ακριβώς επίπεδο προστασίας με το περιεχόμενο αυτής. Εάν λοιπόν στην προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών κατ' άρθρο 19 παρ. 1 του Συντάγματος υπαγόταν μόνο το περιεχόμενο της επικοινωνίας, δεν θα γινόταν ρητή αναφορά και στα στοιχεία αυτής ούτε θα επιτασσόταν η τήρηση της ίδιας διαδικασίας για την άρση του απορρήτου¹⁷³.

Ως εκ τούτου, κατόπιν αίτησης δικαστικής ή άλλης πολιτικής, στρατιωτικής ή αστυνομικής δημόσιας αρχής στην περίπτωση άρσης του απορρήτου για λόγους εθνικής ασφάλειας, όπως επίσης του αρμόδιου Εισαγγελέα ή Ανακριτή στην

¹⁷³ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 28.

περίπτωση άρσης του απορρήτου για τη διακρίβωση των περιοριστικά αναφερόμενων σε αυτόν εγκλημάτων, διατάσσεται με ειδική διάταξη από τον Εισαγγελέα Εφετών ή το Συμβούλιο Εφετών ή Πλημμελειοδικών αντίστοιχα η άρση του απορρήτου του συνόλου του επικοινωνιακού γεγονότος, με βάση την αρχή της αναλογικότητας και μόνο εάν διαπιστωθεί ότι η διερεύνηση της υπόθεσης ή η εξακρίβωση του τόπου διαμονής του κατηγορουμένου είναι αδύνατη ή ουσιωδώς δυσχερής χωρίς αυτήν. Προκειμένου δε οι Πάροχοι να εκτελέσουν διάταξη άρσης του απορρήτου θα πρέπει να προκύπτει σαφώς από το ίδιο το σώμα της διάταξης, με μνεία των σχετικών άρθρων, ότι αυτή εκδόθηκε βάσει των ειδικών εγγυήσεων του Ν. 2225/1994, που διέπουν τη διαδικασία άρσης του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας. Περαιτέρω, ειδικώς στην περίπτωση κατά την οποία την άρση του απορρήτου της επικοινωνίας διατάσσει ο αρμόδιος Εισαγγελέας ή ο Ανακριτής, ο Πάροχος τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών οφείλει να εκτελέσει τη σχετική διάταξη εντός τριών ημερών από την έκδοσή της, δηλαδή εντός του χρονικού διαστήματος κατά το οποίο πρέπει, κατά νόμο, να εισαχθεί το σχετικό ζήτημα στο αρμόδιο Δικαστικό Συμβούλιο, το οποίο και θα αποφασίσει τελικώς¹⁷⁴.

Αξίζει δε να τονιστεί ότι προβληματισμό δημιούργησε η πρόσφατη τροποποίηση του άρθρου 34, παρ. 1 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας σχετικά με τις εξουσίες του Οικονομικού Εισαγγελέα με την προσθήκη της δυνατότητας άρσης του τηλεπικοινωνιακού απορρήτου κάθε πληροφορίας ή στοιχείου της επικοινωνίας στις περιπτώσεις κατά τις οποίες αποτυπώνεται και τεκμηριώνεται η αντικειμενική υπόσταση κακουργήματος¹⁷⁵, διευρύνοντας με αυτόν τον τρόπο αόριστα τον περιοριστικό κατάλογο του Ν. 2225/1994 και συμπεριλαμβάνοντας τη δυνατότητα άρσης του απορρήτου για τα οικονομικά εγκλήματα εν γένει ως κατηγορία γένους. Έτσι, ο νομοθέτης επέτρεψε πλέον την άρση του απορρήτου του περιεχομένου και των μεταδεδομένων επικοινωνίας όχι μόνο για τα ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα, που απαριθμούνται περιοριστικά στο Ν. 2225/1994,

¹⁷⁴ Απόφαση Συμβουλίου της Επικρατείας 1593/2016, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.

¹⁷⁵ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. (2019) *Νόμος* 4640/2019, Αθήνα (ΦΕΚ Α' 190/30.11.2019), άρθρο 43.

αλλά επίσης και για τις περιπτώσεις εγκλημάτων, κατά τις οποίες απλώς, τεκμηριώνεται η αντικειμενική υπόσταση κακουργήματος οικονομικής φύσης, χωρίς ωστόσο, αυτά να ταυτοποιούνται ρητά, κλονίζοντας έτσι τις αρχές περί ασφάλειας δικαίου και προβλεψιμότητας, προϋποθέσεις αδιαπραγμάτευτες κατά τη νομολογία του Στρασβούργου για τη συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με τα κριτήρια της Ε.Σ.Δ.Α.¹⁷⁶.

2. Στη συνέχεια, στο Νόμο 2774/1999 προβλέφθηκε ότι «Οποιαδήποτε χρήση των τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, όπως ορίζονται στον παρόντα νόμο, προστατεύεται από τις ρυθμίσεις για το απόρρητο των επικοινωνιών», αποτυπώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη βούληση του νομοθέτη να υπαγάγει για ακόμη μια φορά τα μεταδεδομένα επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, παράσχοντάς τους το ίδιο επίπεδο προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας, ενώ περαιτέρω δυνάμει του άρθρου 5 αυτού, τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα διακρίθηκαν σε δεδομένα κίνησης και δεδομένα χρέωσης.

3. Επιπλέον, στην Εισηγητική Έκθεση του σχεδίου του εκτελεστικού του άρθρου 19 του Συντάγματος Νόμου 3115/2003, ο νομοθέτης ρητά αποτύπωσε ότι «Κατά τα άλλα, προβλέπεται δηλαδή η προστασία του απορρήτου σε όλη της την έκταση, δηλαδή η διατήρηση, έναντι πάντων, του απορρήτου, τόσο του γεγονότος της επικοινωνίας, όσο και του περιεχομένου αυτής», με αποτέλεσμα να μην καταλείπεται καμία αμφιβολία για την υπαγωγή στην προστασία του απορρήτου και των κάθε είδους εξωτερικών στοιχείων αυτής¹⁷⁷, αφού το αναφερόμενο στο νόμο «γεγονός της επικοινωνίας», που αντιδιαστέλλεται προς το περιεχόμενο αυτής, περιλαμβάνει τουλάχιστον τα μεταδεδομένα¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Παπανικολάου, Α. (2019) «Ανησυχία από το νέο καθεστώς άρσης του απορρήτου», *Εφημερίδα Τα Νέα*, 16-12-2019. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/print/2019/12/16/economy/anisyxia-apo-to-neo-kathestos-arsis-tou-aporritou/>, ημερομηνία πρόσβασης 31-03-2022.

¹⁷⁷ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 28.

¹⁷⁸ Τσόλιας, Γ (2013) «Απόρρητο Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών ΙΙΙ - Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των τηλεπικοινωνιών». Σε Παύλου, Σ., Σάμιο, Θ. επιμ. *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*. Αθήνα: Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 6.

4. Στο Π.Δ. 47/2005, που εκδόθηκε κατόπιν νομοθετικής εξουσιοδότησης του ανωτέρω Νόμου 3115/2003, ακολουθήθηκε το πνεύμα της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ, η οποία κατά το χρόνο ισχύος του Προεδρικού Διατάγματος δεν είχε ακόμη ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη¹⁷⁹, με αποτέλεσμα να προβλεφθεί εναργώς η υπαγωγή των δεδομένων κίνησης και θέσης κάθε είδους επικοινωνίας στο πεδίο προστασίας του επικοινωνιακού απορρήτου. Με το ως άνω Π.Δ. δόθηκε νομοθετική λύση σε σειρά αμφισβητούμενων ζητημάτων, καθώς περιγράφηκαν αναλυτικά τα είδη και τα στοιχεία της επικοινωνίας, που υπάγονται στην προστασία του απορρήτου, μεταξύ των οποίων και τα εξωτερικά, στα οποία αναφέρεται η διαδικασία άρσης του απορρήτου σύμφωνα με το Νόμο 2225/1994¹⁸⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στο Π.Δ. αναφέρεται ότι αντικείμενο μιας διάταξης άρσης του απορρήτου της επικοινωνίας αποτελούν και τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, τα οποία αναλύει εξαντλητικά. Η εν λόγω αναλυτική αναφορά στα είδη, τις μορφές και τα στοιχεία της επικοινωνίας υπήρξε επιβεβλημένη, καθώς υπό το καθεστώς του Νόμου 2225/1994 γινόταν γενικά και αόριστα λόγος για «μέσα ανταπόκρισης και επικοινωνίας», με αποτέλεσμα τη δημιουργία αμφιβολιών και ερμηνευτικών δυσχερειών σχετικά με το ποια είδη και ποια στοιχεία υπάγονται στην έννοια της επικοινωνίας¹⁸¹. Άλλωστε, στο Π.Δ. ορίστηκε ρητά ότι η παράθεση των εν λόγω στοιχείων ανά είδος και μορφή είναι ενδεικτική και ανάλογη με την εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα για τυχόν διεύρυνση αυτών.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι μέρος της νομολογίας του Αρείου Πάγου θεώρησε ότι το ανωτέρω Π.Δ. εκδόθηκε καθ' υπέρβαση των εξουσιοδοτικών νόμων του Συντάγματος, με αποτέλεσμα να αντίκεινται σε αυτό. Παρά ταύτα, το Π.Δ. 47/2005 διήλθε του ελέγχου του Ε' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο με την υπ' αριθμόν 28/2005 Γνωμοδότησή

¹⁷⁹ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 19.

¹⁸⁰ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 20.

¹⁸¹ Τσόλιας, Γ. (2005) «Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005)». *ΠοινΔικ* (Τεύχος 7/2005), σελ. 3.

του, το έκρινε σύμφωνα με το Σύνταγμα και την Οδηγία 2002/58/EK, όπως επίσης σε πλήρη σύμπνοια με το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 17-1-1995 «σχετικά με τη νόμιμη παρακολούθηση των τηλεπικοινωνιών (EL C 329/1)»¹⁸².

5. Περαιτέρω, δυνάμει του Νόμου 3471/2006, με τον οποίο ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η Οδηγία 2002/58/EK, τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας διακρίθηκαν σε δεδομένα κίνησης και θέσης και χαρακτηρίστηκαν τόσο ως ιδιαίτερη κατηγορία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, όσο και ως εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας¹⁸³. Ο εν λόγω Νόμος προς άρση οποιασδήποτε αμφισβήτησης υπήγαγε ρητά τα μεταδεδομένα επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου και όρισε ότι η πρόσβαση σε αυτά καθίσταται δυνατή αποκλειστικά και μόνο υπό τις εγγυήσεις της διαδικασίας άρσης του απορρήτου του Νόμου 2225/1994, παραπέμποντας έτσι ρητά τόσο στον εκτελεστικό νόμου του άρθρου 19 του Συντάγματος όσο και στη συνταγματική διάταξη *per se*. Περαιτέρω, δυνάμει της διακριτικής ευχέρειας, που του παρείχε το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK σχετικά με τη δυνατότητα λήψης νομοθετικών μέτρων για την επιτήρηση των επικοινωνιών και των συναφών δεδομένων κίνησης και θέσης για λόγους εθνικής ασφάλειας και διακρίβωσης ποινικών αδικημάτων, ο εθνικός νομοθέτης επέλεξε να προβλέψει ότι «απαγορεύεται η ακρόαση, υποκλοπή, αποθήκευση ή άλλο είδος παρακολούθησης ή επιτήρησης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και των συναφών δεδομένων κίνησης και θέσης, εκτός αν προβλέπεται άλλως από το νόμο». Ως εκ τούτου, υπό το νομοθετικό καθεστώς του Νόμου 3471/2006, η αποθήκευση και διατήρηση των δεδομένων της επικοινωνίας επιτρεπόταν μόνο για τους σκοπούς της διαβίβασης και χρέωσης της επικοινωνίας για μη καθορισμένο χρονικό διάστημα, αντιθέτως δε προβλεπόταν η καταστροφή των δεδομένων ή η ανωνυμοποίησή τους, όταν δεν απαιτούνταν πλέον για τους ανωτέρω σκοπούς, με αποτέλεσμα να τίθεται το ζήτημα αδυναμίας πρόσβασης των αρμόδιων Αρχών σε δεδομένα επικοινωνίας για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, αφού οι Πάροχοι τα είχαν

¹⁸² Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 36.

¹⁸³ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 7.

ήδη διαγράψει¹⁸⁴. Επιπλέον, δυνάμει του Νόμου 4070/2012, ο οποίος τροποποίησε το άρθρο 6 του Ν. 3471/2006, τα μεταδεδομένα των συνδρομητών, καταστρέφονται ή καθίστανται ανώνυμα με τη λήξη της επικοινωνίας, με την επιφύλαξη του Νόμου 3917/2011, όπως θα αναφερθεί κατωτέρω.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονιστεί ότι η διάταξη του άρθρου 4 του εν λόγω νόμου σχετικά με τη ρητή υπαγωγή των δεδομένων κίνησης και θέσης υπό τις εγγυήσεις της διαδικασίας άρσης του απορρήτου του Νόμου 2225/1994 πυροδότησε έντονες αντιδράσεις εκ μέρους της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου κατ' επίκληση του επιχειρήματος ότι «το άρθρο 19 του Συντάγματος (το οποίο δεν αναφέρεται στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας) υπερισχύει της διατάξεως του άρθρου 4 του έχοντος απλώς αυξημένη τυπική ισχύ Ν. 3471/2006»¹⁸⁵. Πλην όμως, είναι σαφές ότι η συγκεκριμένη μνεία στην εν λόγω Γνωμοδότηση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου δεν βρίσκει νομικό έρεισμα, αφού δεν τίθεται εν προκειμένω τέτοιο ζήτημα, αφού ο νομοθέτης «μέσω της εθνικής νομοθεσίας» και της συνταγματικής ερμηνείας επέλεξε για άλλη μια φορά με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο την υπαγωγή των δεδομένων κίνησης και θέσης, αλλά και κάθε στοιχείο των υπηρεσιών ηλεκτρονικών στην προστασία του άρθρου 19 παρ. 1 Συντάγματος¹⁸⁶.

6. Προς επίρρωση των ανωτέρω, αξίζει να τονιστεί ότι δυνάμει του Ν. 3674/2008 τροποποιήθηκε το άρθρο 370 Α ΠΚ σχετικά με την παραβίαση του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας, καθώς υπήχθησαν σε αυτό τα μεταδεδομένα επικοινωνίας και σε επίπεδο ποινικής προστασίας. Πιο συγκεκριμένα, ορίστηκε ότι «Όποιος αθέμιτα παγιδεύει ... με σκοπό ο ίδιος ή άλλος να πληροφορηθεί ή να αποτυπώσει σε υλικό φορέα το περιεχόμενο τηλεφωνικής συνδιάλεξης μεταξύ τρίτων ή στοιχεία της θέσης και κίνησης της εν λόγω επικοινωνίας, τιμωρείται με φυλάκιση...». Άλλωστε, στο ίδιο πλαίσιο κινείται εφεξής κάθε τροποποίηση του εν λόγω άρθρου του Ποινικού Κώδικα,

¹⁸⁴ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 58.

¹⁸⁵ Γνωμοδότηση Εισαγγελέα Αρείου Πάγου Γεωργίου Σανιδά 9/2009.

¹⁸⁶ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 37.

καθώς είναι πλέον κοινώς αποδεκτό και μη αμφισβητήσιμο το γεγονός ότι τα λεγόμενα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας χρήζουν ακριβώς του ίδιου επιπέδου προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας.

7. Επιπρόσθετα, με τον Ν. 3783/2009 προβλέφθηκε η υποχρέωση ταυτοποίησης των χρηστών υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας με την καταγραφή των προσωπικών στοιχείων των συνδρομητών, αλλά και των στοιχείων ταυτοποίησης των κινητών συσκευών και καρτών SIM. Ο νομοθέτης για άλλη μια φορά έκρινε, ερμηνεύοντας τις διατάξεις του άρθρου 19 παρ. 1 Συντάγματος, ότι τα δεδομένα κίνησης και θέσης, αλλά και όλα τα στοιχεία που συνδέονται έμμεσα με το γεγονός της επικοινωνίας, όπως τα προσωπικά στοιχεία του χρήστη της υπηρεσίας κινητής τηλεφωνίας, υπάγονται στην προστασία του απορρήτου¹⁸⁷, προβλέποντας παράλληλα ότι η πρόσβαση σε αυτά εκ μέρους των διωκτικών Αρχών επιτρέπεται μόνο υπό τους όρους του Ν. 2225/1994 και του Π.Δ. 47/2005.

8. Τέλος, δυνάμει του Ν. 3917/2011, με τον οποίο ενσωματώθηκε στην εθνική έννομη τάξη η Οδηγία 2006/24/EK, προβλέφθηκε η υποχρέωση των Παρόχων ηλεκτρονικών υπηρεσιών να διατηρούν σε μη επεξεργασμένη μορφή τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, ήτοι τα δεδομένα κίνησης και θέσης, ακόμα και των ανεπιτυχών κλήσεων, επί δώδεκα μήνες από την ημερομηνία της επικοινωνίας, προκειμένου τα δεδομένα αυτά να καθίστανται διαθέσιμα στις αρμόδιες Αρχές για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, όπως αυτά ορίζονται στο άρθρο 4 του ν. 2225/1994. Ρητά δε αναφέρεται στο άρθρο 1, παρ. 2 του νόμου ότι η εν λόγω υποχρέωση των Παρόχων δεν περιλαμβάνει τη διατήρηση του περιεχομένου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Ο νομοθέτης, θεωρώντας ότι η διατήρηση και η επεξεργασία των συναφών δεδομένων μπορεί να αποτελέσει ένα πολύτιμο εργαλείο στη μάχη κατά της τρομοκρατίας και της οργανωμένης εγκληματικότητας, εισήγαγε την υποχρεωτική διατήρηση των εξωτερικών στοιχείων όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών, με σκοπό τον μελλοντικό έλεγχο διακρίβωσης ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, προσθέτοντας έναν ακόμη

¹⁸⁷ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 38.

σκοπό αποθήκευσης, πέραν αυτών της μετάδοσης και χρέωσης της επικοινωνίας, που ίσχυε υπό το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς, δημιουργώντας έτσι σοβαρά ζητήματα προσβολής της αξιοπρέπειας και προσωπικότητας των ατόμων και καθιστώντας όλους τους χρήστες «υπό αίρεση υπόπτους»¹⁸⁸.

Ως εκ τούτου, συνάγεται ευχερώς ότι κατά παράβαση της αρχής της αναλογικότητας ένας τέτοιος περιορισμός του δικαιώματος στο επικοινωνιακό απόρρητο, ήτοι η διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών ενός κράτους χωρίς να έχει διαπραχθεί κανένα απολύτως έγκλημα κατά το χρόνο αποθήκευσης και διατήρησης αυτών, ώστε να υφίσταται η ανάγκη διακρίβωσής του, συνιστά έναν μη δικαιολογημένο περιορισμό των δικαιωμάτων, που απορρέουν από το άρθρο 19 παρ. 1 του Συντάγματος, αποτελώντας μια δυσανάλογη κύρωση σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό¹⁸⁹. Άλλωστε, δημιουργείται περαιτέρω προβληματισμός σχετικά με την ισχύ του εν λόγω νόμου κατόπιν της κήρυξης από το Δ.Ε.Ε. ως ανίσχυρης της Οδηγίας 2006/24/EK, την οποία και ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη.

9. Την ίδια ως άνω θέση του νομοθέτη υπέρ της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, συμμερίστηκε και η Α.Δ.Α.Ε. δυνάμει της με αριθ. 1/2005 Γνωμοδότησής της¹⁹⁰, η οποία εκδόθηκε κατόπιν αναφορών από εταιρείες παροχής υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας, που δέχτηκαν αιτήματα δημοσίων Αρχών για παροχή εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας των συνδρομητών τους, χωρίς να τηρείται η διαδικασία που προβλέπεται στο Ν. 2225/1994. Τα προβαλλόμενα από τις εν λόγω Αρχές αιτήματα βασίζονταν στον ισχυρισμό ότι τα λεγόμενα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας συνιστούν προσωπικά δεδομένα, που δεν εμπίπτουν στην έννοια του προστατευτέου από το άρθρο 19

¹⁸⁸ Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 58.

¹⁸⁹ Τσόλιας, Γ. (2006), *ό.π.*, σελ. 8.

¹⁹⁰ Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών. (2005) *Γνωμοδότηση 1/2005*, Αθήνα (αριθ. πρωτ. 893/03-02-2005).

του Συντάγματος απορρήτου της ελεύθερης ανταπόκρισης και επικοινωνίας, ενώ οι διατάξεις περί προστασίας προσωπικών δεδομένων υποχωρούν έναντι των διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, οι οποίες εφαρμόζονται ως ειδικότερες¹⁹¹.

Η Α.Δ.Α.Ε. κατόπιν ενδελεχούς επισκόπησης της σχετικής νομοθεσίας και νομολογίας έκρινε ότι η επιταγή του άρθρου 19 του Συντάγματος σχετικά με το απόλυτα απαραβίαστο κάθε επικοινωνίας, χωρίς να κάνει διάκριση σε εξωτερικά και εσωτερικά στοιχεία αυτής, κατατείνει στο συμπέρασμα ότι στην προστατευτική σφαίρα του απορρήτου περιλαμβάνεται όχι μόνο το περιεχόμενο της επικοινωνίας *per se*, αλλά και κάθε πληροφορία, που προσδιορίζει τους όρους και τις περιστάσεις της επικοινωνίας¹⁹². Ως εκ τούτου, η Α.Δ.Α.Ε. αποφάνθηκε ότι σε περιπτώσεις αξιόποινων πράξεων, που δεν αναφέρονται στο Ν. 2225/1994, δεν δικαιολογείται η απαίτηση των αρμοδίων Αρχών να χορηγούνται από τους Παρόχους μεταδεδομένα επικοινωνίας των συνδρομητών τους, με την αιτιολογία ότι διαφορετικά θα μένουν στο απυρόβλητο όλοι αυτοί που τελούν πλημμεληματικές πράξεις μέσω των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας, καθώς ο εν λόγω ισχυρισμός στρέφεται ενάντια στη *ratio* του άρθρου 19 του Συντάγματος, διότι προσκρούει στην αρχή της αναλογικότητας μεταξύ του περιορισμού του ατομικού δικαιώματος και του επιδιωκόμενου σκοπού και προσβάλλει, εν τέλει, την ουσία του δικαιώματος¹⁹³.

β. Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας

Στο πλαίσιο της ανωτέρω προσέγγισης το Συμβούλιο της Επικρατείας προχώρησε σε μια λειτουργική ερμηνεία του άρθρου 19 του Συντάγματος¹⁹⁴ και έκρινε ότι το απόλυτα απαραβίαστο του απορρήτου της επικοινωνίας εκτείνεται στο σύνολο του επικοινωνιακού γεγονότος, καλύπτοντας όχι μόνο το περιεχόμενο της επικοινωνίας (φωνή, κείμενο, εικόνα, ήχο, ιστοσελίδα κ.λπ.),

¹⁹¹ Γνωμοδότηση 1/2005, ό.π., παρ. 1.

¹⁹² Γνωμοδότηση 1/2005, ό.π., παρ. 2 και 4.

¹⁹³ Γνωμοδότηση 1/2005, ό.π., παρ. 5.

¹⁹⁴ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), ό.π., σελ. 68.

αλλά και τα συναφώς παραγόμενα δεδομένα επικοινωνίας, που προσδιορίζουν τις συνθήκες επικοινωνίας και την εξατομικεύουν (όπως πληροφορίες για τον τόπο, το χρόνο, τη διάρκεια, τη μορφή και το είδος επικοινωνίας, στοιχεία προσδιοριστικά του μέσου με το οποίο διεξήχθη η επικοινωνία, στοιχεία ταυτότητας και διευθύνσεων επικοινωνούντων μερών κ.λπ.), ήτοι τα εξωτερικά στοιχεία αυτής¹⁹⁵. Δυνάμει της υπ' αριθ. 1593/2016 απόφασης το ΣτΕ άδραξε την ευκαιρία και επέλυσε κάθε ζήτημα αμφισβήτησης περί της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, οριοθετώντας παράλληλα τις υποχρεώσεις των Παρόχων ως προς τη χορήγηση αυτών στις αρμόδιες εισαγγελικές και δικαστικές Αρχές. Το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας το άρθρο 19 του Συντάγματος, αποφάνθηκε επί της νομιμότητας απόφασης της Α.Δ.Α.Ε., δυνάμει της οποίας επιβλήθηκε διοικητική κύρωση σε βάρος του Οργανισμού Τηλεπικοινωνιών της Ελλάδας, καθώς ο τελευταίος χορήγησε παράνομα στον Ειδικό Εφέτη Ανακριτή Αθηνών, που ερευνούσε τη γνωστή «υπόθεση του Παραδικαστικού»¹⁹⁶, κατόπιν έγγραφου αιτήματος, κατάλογο με τα δεδομένα επικοινωνίας τηλεφωνικής σύνδεσης συγκεκριμένου φυσικού προσώπου (αριθμούς εισερχόμενων και εξερχόμενων κλήσεων, ονοματεπώνυμα και διευθύνσεις επικοινωνούντων μερών) χωρίς προηγουμένως να έχει εκδοθεί διάταξη άρσης του απορρήτου¹⁹⁷.

Το ΣτΕ, προβαίνοντας σε ενδελεχή επισκόπηση της νομοθεσίας, έκρινε ότι τα παρελθοντικά κι αποθηκευμένα δεδομένα κίνησης και θέσης στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπάγονται στην προστασία του απορρήτου, ώστε η πρόσβαση και η χορήγησή τους από τους Παρόχους προς τις αρμόδιες εισαγγελικές και δικαστικές Αρχές να επιτρέπεται μόνο κατόπιν έκδοσης ειδικής διάταξης άρσης του απορρήτου του νόμου 2225/1994. Σύμφωνα με την κρίση του Δικαστηρίου, προέκυψε ότι ο Πάροχος δεν αποτελεί μια «δεξαμενή απόρρητων δεδομένων», η οποία «ξεκλειδώνεται» κάθε φορά που μια Αρχή ζητάει πρόσβαση σε αυτά, επικαλούμενη την ιδιότητα της και μόνον ή το γεγονός της διενέργειας

¹⁹⁵ Απόφαση ΣτΕ 1593/2016, ό.π., παράγραφος 9.

¹⁹⁶ Τσόλιας, Γ. (2017), ό.π., σελ. 8.

¹⁹⁷ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), ό.π., σελ. 68.

ποινικής έρευνας, αλλά αντιθέτως αποτελεί εγγυητή της διαδικασίας άρσης του απορρήτου, παράλληλα με την Α.Δ.Α.Ε., και οφείλει να αρνηθεί να χορηγήσει τα σχετικά δεδομένα, έχοντας την υποχρέωση να εξετάζει ακόμη και την τυπική νομιμότητα των σχετικών αιτημάτων, ενέργεια σύμφωνη με τις συνταγματικές και ευρωπαϊκές διατάξεις για την διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών¹⁹⁸.

Επιπλέον, το Δικαστήριο, παραπέμποντας ρητά στην απόφαση του Δ.Ε.Ε. Digital Rights Ireland, έκρινε ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας χρήζουν του ίδιου επιπέδου προστασίας με το περιεχόμενο αυτής, καθώς μπορούν να σκιαγραφήσουν το βιο – πορτρέτο κάθε συνδρομητή. Πιο συγκεκριμένα, το ΣτΕ ήχθη στην κρίση ότι με την προστασία του συνόλου του επικοινωνιακού γεγονότος, ο συνταγματικός νομοθέτης εγγυάται ένα περιβάλλον αυξημένης προστασίας της εμπιστευτικότητας κατά τη διεξαγωγή της επικοινωνίας και της ιδιωτικής ζωής, γεγονός που καθίσταται ιδιαίτερα σημαντικό εν όψει της διακινδύνευσης που συνεπάγεται για την ιδιωτική ζωή και την άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης επικοινωνίας η συστηματική επεξεργασία των δεδομένων επικοινωνίας, από ιδιωτικούς ή και κρατικούς φορείς και για διάφορους σκοπούς, η οποία είναι ικανή να οδηγήσει όχι μόνο στην άντληση πληροφοριών για όλο το δίκτυο των ιδιωτικών και κοινωνικών σχέσεων των ανθρώπων, αλλά και στην ανίχνευση των προσωπικών, πολιτικών, φιλοσοφικών και θρησκευτικών στάσεων ή πεποιθήσεών τους¹⁹⁹. Το ΣτΕ δυνάμει της ανωτέρω απόφασης παγίωσε τη νομολογία του σχετικά με την υπαγωγή των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου κι ανέδειξε τόσο την αξία και τη σπουδαιότητά τους στο σύγχρονο ψηφιοποιημένο περιβάλλον επικοινωνίας, όσο και τη δυνατότητα χρήσης τους από ιδιωτικούς ή κρατικούς φορείς για πληθώρα σκοπών, βαδίζοντας έτσι σε απόλυτη σύμπνοια με τις αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων και του Ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου.

¹⁹⁸ Τσόλιας, Γ. (2016) «ΣτΕ 1593/2016 (Τμ. Δ') [Τηλεπικοινωνίες. Απόρρητο]». ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) (Τεύχος 4/2016), σελ. 30.

¹⁹⁹ Απόφαση ΣτΕ 1593/2016, ό.π., παράγραφος 9.

ii. Θεώρηση κατά της υπαγωγής των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου

Κατόπιν ενδελεχούς επισκόπησης τόσο της ελληνικής νομοθεσίας όσο και της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας κατέστη πασιφανές ότι οι εν λόγω νομοθετικές διατάξεις, που επεκτείνουν το συνταγματικό πέπλο του απορρήτου της επικοινωνίας και στα εξωτερικά στοιχεία αυτής στοιχούν στο άρθρο 19 του Συντάγματος. Παρά ταύτα, κατά το παρελθόν, τόσο η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου με τρεις κατά σειρά Γνωμοδοτήσεις της, όσο και τα ποινικά τμήματα του Ανώτατου Δικαστηρίου με αποφάσεις τους, παρέβλεψαν την εναργή και ρητή έκφραση της βούλησης του νομοθέτη κατά τα ανωτέρω και διατύπωσαν τη θέση, σύμφωνα με την οποία τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας δεν υπάγονται στη συνταγματική προστασία του απορρήτου, αφού σύμφωνα με τους εν λόγω ισχυρισμούς αυτό δήθεν προστατεύει μόνο το περιεχόμενο της επικοινωνίας, με συνέπεια οι προϋποθέσεις, οι όροι και η διαδικασία άρσης του απορρήτου, όπως προβλέπεται στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο να μην ισχύουν για αυτά²⁰⁰.

α. Γνωμοδοτήσεις Εισαγγελίας Αρείου Πάγου

Πιο συγκεκριμένα, η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου, δυνάμει των με αριθ. 9/2009, 12/2009 και 9/2011 Γνωμοδοτήσεών της, οι οποίες εκδόθηκαν εξ αφορμής της αντιμετώπισης του ζητήματος πρόσβασης των προανακριτικών αρχών σε δεδομένα ταυτοποίησης κακόβουλων ή ενοχλητικών καλούντων, ασχολήθηκαν και με το ζήτημα των μεταδεδομένων επικοινωνίας, υποστηρίζοντας ότι ως απόρρητο της επικοινωνίας νοείται αυτό που προστατεύεται σύμφωνα με τις ποινικές διατάξεις χωρίς να ληφθεί υπόψη ούτε το τότε Ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο ούτε όμως και η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., με την οποία είχε λυθεί ad hoc το ζήτημα ήδη από το 1984²⁰¹.

Ειδικότερα, στην υπ' αριθ. 9/2009 Γνωμοδότηση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου υποστηρίχθηκε, ανεξάρτητα του ζητήματος των κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων, κατ' αρχάς ότι δεν υφίσταται απόρρητο στην επικοινωνία

²⁰⁰ Τσόλιας, Γ. (2016), σελ. 22.

²⁰¹ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 15.

μέσω διαδικτύου, αφού αποτελεί εξ ορισμού επικοινωνία σε δημοσιότητα, με αποτέλεσμα να μην απαιτείται άδεια οποιασδήποτε Αρχής, προκειμένου να εξακριβωθεί και να εντοπισθεί τόσο το ηλεκτρονικό ίχνος της εγκληματικής πράξης, όσο και το πρόσωπο που κρύβεται πίσω από αυτό. Συνακόλουθα, η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου έκρινε ότι το απόρρητο της συνταγματικής διάταξης του άρθρου 19 αφορά αποκλειστικά και μόνο στο περιεχόμενο των εν γένει ανταποκρίσεων και όχι στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την εν λόγω Γνωμοδότηση, οι διατάξεις του Π.Δ. 47/ 2005, εκδοθέντος κατ' εξουσιοδότηση των Ν. 2225/1994 και 3115/2003, με τις οποίες επεκτάθηκε το απόρρητο των επικοινωνιών στις επικοινωνίες μέσω διαδικτύου και στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας είναι ανίσχυρες, διότι αφενός έρχονται σε αντίθεση προς το άρθρο 19 του Συντάγματος, αφετέρου έχουν εκδοθεί καθ' υπέρβαση νομοθετικής εξουσιοδότησεως. Περαιτέρω, η διάταξη του άρθρου 4 του Ν. 3471/2006, με την οποία ρητά υπήχθησαν στην προστασία του απορρήτου τα δεδομένα κίνησης και θέσης, παραβιάζει το άρθρο 19 του Συντάγματος, το οποίο άλλωστε υπερισχύει αυτού. Με βασικό άξονα τους ανωτέρω ισχυρισμούς, η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου αποφάνθηκε ότι οι εισαγγελικές, ανακριτικές και δικαστικές Αρχές δικαιούνται να ζητούν από τους Παρόχους τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας και οι τελευταίοι υποχρεούνται να τα παραδώσουν χωρίς να είναι αναγκαίο να προηγηθεί άδεια οποιασδήποτε Αρχής²⁰².

Στη συνέχεια, εκδόθηκε η υπ' αριθ. 12/2009 Γνωμοδότηση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου²⁰³, η οποία ήταν μεν σε αρκετά σημεία βελτιωμένη, αφού έθεσε ως προϋπόθεση για την αποκάλυψη των μεταδεδομένων επικοινωνίας τη διενέργεια ανάκρισης μετά από παραγγελία εισαγγελέα²⁰⁴, πλην όμως επέμεινε στη μη υπαγωγή των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας στην προστασία του απορρήτου για τις κακόβουλες επικοινωνίες, θέση την οποία δυστυχώς ενστερνίστηκε τελικά και η Α.Δ.Α.Ε., όπως θα αναφερθεί αναλυτικά και

²⁰² Γνωμοδότηση 9/2009, ό.π..

²⁰³ Γνωμοδότηση του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Ιωάννη Τέντε 12/2009.

²⁰⁴ Γιαννόπουλος, Γ. (2018) *Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 109.

κατωτέρω²⁰⁵. Οι ανωτέρω απόψεις επιβεβαιώθηκαν με τη με αριθ. 9/2011 Γνωμοδότηση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου²⁰⁶, δυνάμει της οποίας υποστηρίχθηκε επιπλέον ότι οι εν λόγω Γνωμοδοτήσεις δεν αφορούν αιτήματα οποιωνδήποτε αρμοδίων Αρχών, αλλά αντιθέτως μόνο αιτήματα ανακριτικών Αρχών, που ενεργούν σύμφωνα με τις συνταγματικές επιταγές για παροχή έννομης προστασίας και τιμωρία των εγκλημάτων²⁰⁷. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου, έκρινε ότι δεν προστατεύονται τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας στην περίπτωση των κακόβουλων επικοινωνιών, με αποτέλεσμα να μην απαιτείται από τις ανακριτικές Αρχές να τηρούν την προβλεπόμενη διαδικασία άρσεως του απορρήτου²⁰⁸.

Καθίσταται σαφές από τα παραπάνω ότι οι προαναφερθείσες Γνωμοδοτήσεις προκάλεσαν σφοδρές αντιδράσεις, καθώς υιοθέτησαν μια παρωχημένη άποψη σχετικά με τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, θεωρώντας τόσο ότι ο νομοθέτης παραβίασε κατ' εξακολούθηση το Σύνταγμα, όσο και το Συμβούλιο της Επικρατείας εσφαλμένα ερμήνευσε τις διατάξεις του άρθρου 19 Σ. Η παγίωση της ανωτέρω θέσης εκ μέρους της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου οδήγησε σε φαινόμενα υποβολής από τις ανακριτικές Αρχές αιτημάτων προς τους Παρόχους για την πρόσβαση στα μεταδεδομένα επικοινωνίας χωρίς να προηγηθεί η απαιτούμενη από το νόμο διαδικασία άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών²⁰⁹. Παρά ταύτα, κατά την καθημερινή εφαρμογή της κείμενης εθνικής νομοθεσίας, δημιουργείται το εξής οξύμωρο σχήμα: ενώ η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου αρνήθηκε κατηγορηματικά ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας υπάγονται στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, με αποτέλεσμα να θεωρεί ότι δεν απαιτείται η τήρηση της διαδικασίας του Ν. 2225/2994, τελικά καθημερινά, τα αρμόδια ποινικά δικαστικά συμβούλια όχι μόνο δεν απορρίπτουν τις σχετικές αιτήσεις, αλλά αντιθέτως, τις κάνουν δεκτές, με αποτέλεσμα ο αριθμός τους να αυξάνεται ετησίως, όπως προκύπτει από τις Ετήσιες Εκθέσεις

²⁰⁵ Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 14-15.

²⁰⁶ Γνωμοδότηση του Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου Αθανασίου Κατσιρωδή 9/2011.

²⁰⁷ Γιαννόπουλος, Γ. (2018), *ό.π.*, σελ. 109.

²⁰⁸ Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 16.

²⁰⁹ Τσόλιας, Γ. (2016), *ό.π.*, σελ. 23.

Πεπραγμένων της Α.Δ.Α.Ε., η πλειονότητα των οποίων αφορά τα μεταδεδομένα επικοινωνίας²¹⁰.

β. Διχογνωμία ως προς το ζήτημα απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας εντός της νομολογίας του Αρείου Πάγου

Ο Άρειος Πάγος, εμμένοντας στην ανωτέρω άποψη περί μη υπαγωγής των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας στο πεδίο προστασίας του επικοινωνιακού απορρήτου, ασχολήθηκε με το εν λόγω ζήτημα εκ νέου στην υπ' αριθ. 1/2017 απόφαση της Ολομέλειάς του²¹¹. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε σχετικά με την έκταση της συνταγματικής προστασίας της επικοινωνίας, δηλαδή αν η προστασία αυτή περιορίζεται στο χρόνο της καθ' αυτής διεξαγωγής της επικοινωνίας ή εκτείνεται και στο μεταγενέστερο στάδιο αυτής, κρίνοντας ότι η χωρίς την τήρηση της διαδικασίας άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών ανάσυρση και δικαστική χρήση από εργοδότες στοιχείων επικοινωνίας, που ήταν αποθηκευμένα στους υπολογιστές της εταιρείας, οι οποίοι είχαν τεθεί στη διάθεση των εργαζομένων, αφ' ότου οι τελευταίοι παραιτήθηκαν και ανέλαβαν εργασία σε ανταγωνιστική επιχείρηση με παράλληλες πράξεις αθέμιτου ανταγωνισμού, είναι νόμιμη και σύμφωνη με το Σύνταγμα²¹². Τα δε αρχεία, τα οποία ανασύρθηκαν από το σκληρό δίσκο των υπολογιστών των πρώην εργαζομένων χωρίς τις εγγυήσεις της διαδικασίας του Ν. 2225/1994 περιελάμβαναν ηλεκτρονικά μηνύματα και επιστολές, τις οποίες είχαν απευθύνει προς ανταγωνιστές της εταιρείας, προετοιμάζοντας την αποχώρησή τους.

²¹⁰ Τσόλιας, Γ. (2017), ό.π., σελ. 8.

²¹¹ Άρειος Πάγος (Α2 Πολιτικό Τμήμα), απόφαση 1/2017, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.

²¹² Lawspot (2017) «Νόμιμη η δικαστική χρήση στοιχείων από προσωπικά email εργαζομένων σε εταιρικούς υπολογιστές», άρθρο διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/nomimi-i-dikastiki-hrisi-stoiheion-apo-prosopika-email-ergazomenon-se-etairikoys>, ημερομηνία πρόσβασης 01-04-2022.

Δυνάμει της επίδικης απόφασης η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, υιοθετώντας μια «κάπως αρχαϊκή» άποψη²¹³, έκρινε ότι η συνταγματική προστασία του απορρήτου κατ' άρθρο 19 παρ. 1 Σ περιορίζεται στον χρόνο της καθ' αυτής διεξαγωγής της επικοινωνίας και δεν εκτείνεται σε μεταγενέστερο στάδιο²¹⁴, τονίζοντας ότι «...στην έννοια του απορρήτου εμπίπτει κατ' αρχήν το περιεχόμενο της επικοινωνίας με όποιον τρόπο και αν αυτή διεξάγεται. Η συνταγματική προστασία του απορρήτου εντοπίζεται κατά το στάδιο της επικοινωνίας, δηλαδή κατά τον χρόνο που αυτή πραγματοποιείται και λήγει με την λήξη της... Η προστασία του απορρήτου τελειώνει από τη στιγμή που ο παραλήπτης λάβει γνώση του περιεχομένου του μηνύματος. Από το χρονικό σημείο λήξης της επικοινωνίας και έπειτα κάθε στοιχείο (μήνυμα και εξωτερικά στοιχεία) μπορεί να εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο της συνταγματικής προστασίας της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων, αλλά δεν καλύπτεται πλέον από την συνταγματική προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας...»²¹⁵.

Ως εκ τούτου, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, προβαίνοντας σε αξιακή στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων, έκρινε ότι η εργοδότηρια εταιρεία είχε έννομο συμφέρον για την ανάσυρση των δεδομένων επικοινωνίας των πρώην εργαζομένων, μεταξύ των οποίων και των εξωτερικών στοιχείων αυτής, προκειμένου να προστατεύσει την επιχειρηματική της ελευθερία και την εμπορική της πίστη, ενώ παράλληλα θεώρησε ότι η ανασυρθείσα αλληλογραφία εμπίπτει στην έννοια και προστασία των προσωπικών δεδομένων. Η ανωτέρω θέση, που ενστερνίστηκε ο Άρειος Πάγος επισύρει σοβαρότατες συνέπειες ως προς το απόρρητο των μεταδεδομένων επικοινωνίας, καθώς τα υπήγαγε στο γενικό πλαίσιο προστασίας των απλών προσωπικών δεδομένων, αφενός ερμηνεύοντας εσφαλμένα το δικαίωμα του άρθρου 19 Σ, η προστασία του οποίου εκτείνεται στο σύνολο του επικοινωνιακού γεγονότος και αφετέρου

²¹³ Ανθόπουλος, Χ. (2017) «Τα e-mail των εργαζομένων». *Επίκαιρα θέματα Συνταγματικού Δικαίου* (Τεύχος 66), σελ. 18. Διαθέσιμο στο https://www.cecl.gr/wp-content/uploads/2017/04/Tefxos-66_Aprilios.pdf, ημερομηνία πρόσβασης 01-04-2022.

²¹⁴ Τσόλιας, Γ. (2017), *ό.π.*, σελ. 8.

²¹⁵ Απόφαση Α.Π. 1/2017, *ό.π.*, Κεφάλαιο IV.

παραβλέποντας τη σχετική ευρωπαϊκή νομοθεσία περί απορρήτου των επικοινωνιών, κατά την οποία τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας αποτελούν αναπόσπαστο συστατικό μέρος αυτής, όπως επίσης και την ευρωπαϊκή νομολογία δυνάμει της οποίας έχει αναγνωριστεί ότι στο πεδίο προστασίας του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α. υπάγεται όχι μόνο η παρακολούθηση του περιεχόμενου της επικοινωνίας, αλλά και η συλλογή, αποθήκευση και γνωστοποίηση των παραγόμενων συναφών δεδομένων²¹⁶.

Ο Άρειος Πάγος, με την ταχθείσα έκταση προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας μέχρι τη λήξη αυτής και τη μη επέκτασή της στα αποθηκευμένα δεδομένα επικοινωνίας, εγκλωβίστηκε άθελά του σε μια συλλογιστική, η οποία μετά την ψήφιση του Κανονισμού e- Privacy θα οδηγήσει τα δικαστήρια σε ακριβώς αντίθετη κρίση, καθώς δεν θα υπάρχει περιθώριο διαφορετικής ερμηνευτικής προσέγγισης των επίδικων εννοιών²¹⁷. Στην ίδια ως άνω συλλογιστική και σε όμοιες αιτιάσεις κατέληγε κατά κύριο λόγο η νομολογία του Αρείου Πάγου στο παρελθόν, εμμένοντας στην ανωτέρω παρωχημένη αντίληψη. Η επιμονή της νομολογίας του Αρείου Πάγου να μην υιοθετεί τους όρους και τις ρυθμίσεις, που κατ' επανάληψη έχουν διατυπωθεί στην ελληνική νομοθεσία αναφορικά με το ζήτημα των μεταδεδομένων επικοινωνίας, κατόπιν επιταγής των ευρωπαϊκών Οδηγιών, έχει συμβάλει στη δημιουργηθείσα σύγχυση σχετικά με την έκταση του πεδίου προστασίας του επικοινωνιακού απορρήτου κι αν αυτή πράγματι περιλαμβάνει και τα εξωτερικά στοιχεία πέραν του περιεχομένου, καθώς επίσης εάν παύει με τη λήξη της επικοινωνίας.

Κατά την τελευταία δεκαετία, το ζήτημα των μεταδεδομένων επικοινωνίας έχει απασχολήσει έντονα τη νομολογία του Αρείου Πάγου, στους κόλπους του οποίου πυροδοτήθηκε δριμεία διχογνωμία για το εν λόγω θέμα. Πλην όμως, με τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και την ψηφιοποίηση της επικοινωνίας, η νομολογία του Αρείου Πάγου, χωρίς βέβαια να προβαίνει σε εγκωμιαστική αναγνώριση της αξίας των μεταδεδομένων επικοινωνίας, φαίνεται τουλάχιστον

²¹⁶ Μαρκόπουλος, Ν. (2018), ό.π., σελ. 67.

²¹⁷ Τσόλιας, Γ. (2017), ό.π., σελ. 9.

να αναγνωρίζει πλέον την υπαγωγή των εξωτερικών στοιχείων υπό τις εγγυήσεις της διαδικασίας του Ν. 2225/1994. Προς επίρρωση αυτού και σταχυολογώντας τις αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου, αναφέρεται ενδεικτικά η πρόσφατη υπ' αριθ. 1014/2020 απόφαση²¹⁸, στην οποία στο πλαίσιο υπόθεσης για το αδίκημα της διακεκριμένης κλοπής εξετάστηκε το ζήτημα της απαγόρευσης αποδεικτικής αξιολόγησης παρανόμως αποκτηθέντων αποδεικτικών μέσων. Δυνάμει της εν λόγω απόφασης, το Δικαστήριο έκρινε ότι «...το απόλυτα απαραβίαστο του απορρήτου των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας ... κάμπτεται από τις διατάξεις του Ν.2225/1994 ... με τις εγγυήσεις δε της δικαστικής εξουσίας, τα αρμόδια όργανα ... ελέγχουν τη συνδρομή των προς τούτο προϋποθέσεων και αιτιολογημένα κρίνουν την αναγκαιότητα άρσης του απορρήτου, ενώ το περιεχόμενο και τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας, που έχουν συγκεντρωθεί από την ενεργοποίηση της διάταξης για την άρση του απορρήτου νομίμως χρησιμοποιούνται και λαμβάνονται υπόψη τόσο στην ποινική, όσο και σε συναφή πολιτική, διοικητική και πειθαρχική δίκη, εφόσον πρόκειται για τον αυτό σκοπό που είχε καθορισθεί με τη σχετική για την άρση του απορρήτου διάταξη», δεχόμενο κατ' αυτόν τον τρόπο κατηγορηματικά την υπαγωγή των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, με αποτέλεσμα να χρίζουν ακριβώς της ίδιας προστασίας με το περιεχόμενο αυτής.

Είναι πλέον σαφές ότι το ζήτημα των μεταδεδομένων επικοινωνίας δεν είναι πια διφορούμενο και δεν αποτελεί θέμα νομικής άποψης, αλλά αντιθέτως είναι ένα πεδίο, που ρυθμίζεται σαφώς από το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο τόσο σε επίπεδο ελληνικού όσο και ευρωπαϊκού δικαίου, με αποτέλεσμα να μην παρέχεται η διακριτική ευχέρεια στη θεωρία και τη νομολογία να κρίνουν κατά περίπτωση εάν τα εξωτερικά στοιχεία υπάγονται ή όχι στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου, καθώς και αν πρέπει να τηρηθούν οι εγγυήσεις της διαδικασίας του Ν. 2225/1994.

²¹⁸ Άρειος Πάγος, απόφαση 1014/2020, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.

II. Η προστασία του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο πλαίσιο της κακόβουλης / ενοχλητικής επικοινωνίας

ι. Οι γνωμοδοτήσεις της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου ως προς το ζήτημα της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας

Το ιδιόρρυθμο ζήτημα προστασίας του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο πλαίσιο της κακόβουλης και ενοχλητικής επικοινωνίας πυροδότησε έντονο διάλογο στην εθνική έννομη τάξη, καθώς δημιουργήθηκε ένα κλίμα ανασφάλειας δικαίου και διχογνωμία σχετικά με το αν η συνταγματική προστασία του άρθρου 19 εκτείνεται και στην περίπτωση αυτή. Δυνάμει των ανωτέρω Γνωμοδοτήσεων η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου υποστήριξε ότι τα μεταδεδομένα στις περιπτώσεις της κακόβουλης επικοινωνίας δεν υπάγονται στο πεδίο προστασίας του άρθρου 19 του Συντάγματος και στους όρους του Ν. 2225/1994, διότι η εν λόγω επικοινωνία είναι μονομερής και όχι αμφίδρομη, καταλήγοντας με αυτόν τον τρόπο σε αξιολογική αντινομία, καθώς στερείται λογικής να θεωρείται ότι η συνταγματική διάταξη και ο εκτελεστικός νόμος θέτουν υπό τις εγγυήσεις της διαδικασίας άρσης απορρήτου την αμφίδρομη επικοινωνία με εγκληματικό περιεχόμενο και αντίθετα να εξαιρούν το έλασσον ήτοι τη μονομερή επικοινωνία με εγκληματικό περιεχόμενο, όταν δηλαδή πραγματοποιείται αποκλειστικά και μόνο με στόχο ο παρενοχλών να υβρίσει, να απειλήσει και να ασκήσει ψυχολογική βία²¹⁹.

Κατόπιν ερωτήματος του Τμήματος Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου δυνάμει της υπ' αριθ. 9/2009 Γνωμοδότησης ασχολήθηκε με το θέμα της επικοινωνίας μέσω διαδικτύου και της νομιμότητας των αιτημάτων εισαγγελικών κι ανακριτικών Αρχών προς τους Παρόχους να τους παρέχουν εξωτερικά στοιχεία επικοινωνίας των προσώπων, που ενεργούν τηλεφωνικές κλήσεις εξυβριστικού κι απειλητικού χαρακτήρα. Σύμφωνα με την εν λόγω Γνωμοδότηση υποστηρίχθηκε ότι η προστασία του απορρήτου αποσκοπεί στη διασφάλιση της ελεύθερης προσωπικής επικοινωνίας και

²¹⁹ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., ό.π., σελ. 9.

προϋποθέτει δύο τουλάχιστον πρόσωπα, ενώ βασικό στοιχείο της προσωπικής επικοινωνίας είναι η μυστικότητα του περιεχομένου. Ως εκ τούτου, δυνάμει της ανωτέρω Γνωμοδότησης υποστηρίχθηκε ότι οι αρμόδιες Αρχές δύνανται να ζητούν και να έχουν πρόσβαση στα μεταδεδομένα επικοινωνίας των προσώπων, που κάνουν υβριστικές ή απειλητικές κλήσεις και εν γένει διαπράττουν εγκλήματα μέσω οποιουδήποτε μέσου επικοινωνίας χωρίς να χρειάζεται να προηγηθεί η διαδικασία άρσης απορρήτου το Ν. 2225/1994²²⁰.

Την ίδια ως άνω άποψη επιβεβαίωσε και η υπ' αριθ. 12/2009 Γνωμοδότηση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, η οποία έκρινε ότι οι περιπτώσεις στις οποίες οι ανακριτικές Αρχές κατά τη διενέργεια ανάκρισης κατόπιν εγκλήσεως του παθόντος ζητούν για τον εντοπισμό του δράστη εξυβριστικής, συκοφαντικής ή απειλητικής επικοινωνίας τη γνωστοποίηση εκ μέρους των Παρόχων των μεταδεδομένων επικοινωνίας, εκφεύγουν του προστατευτέου πεδίου της διάταξης του άρθρου 19 παρ. 1 του Συντάγματος, καθώς δεν πρόκειται για επικοινωνία, με αποτέλεσμα να μην συντρέχει ο δικαιολογητικός λόγος προστασίας του απορρήτου. Συναφώς προς τα ανωτέρω, οι ανακριτικές Αρχές δύνανται, στο πλαίσιο του δικαιώματός τους να συγκεντρώνουν τα αναγκαία αποδεικτικά στοιχεία για τη βεβαίωση του εγκλήματος, να απαιτούν τα προαναφερόμενα συναφώς παραγόμενα δεδομένα, χωρίς την προηγούμενη τήρηση της διαδικασίας άρσεως του απορρήτου του Ν. 2225/1994, αφού, όπως ελέχθη, δεν πρόκειται για απόρρητο²²¹.

Τέλος, δυνάμει της υπ' αριθ. 9/2011 Γνωμοδότησης, η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου επανήλθε στο εν λόγω ζήτημα, επιβεβαιώνοντας ότι οι ανωτέρω Γνωμοδοτήσεις εξακολουθούν να ισχύουν μετά τις ρυθμίσεις του Ν. 3917/2011, τονίζοντας ότι οι αρμόδιες δικαστικές Αρχές μπορούν να ζητούν από τους Παρόχους να τους ανακοινώσουν τα στοιχεία εντοπισμού των προσώπων, που τελούν διάφορα εγκλήματα μέσω κακόβουλης επικοινωνίας, χωρίς να τηρούν την προβλεπόμενη διαδικασία άρσεως του απορρήτου, θεωρώντας ότι ο νομοθέτης με τη ρύθμιση αυτή δεν θέλησε να εισαγάγει νέο περιοριστικό

²²⁰ Γνωμοδότηση 9/2009, ό.π.

²²¹ Γνωμοδότηση 12/2009, ό.π.

καθεστώς για την χορήγηση των παραπάνω εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας²²².

ii. Το κανονιστικό πλαίσιο της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας

Η Α.Δ.Α.Ε. ασχολήθηκε με το ζήτημα της κακόβουλης επικοινωνίας και της προστασίας των μεταδεδομένων στο πλαίσιο αυτής ήδη από το 2006 δυνάμει της υπ' αριθ. 2322/2006 Πράξης της²²³. Εξετάζοντας το θέμα της δυνατότητας εξουδετέρωσης της υπηρεσίας απόκρυψης της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό των κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων, οριοθέτησε τη διαδικασία βάσει της οποίας ο συνδρομητής δύναται να ζητήσει από τον Πάροχο τα δεδομένα, που περιέχουν την αναγνώριση της ταυτότητας των καλούντων – παρενοχλούντων. Σύμφωνα με την ανωτέρω Πράξη κακόβουλη επικοινωνία αποτελεί αυτή, η οποία ενέχει απειλή βίας, εξύβριση, προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας, εκβιασμό, ενώ ενοχλητική επικοινωνία είναι εκείνη η οποία, χωρίς να είναι κακόβουλη, διαταράσσει την οικιακή ειρήνη και προκαλεί ανησυχία, όπως για παράδειγμα οι σιωπηλές και επαναλαμβανόμενες κλήσεις²²⁴.

Στην ανωτέρω Πράξη προβλέπεται η δυνατότητα του Παρόχου να χορηγεί τα δεδομένα, που περιέχουν την αναγνώριση της ταυτότητας των καλούντων συνδρομητών και πιο συγκεκριμένα τον καλούντα αριθμό τηλεφώνου, την ημερομηνία, ώρα και διάρκεια κλήσης²²⁵, αποκλειστικά στο συνδρομητή, που υπέβαλε την αντίστοιχη αίτηση, ορίζοντας ότι η εκάστοτε γνωστοποίηση των συναφών στοιχείων επιβάλλεται να πραγματοποιείται υπό τους όρους και τις διαδικασίες του Ν. 2225/1994 και του Π.Δ. 47/2005²²⁶. Με αυτόν τον τρόπο, η Α.Δ.Α.Ε. υπήγαγε αυτή τη μορφή άρσης του απορρήτου των μεταδεδομένων επικοινωνίας και αποκάλυψης στοιχείων σχετικών με την ταυτότητα του

²²² Γνωμοδότηση 9/2011, ό.π.

²²³ Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών. (2006) Πράξη 2322/11-12-2006 με θέμα «Εξουδετέρωση της δυνατότητας μη αναγραφής της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων», Αθήνα (ΦΕΚ 1853/2006).

²²⁴ Α.Δ.Α.Ε. Πράξη 2322/2006, ό.π., άρθρο 2.

²²⁵ Α.Δ.Α.Ε. Πράξη 2322/2006, ό.π., άρθρο 5 παρ. 2.

²²⁶ Α.Δ.Α.Ε. Πράξη 2322/2006, ό.π., άρθρο 5.

καλούντος σε μια διοικητική διαδικασία²²⁷, την οποία όμως ενέταξε στους όρους του Ν. 2225/1994, στην προσπάθειά της να μετριάσει τους σοβαρούς κινδύνους που εγκυμονούν από μια τέτοια πρακτική, από τη στιγμή μάλιστα που η περίπτωση του πλημμεληματικού αδικήματος της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας δεν αναφέρεται ρητά στον περιοριστικό κατάλογο των ιδιαίτερα σοβαρών αδικημάτων του άρθρου 4 του Ν. 2225/1994.

Παράλληλα, η Α.Δ.Α.Ε. προέβλεψε ότι η εξουδετέρωση της δυνατότητας μη αναγραφής της καλούσας γραμμής δεν μπορεί να υπερβαίνει σε διάρκεια τις 15 ημέρες από την έναρξη της εξουδετέρωσης, διάστημα που άρχεται 2 εργάσιμες ημέρες από την ημερομηνία παραλαβής της σχετικής αίτησης από τον Πάροχο²²⁸, ενώ παράλληλα υποχρέωσε τον Πάροχο να ενημερώνει τους καλούντες με ηχογραφημένο μήνυμα ότι η δυνατότητα μη αναγραφής της καλούσας γραμμής προς τον συγκεκριμένο αριθμό πρόκειται να εξουδετερωθεί και ότι τα στοιχεία ταυτότητάς του θα είναι διαθέσιμα έναντι του συνδρομητή, που τυχόν θα ζητήσει τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων²²⁹, με αποτέλεσμα να δίνει τη δυνατότητα στους καλούντες να γνωρίζουν εκ των προτέρων και να συναινούν εν τοις πράγμασι σε τυχόν καταγραφή και γνωστοποίηση των στοιχείων τους.

Στη συνέχεια, η Α.Δ.Α.Ε. δυνάμει της με αριθ. 234/2009 Πράξης της²³⁰ τροποποίησε το ως άνω κανονιστικό πλαίσιο, πραγματοποιώντας μεταβολή στη στάση της ως προς το εν λόγω ζήτημα, δεδομένου μάλιστα ότι το αίτημα των επιχειρησιακών και δικαστικών αρχών για πρόσβαση των ιδίων στα ανωτέρω δεδομένα παρέμενε πιεστικό²³¹. Ειδικότερα, η Αρχή, μνημονεύοντας ρητά στο Προοίμιο της Πράξης της την υπ' αριθ. 12/2009 Γνωμοδότηση της Εισαγγελίας

²²⁷ Αρκουλή, Κ. (2010) *Σειρά Μελετών Αστικού Δικαίου - Προστασία προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 84 επ.

²²⁸ Α.Δ.Α.Ε. Πράξη 2322/2006, ό.π., άρθρο 5 παρ. 1.

²²⁹ Α.Δ.Α.Ε. Πράξη 2322/2006, ό.π., άρθρο 5 παρ. 3.

²³⁰ Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών. (2009) *Πράξη 234/04-11-2009 Τροποποίηση της υπ' αριθ. 2322/11-12-2006 Πράξης της Αρχής με θέμα «Εξουδετέρωση της δυνατότητας μη αναγραφής της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων»* (ΦΕΚ 2359/2009).

²³¹ Παπανικολάου, Α. (2021) «Κακόβουλες κλήσεις» και επικοινωνιακό απόρρητο: μια καθόλου αυτονόητη σύμπλευση, *ΤοΣ* 4/2021, σελ. 1318.

του Αρείου Πάγου αποφάνθηκε ότι στις περιπτώσεις των κακόβουλων κλήσεων, εφόσον διενεργείται ανάκριση κατόπιν σχετικής έγκλησης, οι αρμόδιες ανακριτικές Αρχές δύνανται να ζητήσουν με ειδική παραγγελία προς τους Παρόχους, και εκείνοι υποχρεούνται να παρέχουν, για χρονικό διάστημα που δεν υπερβαίνει τον ένα μήνα, στοιχεία ταυτότητας του κακοβούλως καλούντος συνδρομητή, εφόσον κρίνουν ότι μόνο με αυτό το μέσο θα καταστεί δυνατή η βεβαίωση του εγκλήματος και η αποκάλυψη του δράστη.

Από μια συγκριτική επισκόπηση των ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι η Α.Δ.Α.Ε. διεύρυνε τον κύκλο παραληπτών των μεταδεδομένων επικοινωνίας του παρενοχλούντος, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτόν και τις ανακριτικές Αρχές πλην του παρενοχλούμενου συνδρομητή, καθ' υπέρβαση του άρθρου 8 του Ν. 3471/2006, με αποτέλεσμα να εισάγει έτσι μια δεύτερη παράλληλη διαδικασία για τη γνωστοποίηση μεταδεδομένων στις περιπτώσεις αδικημάτων, που συνδέονται με κακόβουλες κλήσεις και μάλιστα χωρίς τις εγγυήσεις του Ν. 2225/1994, παρακάμπτοντας τη διαδικασία του δικαστικού συμβουλίου και θέτοντας την παραγγελία ενός μονοπρόσωπου οργάνου στο πλαίσιο της ανακριτικής διαδικασίας μετά την υποβολή έγκλησης²³². Στο πλαίσιο αυτού, η Α.Δ.Α.Ε. επέτρεψε την κοινολόγηση όλων των δεδομένων ταυτότητας του παρενοχλούντος, χωρίς να προβαίνει στην προγενέστερη εξαντλητική εξειδίκευσή τους, ενώ παράλληλα δεν προέβλεψε υποχρέωση των Παρόχων να ενημερώνουν τους καλούντες με ηχογραφημένο μήνυμα ότι η απόκρυψη της καλούσας γραμμής προς τον συγκεκριμένο καλούμενο αριθμό πρόκειται να εξουδετερωθεί, στερώντας τους έτσι τη δυνατότητα της εκ των προτέρων γνώσης για τυχόν γνωστοποίηση των δεδομένων ταυτότητάς τους και της εν τοις πράγμασι συναίνεσής τους να προχωρήσουν ή μη στην πραγματοποίηση της συγκεκριμένης κλήσης. Περαιτέρω, έντονη ανασφάλεια δημιουργεί η διατύπωση της ανωτέρω Πράξης της Α.Δ.Α.Ε. αναφορικά με το χρονικό διάστημα του ενός μήνα για την παροχή των στοιχείων ταυτότητας του παρενοχλούντος συνδρομητή, αφού από τη γραμματική ερμηνεία της απόφασης δεν προκύπτει

²³² Παπανικολάου, Α. (2021), ό.π., σελ. 1333-1334.

σαφώς εάν το εν λόγω χρονικό διάστημα άρχεται από την ημερομηνία της εξουδετέρωσης και εφεξής ή έχει αναδρομική ισχύ.

Συνάγεται ευχερώς από τα παραπάνω ότι η ανωτέρω μεταβολή της στάσης της Α.Δ.Α.Ε. με την ηχηρή απουσία των εγγυήσεων του Ν. 2225/1994 και των ασφαλιστικών δικλείδων, που παρέχει η συμμετοχή συλλογικού οργάνου στη διαδικασία άρσης του απορρήτου, έχει δημιουργήσει έντονο προβληματισμό, καθώς μάλιστα η Α.Δ.Α.Ε., υιοθετώντας τη θέση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, της προσέδωσε κανονιστική ισχύ²³³.

iii. Το νομοθετικό πλαίσιο της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας

Το ζήτημα της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας ρυθμίζεται νομοθετικά από την Οδηγία 2002/58/ΕΚ, όπως επίσης το Ν. 3471/2006, ο οποίος την ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη. Σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 36 και το άρθρο 10 της Οδηγίας προβλέπεται ότι τα κράτη μέλη δύνανται να περιορίζουν το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής των συνδρομητών αναφορικά με την αναγνώριση της καλούσας γραμμής, όταν αυτό είναι απαραίτητο, προκειμένου να ανιχνευθούν κακόβουλες ή οχληρές κλήσεις, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στους Παρόχους να εξουδετερώνουν την απόκρυψη του καλούμενου αριθμού, για περιορισμένο χρονικό διάστημα, μετά από αίτηση του συνδρομητή, που ζητεί τον εντοπισμό τους και τη γνωστοποίηση σε αυτόν των μεταδεδομένων επικοινωνίας των αφορωμένων συνδρομητών και μάλιστα χωρίς την εκ των προτέρων συγκατάθεσή τους.

Ακολούθως, στο άρθρο 8 του Ν. 3471/2006 προβλέπεται η δυνατότητα εξουδετέρωσης της υπηρεσίας απόκρυψης της ταυτότητας του καλούντος, όταν αποσκοπεί στον εντοπισμό των κακόβουλων κλήσεων. Ως εκ τούτου, προβλέπεται ότι ο Πάροχος οφείλει να διαθέτει μέσα εξουδετέρωσης της δυνατότητας μη αναγραφής της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων μετά από αίτηση του συνδρομητή. Τα δεδομένα που περιέχουν την αναγνώριση της ταυτότητας του καλούντος συνδρομητή αποθηκεύονται και είναι διαθέσιμα από τον Πάροχο μόνο έναντι

²³³ Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 18.

του συνδρομητή, που ζητεί τον εντοπισμό. Με πράξη δε της Α.Δ.Α.Ε. καθορίζονται οι ειδικότερες διαδικασίες, ο τρόπος και η διάρκεια εξουδετέρωσης των δυνατοτήτων και κάθε άλλη αναγκαία λεπτομέρεια, ώστε να διασφαλίζεται η διαφάνεια της διαδικασίας²³⁴.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι το Δ.Ε.Ε. μέσω της νομολογίας του έχει δεχτεί πάγια ότι το άρθρο 15 παρ. 1 της οδηγίας 2002/58/ΕΚ δεν αντιτίθεται στη θέσπιση από κράτος μέλος ρύθμισης, η οποία επιτρέπει προληπτικώς τη στοχευμένη διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας, με σκοπό την καταπολέμηση σοβαρών εγκλημάτων, γεγονός, όμως, που φαίνεται ότι δεν βρίσκεται σε σύμπλευση με το άρθρο 19 του Συντάγματος και την προβλεφθείσα εξ αυτού αυστηρή διαδικασία άρσης του απορρήτου, η οποία αφορά αποκλειστικά και μόνο σε ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα κακουργηματικού χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, είναι σαφές ότι όσο ο αναθεωρητικός νομοθέτης δεν παραβάλλει τις απαιτήσεις της οδηγίας 2002/58/ΕΚ περί διαχείρισης κακόβουλων κλήσεων προς τα προβλεπόμενα στο άρθρο 19, δημιουργείται ζήτημα ανασφάλειας δικαίου και ανάγκη κανονιστικής εναρμόνισης του εγχώριου νομοθετικού πλαισίου με το ευρωπαϊκό²³⁵. Άλλωστε, η ίδια η πρακτική, που ακολουθείται για την κακόβουλη επικοινωνία στη χώρα μας, φαίνεται να μην συνάδει με τις απαιτήσεις της εν λόγω συνταγματικής διάταξης, αφού στον κατάλογο των αδικημάτων για τα οποία χωρεί το μέτρο της άρσης του απορρήτου, έχουν διαχρονικά περιληφθεί και πλημμεληματικού χαρακτήρα ποινικά αδικήματα²³⁶. Τελικά, τη λύση στο ανωτέρω αδιέξοδο αναμένεται να δώσει ο επερχόμενος Κανονισμός E-Privacy με τις εξειδικευμένες ρυθμίσεις του στο εν λόγω ζήτημα.

Έτσι, καθίσταται πασιφανές από τα παραπάνω ότι στην περίπτωση της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας υφίσταται άμεση ανάγκη να διαμορφωθεί ένα νομικό πλαίσιο, που να θέτει ισχυρές ασφαλιστικές δικλείδες ανάλογες του Ν. 2225/1994, έτσι ώστε ο εντοπισμός του παρενοχλούντος και η

²³⁴ Ν. 3471/2006 άρθρο 8.

²³⁵ Παπανικολάου, Α. (2021), ό.π., σελ. 1340.

²³⁶ Παπανικολάου, Α. (2021), ό.π., σελ. 1340.

χρήση των μεταδεδομένων επικοινωνίας του να πραγματοποιείται, με σκοπό να κινηθούν οι νόμιμες διαδικασίες μέσω των δικαστικών αρχών για την τιμωρία του και όχι να πραγματοποιηθεί αυτοδικία ή ανταπόδοση των ενοχλητικών κλήσεων²³⁷. Και τούτο, διότι, το παρόν καθεστώς δίνει το περιθώριο να χρησιμοποιείται η κακόβουλη ή ενοχλητική επικοινωνία ως δικαιολογία για να αποκαλυφθούν τα στοιχεία ταυτότητας καλούντων χωρίς να πληρούνται καν οι όροι αυτής, αφού είναι σύνηθες να παρατηρείται στην καθημερινή δικαστηριακή πρακτική ότι οι καταγγελλόμενες κλήσεις χαρακτηρίζονται ως κακόβουλες από τον καταγγέλλοντα, χωρίς την προσκόμιση κανενός αποδεικτικού μέσου, με αποτέλεσμα να αποδεικνύονται στην πράξη ψευδείς, προκειμένου ο καταγγέλλων να πληροφορηθεί τα στοιχεία ταυτότητας των «παρενοχλούντων» για λόγους που αφορούν όχι βεβαίως εγκληματικές σε βάρος του πράξεις, αλλά περιπτώσεις που αφορούν ακόμη και ενδεχόμενες εξωσυζυγικές σχέσεις²³⁸. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, η τυχόν υπαγωγή της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας στον περιοριστικό κατάλογο του Ν. 2225/1994 μάλλον κρίνεται δυσανάλογη, διότι κατά την στάθμιση των αντικρουόμενων δικαιωμάτων σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας αναδεικνύεται ότι η προσβολή του ατομικού δικαιώματος της ελεύθερης και απόρρητης επικοινωνίας θα είναι σαφώς εντονότερη σε σύγκριση με την προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας, που προξενείται από την εν λόγω επικοινωνία.

III. Η ισχύς του Νόμου 3917/2011 μετά την κήρυξη ως ανίσχυρης της Οδηγίας 2006/24/EK

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η Οδηγία 2006/24/EK κηρύχθηκε ανίσχυρη δυνάμει της απόφασης Digital Rights Ireland, καθώς το Δ.Ε.Ε. έκρινε ότι η επί μακρόν διατήρηση πλήθους μεταδεδομένων επικοινωνίας απεριορίστου αριθμού προσώπων χωρίς να είναι ενήμεροι και χωρίς καμία ένδειξη που να τους συνδέει με υπόνοιες τέλεσης εγκληματικών πράξεων, υπερβαίνει τα όρια, που επιβάλλει η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, καθώς θεωρήθηκε ότι μπορεί να προκληθεί φόβος στους ενδιαφερόμενους ότι η ιδιωτική τους ζωή

²³⁷ Τσόλιας, Γ. (2004), *ό.π.*, σελ. 22.

²³⁸ Τσόλιας, Γ. (2013), *ό.π.*, σελ. 9.

παρακολουθείται διαρκώς²³⁹. Μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης τέθηκε το ζήτημα της επαναφοράς στο προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς, ήτοι στην Οδηγία 2002/58/EK. Προς επίρρωση αυτών, το Δ.Ε.Ε. δυνάμει της απόφασης Tele2 Sverige AB επανέλαβε την ως άνω θέση του αναφορικά με το δίλημμα «ελευθερία ή ασφάλεια» και κατέληξε ότι κάθε εθνική ρύθμιση, που προβλέπει γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση του συνόλου των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων των συνδρομητών σε όλα τα μέσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας παραβιάζει το ισχύον πλέον νομοθετικό πλαίσιο, δηλαδή το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK.

Μετά την κήρυξη της Οδηγίας 2006/24/EK ως ανίσχυρης από το Δ.Ε.Ε., τα κράτη μέλη της ΕΕ εξακολουθούσαν να έχουν σε ισχύ τα εναρμονιστικά νομοθετήματα, δυνάμει των οποίων είχαν μεταφέρει τις διατάξεις της Οδηγίας στην εθνική έννομη τάξη τους. Ομοίως, μετά την ακύρωση της Οδηγίας 2006/24/EK τέθηκε το ζήτημα ισχύος του ελληνικού εναρμονιστικού Νόμου 3917/2011, ο οποίος εισήγαγε ρυθμίσεις σχετικά με τη διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών επί δώδεκα μήνες από την ημερομηνία της επικοινωνίας, υπερβαίνοντας με αυτόν τον τρόπο τα όρια της απολύτως αναγκαίας και δικαιολογημένης παρέμβασης, όπως οριζόταν από το προϊσχύον νομοθετικό καθεστώς της Οδηγίας 2002/58/EK, το οποίο αναβίωσε και ισχύει μέχρι την εξειδικευμένη εκ νέου νομοθέτηση του εν λόγω θέματος. Η απόρριψη της καθολικής τηλεπικοινωνιακής επιτήρησης δυνάμει των ανωτέρω αποφάσεων σηματοδότησε την αυτοδίκαιη επάνοδο στο προϊσχύον καθεστώς της δυνητικής επιβολής του μέτρου σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK και οριοθέτησε το κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου νομιμοποιείται να ενεργοποιηθεί εκ νέου η υποχρεωτική καθιέρωση του τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να δημιουργείται προβληματισμός σχετικά με την ισχύ των εναρμονιστικών νομοθετημάτων, συμπεριλαμβανομένου του Ν. 3917/2011, δηλαδή εάν διατηρούν τη συνταγματικότητά τους μέχρι τη δικαστική ακύρωση ή τη νομοθετική κατάργησή τους ή συνάγεται η υποχρέωση τροποποίησής τους, προκειμένου να

²³⁹ Γιαννόπουλος, Γ. (2018), ό.π., σελ. 81.

ευθυγραμμιστούν προς το περιεχόμενο των αποφάσεων του Δ.Ε.Ε. σύμφωνα με το άρθρο 51 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.²⁴⁰. Κατόπιν τούτων, δημιουργήθηκε το ερώτημα εάν αρκούν προς αποκατάσταση της νομιμότητας τα εν λόγω εθνικά μέτρα με εναρμονισμένη προς το πρωτογενές δίκαιο και το εθνικό σύνταγμα ερμηνεία ή θα πρέπει να επανεπιληφθούν του ζητήματος τα αρμόδια όργανα της ΕΕ συμμορφούμενα προς την απόφαση του Δ.Ε.Ε., όπως επιτάσσει το άρθρο 266 της ΣΛΕΕ²⁴¹.

Στην εσωτερική έννομη τάξη, από το 2014, οπότε και ακυρώθηκε από το Δ.Ε.Ε. η Οδηγία 2006/24/ΕΚ, ο εφαρμοστικός Ν. 3917/2011 εξακολουθεί να βρίσκεται σε ισχύ, ενώ η τύχη του παραμένει σε εκκρεμότητα. Το 2014 είχε συσταθεί Ειδική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή με αντικείμενο την κατάργηση ή την τροποποίηση του εν λόγω νομοθετήματος, πλην όμως η διαδικασία έχει παραμένει στάσιμη μέχρι σήμερα. Με μία σειρά νεότερων αποφάσεων των εκάστοτε Υπουργών Δικαιοσύνης, η ημερομηνία περάτωσης των εργασιών της ανωτέρω Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής αρχικά παρατάθηκε έως και τον Σεπτέμβριο του 2018, ενώ στη συνέχεια ανέστειλε τις εργασίες της²⁴². Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι το Πλημμελειοδικείο Ρεθύμνου είχε αποστείλει στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικό προδικαστικό ερώτημα για το εν λόγω ζήτημα, αλλά η υπόθεση εντέλει διαγράφηκε από το πρωτόκολλο του Δ.Ε.Ε. χωρίς να εκδοθεί απόφαση²⁴³ κι ως εκ τούτου ουδέποτε δόθηκε σχετική απάντηση από το Δικαστήριο, με αποτέλεσμα ο ελληνικός νόμος να βρίσκεται πλέον χωρίς νομικό έρεισμα και να έρχεται σε αντίθεση με τη νομολογία του Δικαστηρίου και το ισχύον ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο, πυροδοτώντας ταυτόχρονα σωρεία προβλημάτων στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ του Παρόχου και των συνδρομητών σχετικά με την τύχη των ήδη

²⁴⁰ Λαχανά, Κ.-Χ. (2014), *ό.π.*, σελ. 446.

²⁴¹ Χριστοδούλου, Κ. (2014), *ό.π.*, σελ. 17.

²⁴² Homo Digitalis (2019) «Διατήρηση Μεταδεδομένων Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: Το ευρωπαϊκό φάντασμα που θέλει να πάρει ξανά σάρκα και οστά», άρθρο διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.homodigitalis.gr/posts/4048#1534226685934-ba4ecff6-5435>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 09-03-2022.

²⁴³ Γιαννόπουλος, Γ. (2018), *ό.π.*, σελ. 82.

αποθηκευμένων εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας, καθώς και την ευθύνη των Παρόχων για τη μέχρι σήμερα διατήρησή τους²⁴⁴.

Παρά το γεγονός ότι το ελληνικό νομικό οπλοστάσιο αποδείχθηκε πληρέστερο σε σύγκριση με την καταργηθείσα Οδηγία 2006/24/EK, καθώς συμπεριλαμβάνει αρκετές δικλείδες ασφαλείας, που απαίτησε το Δ.Ε.Ε., όπως π.χ. ο προηγούμενος έλεγχος από δικαστική Αρχή ή η απαίτηση διατήρησης μόνο για σοβαρά αδικήματα, τελικά οι ρυθμίσεις του για υποχρεωτική διατήρηση των απόρρητων μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών, ανεξάρτητα από το αν τέλεσαν ή όχι εγκληματικές πράξεις αντιτίθενται ευθέως στο άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8, 11 και 52 παρ. 1 του Χάρτη, που προβλέπει ότι η διατήρηση των εξωτερικών στοιχείων περιορίζεται σε ό,τι είναι απολύτως αναγκαίο όσον αφορά τις κατηγορίες των διατηρούμενων δεδομένων, τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται, καθώς και το διάστημα για το οποίο γίνεται δεκτό ότι πραγματοποιείται η διατήρηση²⁴⁵. Ως εκ τούτου, μετά την αναδρομική κήρυξη της Οδηγίας 2006/24/EK ως ανίσχυρης λόγω της αντίθεσής της σε επίπεδο πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, κάθε εθνική πράξη ενσωμάτωσης θα πρέπει να καταστεί και αυτή ανίσχυρη εξαιτίας της υπεροχής του ευρωπαϊκού δικαίου, όπως απορρέει από την κατά το άρθρο 28 του Συντάγματος εκχωρήσεως στο Δ.Ε.Ε. και της συντεταγμένης δικαιοδοσίας του διάχυτου δικαστικού ελέγχου της συμβατότητας των νόμων προς διατάξεις υπερνομοθετικής ισχύος, στον οποίο βέβαια τα ελληνικά δικαστήρια αποφεύγουν να προβούν, προκειμένου να μην βασανίσουν οποιαδήποτε οδηγία ή κανονισμό υπό το πρίσμα τυπικώς ανωτέρων κανόνων ή αξιών²⁴⁶.

Περαιτέρω, σε επίπεδο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κάθε επέμβαση στην ελεύθερη και απόρρητη επικοινωνία, όπως κατοχυρώνεται από το άρθρο 8, πρέπει να δικαιολογείται από σοβαρή και άμεση ανάγκη, να λαμβάνονται υπόψη συγκεκριμένες αποδείξεις για την τέλεση

²⁴⁴ Χριστοδούλου, Κ. (2014), *ό.π.*, σελ. 18.

²⁴⁵ Τσόλιας, Γ. (2017), *ό.π.*, σελ. 50.

²⁴⁶ Χριστοδούλου, Κ. (2014), *ό.π.*, σελ. 17.

εγκλημάτων, καθώς επίσης να επιτρέπεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και υπό επαρκείς εγγυήσεις και ρητές προϋποθέσεις²⁴⁷. Για το λόγο αυτό, εθνικά μέτρα, που προβλέπουν γενικευμένη προσέγγιση άνευ διακρίσεων διατήρησης μεταδεδομένων επικοινωνίας δεν είναι αποδεκτή, καθώς σύμφωνα με το κανονιστικό πλαίσιο της Ε.Σ.Δ.Α. θα πρέπει να περιορίζεται σε καταστάσεις, που αποτελούν απειλή για τη δημόσια ασφάλεια, ενώ το μέτρο θα πρέπει να περιορίζεται εντός συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, γεωγραφικής ζώνης ή ομάδων προσώπων, που ενδέχεται να εμπλέκονται σε ιδιαίτερος σοβαρά αδικήματα²⁴⁸.

Σε επίπεδο ελληνικής συνταγματικής τάξης, έχει καταστεί σαφές ότι η διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών ενός κράτους συνιστά μη δικαιολογημένο περιορισμό του δικαιώματος της ελεύθερης και απόρρητης επικοινωνίας κατ' άρθρο 19 παρ. 1 Σ, καθώς διευρύνει αόριστα το πεδίο εφαρμογής του εφαρμοστικού νόμου της συνταγματικής διάταξης, σύμφωνα με τον οποίο το απόρρητο της επικοινωνίας αίρεται για τη διακρίβωση αδικημάτων, που έχουν ήδη τελεσθεί, σε αντίθεση με τον Ν. 3917/2011, στον οποίο προβλέπεται ότι η διατήρηση των μεταδεδομένων όλων ανεξαιρέτως των χρηστών αποσκοπεί στη διερεύνηση και δίωξη αδικημάτων, που ενδεχομένως δεν έχουν ακόμη τελεσθεί ή αποκαλυφθεί κατά τον χρόνο της αποθήκευσης, ώστε να υφίσταται ανάγκη διακρίβωσής τους, θέτοντας μάλιστα ως χρονική αφετηρία για τη διατήρηση αυτών την ημερομηνία της επικοινωνίας και όχι του εγκλήματος²⁴⁹. Επιπλέον, προβληματισμό δημιουργεί το ζήτημα εάν μόνη η διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας όλων ανεξαιρέτως των συνδρομητών ενός κράτους συνιστά άρση του απορρήτου υπό το πλαίσιο του Ν. 2225/1994, αφού σε μια τέτοια περίπτωση η διατήρηση και επεξεργασία απόρρητων μεταδεδομένων προσώπων, που δεν έχουν τεθεί ακόμα στο ανακριτικό στόχαστρο ως ύποπτοι ή κατηγορούμενοι²⁵⁰ παραβιάζει τη

²⁴⁷ Τσόλιας, Γ. (2006), ό.π., σελ. 11.

²⁴⁸ Μπαντή-Μαρκούτη, Β. (2015), ό.π., σελ. 19.

²⁴⁹ Τσόλιας, Γ. (2006), ό.π., σελ. 9.

²⁵⁰ Τσόλιας, Γ. (2006), ό.π., σελ. 6.

θεμελιώδη αρχή του τεκμηρίου της αθωότητας και την απορρέουσα από αυτή αρχή του προσήκοντος βαθμού υπονοιών τέλεσης ενός εγκλήματος, η οποία συνιστά δικαιολογητική βάση για την επιβολή μέτρων καταναγκασμού στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας²⁵¹.

Εν όψει των ανωτέρω, συμπεραίνεται ότι μετά την κατάργηση της νομικής βάσης του Ν. 3917/2011 και εν αναμονή νέου επικαιροποιημένου ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου, ο ελληνικός νόμος χρήζει άμεσης μεταρρύθμισης, καθώς εναπόκειται στον εθνικό νομοθέτη να ερμηνεύσει τη διάταξη του άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK κατά τρόπο σύμφωνο προς το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. και τα άρθρα 7, 8, 11 και 52 παρ. 1 του Χάρτη και να θεσπίσει νέο νομοθετικό πλαίσιο, με το οποίο να επιτρέπεται η κατ' εξαίρεση στοχευμένη διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας προσώπων, που βαρύνονται με συγκεκριμένες υπόνοιες τέλεσης σοβαρών εγκλημάτων υπό τις εγγυήσεις της δικαστικής Αρχής σύμφωνα με το άρθρο 19 του Συντάγματος και τον εφαρμοστικό νόμο αυτού. Άλλωστε, η ελληνική έννομη τάξη διαθέτει ικανό νομικό οπλοστάσιο προς αντιμετώπιση του επίμαχου προβλήματος²⁵², υιοθετώντας τις επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α. και του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου και λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία των ευρωπαϊκών δικαστηρίων, προκειμένου να θεσπίσει νέες εθνικές ρυθμίσεις, που να περιορίζουν την πρόσβαση στα διατηρούμενα δεδομένα σε ό,τι είναι «απολύτως αναγκαίο», χωρίς να καθιστούν όλους τους χρήστες – συνδρομητές ενός κράτους υπό αίρεση υπόπτους²⁵³.

Ε. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΑ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΚΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΝΝΟΜΗΣ ΤΑΞΗΣ

Από τα ανωτέρω λεχθέντα συνάγεται ευχερώς η ανεκτίμητη αξία των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο σύγχρονο ψηφιοποιημένο περιβάλλον, στο

²⁵¹ Δαλακούρας, Θ. (2001) «Οι ειδικές ανακριτικές πράξεις του άρθρ. 6 του Ν 2928/2001». *ΠοινΧρ* (ΝΑ/1022), σελ. 1023.

²⁵² Χριστοδούλου, Κ. (2014), *ό.π.*, σελ. 26.

²⁵³ Τσόλιας, Γ. (2006), *ό.π.*, σελ. 7.

πλαίσιο του οποίου αποτελούν σύστοιχο στοιχείο της επικοινωνίας. Εύλογα μπορεί να διαπιστωθεί ότι είναι πια ανεδαφικό να υφίσταται διχογνωμία ως προς τη φύση τους και να αμφισβητείται η υπαγωγή τους στο προστατευτέο πεδίο του επικοινωνιακού απορρήτου. Παρά ταύτα, ακόμη και σήμερα, ήτοι σχεδόν σαράντα χρόνια μετά από την πρώτη απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α., που αναγνώρισε τη σπουδαιότητα των μεταδεδομένων επικοινωνίας, παρατηρούνται ελλείψεις στο ρυθμιστικό πλαίσιο προστασίας αυτών στο επίπεδο τόσο της ευρωπαϊκής όσο και της εθνικής έννομης τάξης.

Ως εκ τούτου, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης αναδεικνύεται η άμεση ανάγκη επικαιροποίησης της υφιστάμενης οδηγίας 2002/58/EK για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, προκειμένου να ληφθούν υπόψη οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις και οι εξελίξεις της αγοράς²⁵⁴. Ο νέος Κανονισμός E -Privacy, ο οποίος θα ρυθμίσει ομοιόμορφα τη νομοθετική αντιμετώπιση των κρατών μελών ως προς τα μεταδεδομένα επικοινωνίας, αναμένεται να δώσει λύσεις σε δυσεπίλυτα ζητήματα, που μέχρι σήμερα δημιουργούν προσκόμματα κι εγκυμονούν κινδύνους για την ελεύθερη κι απόρρητη επικοινωνία. Κρίνεται αναγκαίο να εισαχθούν εξειδικευμένες νομοθετικές ρυθμίσεις άμεσα προσανατολισμένες προς τις καταγιγιστικές τεχνολογικές εξελίξεις των τελευταίων ετών. Κατ' αρχάς, λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων, ο Κανονισμός πρόκειται να παράσχει λύσεις ως προς τη διατήρηση των μεταδεδομένων υπό ειδικές συνθήκες, δηλαδή όταν ο περιορισμός συνιστά αναγκαίο και αναλογικό μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία για σκοπούς εθνικής ασφάλειας κι άμυνας, πρόληψης, διερεύνησης και δίωξης ποινικών αδικημάτων, προβλέποντας ταυτόχρονα εγγυήσεις για την επιβολή του εν λόγω μέτρου μέσω της

²⁵⁴ Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021), *Δελτίο τύπου με θέμα: Απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών: Το Συμβούλιο ενέκρινε τη θέση του σχετικά με κανόνες για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (ePrivacy)*. Διαθέσιμο στο <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2021/02/10/confidentiality-of-electronic-communications-council-agrees-its-position-on-eprivacy-rules/#>, ημερομηνία πρόσβασης 04-04-2022.

στοχευμένης διατήρησης, της φύσης των αδικημάτων, της χρονικής διάρκειας άρσης του απορρήτου, της διαδικασίας αποθήκευσης, επεξεργασίας και καταστροφής των αποθηκευμένων μεταδεδομένων.

Περαιτέρω, σχετική ρύθμιση αναφορικά με την ύπαρξη διαφορετικού διαστήματος διατήρησης των μεταδεδομένων ανάλογα με τη βαρύτητα του αδικήματος θα μπορούσε να συνεισφέρει στην ενίσχυση προστασίας αυτών με την κατηγοριοποίησή τους, λαμβανομένων υπόψη των αρχών της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας. Εξάλλου, η Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29 έχει κρίνει ότι η διατήρηση των μεταδεδομένων δικαιολογείται μόνο για ειδικούς σκοπούς και πρέπει να εφαρμόζεται για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και της οργανωμένης εγκληματικότητας, ενώ αντίθετα η απλή αναφορά σε «σοβαρά εγκλήματα» αποτελεί έννοια, η οποία ενέχει ιδιαίτερη αοριστία, με αποτέλεσμα να προτείνει την εφαρμογή εναλλακτικών μορφών διατήρησης και επεξεργασίας των μεταδεδομένων, που αφορούν σε συγκεκριμένα πρόσωπα (π.χ. “quick freeze-procedure”) και σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, τη διατήρησή τους για όσο το δυνατόν μικρότερο χρονικό διάστημα²⁵⁵.

Στο επίπεδο της ελληνικής έννομης τάξης, καταρχάς κρίνεται αδήριτη ανάγκη να εναρμονιστεί η ελληνική νομοθεσία με την ευρωπαϊκή. Μετά την κήρυξη ως ανίσχυρης της Οδηγίας 2006/24/EK, η τύχη του νόμου 3917/2011 βρίσκεται σε εκκρεμότητα εδώ και μια δεκαετία σχεδόν. Η απουσία νομοθετικού ερείσματος επιτάσσει είτε τη μεταρρύθμιση είτε την κατάργηση του εν λόγω νόμου σχετικά με τη διατήρηση των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας, προκειμένου η ελληνική νομοθεσία να βρίσκεται σε σύμπνοια με την επαναφορά στο προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς της Οδηγίας 2002/58/EK. Σύμφωνα με τις αρχές της αναλογικότητας, της αναγκαιότητας και τις εγγυήσεις της νομολογίας των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων επιβάλλεται να θεσπιστεί ένα νέο νομοθετικό πλαίσιο, εναρμονισμένο με τα ευρωπαϊκά καταστατικά κείμενα, που θα επιτρέπει την κατ’ εξαίρεση στοχευμένη

²⁵⁵ Τσόλιας, Γ. (2006), ό.π., σελ. 11-12.

διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας προσώπων, που βαρύνονται με συγκεκριμένες υπόνοιες τέλεσης σοβαρών εγκλημάτων, ως μέτρο αποτροπής σοβαρών εγκλημάτων, υπό τις εγγυήσεις του άρθρου 19 του Συντάγματος και του Ν. 2225/1994 και με την προϋπόθεση ότι η αποθήκευση των μεταδεδομένων θα περιορίζεται στο βαθμό που είναι απολύτως αναγκαίο, λαμβανομένων υπόψη «των κατηγοριών των δεδομένων, που θα αποθηκευτούν, τα μέσα επικοινωνίας που επηρεάζονται, τα θιγόμενα άτομα και την περίοδο αποθήκευσης»²⁵⁶. Επιπλέον, κρίνεται αναγκαίο να τηρηθούν ελάχιστα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα για την ασφάλεια των μεταδεδομένων στα αρχεία των Παρόχων²⁵⁷. Ως εκ τούτου, μέχρι να ψηφισθεί ο νέος Κανονισμός E-Privacy επιβάλλεται να μεταρρυθμιστεί ο εν λόγω νόμος, ο οποίος εδώ και χρόνια γεννά σοβαρά προβλήματα αναφορικά με την τύχη του τηρούμενου αρχείου και την υποχρέωση ενημέρωσης των συνδρομητών από τον Πάροχο²⁵⁸.

Περαιτέρω, καθίσταται πασιφανές από τα παραπάνω ότι απαιτείται άμεσα ο εκσυγχρονισμός του Ν. 2225/1994 σχετικά με τη διαδικασία άρσης του απορρήτου, ώστε να προβλέπεται με ακρίβεια η διαδικασία συλλογής, επεξεργασίας, αποθήκευσης και διαγραφής των μεταδεδομένων, προκειμένου να παράσχεται το ίδιο επίπεδο προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας. Ο εφαρμοστικός του Συντάγματος νόμος θα πρέπει να προβλέπει ρητά την υποχρέωση των Αρχών να καταγράφουν τις περιπτώσεις άρσης απορρήτου των μεταδεδομένων και περιεχομένου επικοινωνίας, ώστε να είναι δυνατός ο έλεγχος και η εποπτεία της διαδικασίας. Επιπλέον, κρίνεται άμεση ανάγκη να συμμορφωθεί η εθνική νομοθεσία με τις απαιτήσεις της νομολογίας των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων, επιβάλλοντας τη διατήρηση των μεταδεδομένων εντός των εδαφικών ορίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προβλέποντας ρητά σχετική διαδικασία ενημέρωσης των υποκειμένων σε περίπτωση άρσης του απορρήτου των μεταδεδομένων τους, σύμφωνα με τις εφαρμοστέες εθνικές διαδικασίες, στο βαθμό που αυτή η ενημέρωση δεν βλάπτει τις εν εξελίξει

²⁵⁶ Δ.Ε.Ε. Telesverige, ό.π., σκ. 108.

²⁵⁷ Τσόλιας, Γ. (2006), ό.π., σελ. 12.

²⁵⁸ Χριστοδούλου, Κ. (2014), ό.π., σελ. 18-19.

έρευνες, καθώς επίσης ορίζοντας ρητά τα ένδικα βοηθήματα δικαστικής προσφυγής των θιγόμενων ενάντια στα μέτρα αποθήκευσης των εξωτερικών στοιχείων στο πλαίσιο της μυστικής επιτήρησης των επικοινωνιών²⁵⁹.

Επιπλέον, αναφορικά με το ειδικότερο ζήτημα της κακόβουλης ή ενοχλητικής επικοινωνίας προέκυψε από τα ανωτέρω ότι αποτελεί άμεση ανάγκη να αναδιαμορφωθεί το ισχύον νομοθετικό καθεστώς, παρέχοντας ισχυρές εγγυήσεις και ασφαλιστικές δικλείδες ανάλογες με αυτές του Ν. 2225/1994 για την τυχόν γνωστοποίηση των συναφών μεταδεδομένων επικοινωνίας από τους Παρόχους. Άλλωστε, σύμφωνα με την Πρόταση Κανονισμού E-Privacy τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν ειδικότερες εθνικές διατάξεις σχετικά με την καθιέρωση διαφανών διαδικασιών παράκαμψης, εντοπισμού, εξάλειψης και εν γένει αντιμετώπισης της κακόβουλης κι ενοχλητικής επικοινωνίας²⁶⁰, με αποτέλεσμα να προκρίνεται κατ' αρχάς η φραγή των εισερχομένων κακόβουλων κλήσεων και δευτερευόντως η άρση του απορρήτου υπό τις απαιτούμενες δικαστικές εγγυήσεις στις περιπτώσεις που δια της εν λόγω επικοινωνίας διαπράττονται αδικήματα για τα οποία επιτρέπεται η άρση του απορρήτου.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω μπορεί να διαπιστωθεί ότι ο ρόλος της Α.Δ.Α.Ε. χρήζει άμεσα ενίσχυσης, καθώς επιβάλλεται να αναλάβει ουσιαστικές αρμοδιότητες για την αποτελεσματικότερη εποπτεία της διαδικασίας άρσης του απορρήτου και να μην αναλώνεται απλά στην στατιστική καταγραφή των σχετικών περιπτώσεων. Η Α.Δ.Α.Ε. διαθέτει εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό, το οποίο είναι ικανό να διασφαλίσει ένα ασφαλές νομικό πλαίσιο για την προστασία του επικοινωνιακού απορρήτου. Σύμφωνα με τον εξουσιοδοτικό του Συντάγματος Ν. 3115/2003 έχουν απονεμηθεί στην Α.Δ.Α.Ε. αρμοδιότητες ελέγχου των όρων και της διαδικασίας άρσης του απορρήτου, όπως επίσης παροχής γνωμοδότησης για τη λήψη μέτρων διασφάλισης του απορρήτου των επικοινωνιών και τη διαδικασία άρσης αυτού, πλην όμως οι εν λόγω αρμοδιότητες φαίνεται ότι είναι ατελείς, καθώς δεν της παρέχεται εξουσία

²⁵⁹ Homo Digitalis (2018), ό.π., σελ. 9.

²⁶⁰ Πρόταση Κανονισμού E-Privacy 2021, ό.π., άρθρο 14.

απαγόρευσης χορήγησης των μεταδεδομένων επικοινωνίας από τον Πάροχο, σε περίπτωση κατά την οποία διαπιστώσει ότι η συναφής αίτηση δεν είναι σύννομη ή δεν περιλαμβάνει τα απαιτούμενα κατά το νόμο στοιχεία²⁶¹.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Καταληκτικά εκ των ανωτέρω, διαπιστώνεται εύλογα η σπουδαιότητα των μεταδεδομένων επικοινωνίας στο σύγχρονο περιβάλλον, καθώς τα εν λόγω ίχνη μπορούν πολύ εύκολα να μετατραπούν σε ουσιαστικές και ζωτικές πληροφορίες για τα υποκείμενα και να χρησιμοποιηθούν για πληθώρα σκοπών τόσο από ιδιωτικούς όσο και από δημόσιους φορείς. Με τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και τη συσσώρευση όλων των μέσων επικοινωνίας σε μια συσκευή έξυπνου τηλεφώνου έχει καταστεί πλέον σαφές ότι υφίσταται ακόμα κι επικοινωνία, που απαρτίζεται αποκλειστικά και μόνο από μεταδεδομένα και όχι περιεχόμενο, όπως για παράδειγμα οι αναπάντητες κλήσεις²⁶², από τη συχνότητα των οποίων μάλιστα δύναται να εξαχθούν μοτίβα συμπεριφοράς και διεισδυτικά συμπεράσματα για την ιδιωτική ζωή των υποκειμένων.

Συνεπώς, εύλογα μπορεί να διατυπωθεί ότι τα μεταδεδομένα χρήζουν του ίδιου επιπέδου προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας, καθώς χαρτογραφούν ενδελεχώς τις πτυχές της ιδιωτικής ζωής του υποκειμένου, με αποτέλεσμα να υπάγονται αναμφισβήτητα στο πεδίο προστασίας του επικοινωνιακού απορρήτου και να απολαμβάνουν αυξημένες θεσμικές εγγυήσεις. Η ευχέρεια συλλογής, αποθήκευσης, επεξεργασίας και χρήσης τους, ως μέσα σκιαγράφησης του βιο-πορτρέτου του ατόμου, τα καθιστά πτυχές του επικοινωνιακού απορρήτου κομβικής σημασίας. Όλα τα ανωτέρω κατατείνουν στο συμπέρασμα ότι ο νομοθέτης καλείται να επιτελέσει έναν καθοριστικό ρόλο, προκειμένου να συμπλεύσει το νομοθετικό πλαίσιο με τις σύγχρονες απαιτήσεις της τεχνολογίας. Ο νομοθέτης επιβάλλεται να μην βαίνει ασθμαίνων, αλλά αντίθετα οφείλει να συμβαδίσει με τις ταχύτατες τεχνολογικές εξελίξεις,

²⁶¹ Τσόλιας, Γ. (2016), ό.π., σελ. 30.

²⁶² Τσόλιας, Γ. (2013), ό.π., σελ. 38.

αναδεικνύοντας την ικανότητα του δικαίου ως ρυθμιστικού συστήματος να εξελίσσεται δυναμικά, σύστοιχα προς το ρυθμιζόμενο αντικείμενο, ήτοι την τεχνολογία και τις χρήσεις της και πάντα υπό την προϋπόθεση διενέργειας δημόσιου και διεπιστημονικού διαλόγου για τα ζητήματα της ιδιωτικότητας και του απορρήτου της επικοινωνίας²⁶³. Καταληκτικά εκ των ανωτέρω, αξίζει να μνημονευθεί ότι κρίνεται πλέον αναγκαία η ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τη σπουδαιότητα και τη διεισδυτική ικανότητα των μεταδεδομένων επικοινωνίας στην ιδιωτική ζωή των υποκειμένων, που εν αγνοία τους καθίστανται μέλη των «δεξαμενών δεδομένων» και έρμαια μιας παγκόσμιας βιομηχανίας ποσοτικοποίησης της ανθρώπινης ζωής με απώτερο στόχο τη χαρτογράφηση και πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

²⁶³ Μήτρου, Λ. (2010) «Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και τις Επικοινωνίες, Η Νομική Διάσταση». Σε Λαμπρινουδάκη, Κ., Μήτρου, Λ., Γκρίτζαλη, Σ., Κάτσικα, Σ. (2010) *Προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και τις Επικοινωνίες: Τεχνικά και Νομικά Θέματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπασωτηρίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΒΙΒΛΙΑ

1. Αρκουλή, Κ. (2010) *Σειρά Μελετών Αστικού Δικαίου - Προστασία προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
2. Δαγτόγλου, Π. (2012) *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκουλας.
3. Γιαννόπουλος, Γ. (2018) *Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
4. Καμίνης, Γ. (1998) *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκουλας.
5. Κόκκος, Α. (1998) *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Σχέσεις διδασκόντων – διδασκομένων*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
6. Λαζαράκος, Γ. (2017) «Το απόρρητο της επικοινωνίας και η απαγόρευση χρήσης παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων». Σε Βλαχόπουλο, Σ. επιμ. *Θεμελιώδη Δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
7. Μάνεσης, Α. (2013) *Συνταγματικά Δικαιώματα, α' Ατομικές Ελευθερίες, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκουλας.
8. Μανούσου, Ε. (2017) *Οι δεξιότητες των φοιτητών που εκπονούν μεταπτυχιακή – ερευνητική εργασία*. Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Διαθέσιμο στο <https://gellym.pressbooks.com/>.
9. Μήτρου, Λ. (2010) «Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και τις Επικοινωνίες, Η Νομική Διάσταση». Σε Λαμπρινουδάκη, Κ., Μήτρου, Λ., Γκρίτζαλη, Σ., Κάτσικα, Σ. (2010) *Προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και τις Επικοινωνίες: Τεχνικά και Νομικά Θέματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπασωτηρίου.

10. Παπαδόπουλος, Ν. (2008) *Προστασία του Απορρήτου της Επικοινωνίας, Ερμηνευτική Προσέγγιση του Άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδος*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
11. Τσόλιας, Γ (2013) «Απόρρητο Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών Ι - Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των τηλεπικοινωνιών». Σε Παύλου, Σ., Σάμιο, Θ. επιμ. *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*. Αθήνα: Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας.
12. Τσόλιας, Γ (2013) «Απόρρητο Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών ΙΙΙ - Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των τηλεπικοινωνιών». Σε Παύλου, Σ., Σάμιο, Θ. επιμ. *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*. Αθήνα: Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας.
13. Χρυσόγονος, Κ. (1998) *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας.
14. Χρυσόγονος, Κ. (2006) *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
15. Verderber, F. R (1998) *Η Τέχνη της Επικοινωνίας*. Αθήνα: Έλλην.

II. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ανθόπουλος, Χ. (2017) «Τα e-mail των εργαζομένων». *Επίκαιρα θέματα Συνταγματικού Δικαίου* (Τεύχος 66). Διαθέσιμο στο https://www.cecl.gr/wp-content/uploads/2017/04/Tefxos-66_Aprilios.pdf.
2. Δαλακούρας, Θ. (2001) «Οι ειδικές ανακριτικές πράξεις του άρθρ. 6 του Ν 2928/2001». *ΠοινΧρ* (ΝΑ/1022).
3. Καμίνης, Γ. (1995) «Το απόρρητο της τηλεφωνικής επικοινωνίας: Η συνταγματική προστασία και η εφαρμογή της από τον ποινικό νομοθέτη και τα δικαστήρια». *ΝοΒ*. τόμος 43.
4. Κουσουνή-Πανταζοπούλου, Α. (2021), «Η νόμιμη (μαζική) παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α.. Σχόλιο στην από 25.5.2021 απόφαση Big Brothers Watch and others v. the UK». *ΔΙΤΕ* (π. ΔΙΜΕΕ) (Τεύχος 3/2021)

5. Λαχανά, Κ.-Χ. (2013) «Quod ab initio non valet, in tractu temporis non convalescit: Νομική θεμελίωση της ασυμβατότητας της Οδηγίας 2006/24/EK προς το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. με αναγωγή στα νομολογιακά προηγούμενα (stare decisis) του Δικαστηρίου του Στρασβούργου». *ΠοινΔικ*, (Τεύχος 12).
6. Λαχανά, Κ.-Χ. (2014) «Παρατηρήσεις στη Δ.Ε.Ε., συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-293/12 (Digital Rights Ireland Ltd.) και C-594/12 (Seitlinger κλπ.), Απόφαση της 8ης Απριλίου 2014», *Constitutionalism – Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης*, σελ. 431. Διαθέσιμο στο <https://www.constitutionalism.gr/c-29312-digital-rights/>.
7. Λίβος, Ν. (1994) «Ποινικοδικονομικές επεμβάσεις σε δεδομένα τηλεπικοινωνιακών διασυνδέσεων». *ΠοινΧρ*, ΜΔ', παρουσίαση άρθρου του Welp, J. Strafprozessuale Zugriffe auf Verbindungsdaten des Fernmeldeverkehrs.
8. Λίβος, Ν. (1997) Η ποινική προστασία των συνδετικών δεδομένων των τηλεπικοινωνιών. *ΠοινΧρ*, ΜΖ'.
9. Λυντέρης, Χ. (1995) «Η άρση του απορρήτου της επικοινωνίας ως μέσο αντεγκληματικής πολιτικής – παρουσίαση του Ν. 225/1994». *ΠοινΧρ*, 1995.
10. Μπαντή-Μαρκούτη, Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τζ., Ματσούκα, Α. (2015) «Μεταδεδομένα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες: Η κατάργηση της Οδηγίας 2006/24 και η USA Freedom Act 2015». *ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ)* (Τεύχος 3).
11. Παπανικολάου, Α. (2019) «Ανησυχία από το νέο καθεστώς άρσης του απορρήτου», *Εφημερίδα Τα Νέα*, 16-12-2019. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/print/2019/12/16/economy/anisyxia-apo-to-neo-kathestos-arsis-tou-aporritou/>.
12. Παπανικολάου, Α. (2021) «Κακόβουλες κλήσεις» και επικοινωνιακό απόρρητο: μια καθόλου αυτονόητη σύμπλευση, *ΤοΣ* 4/2021.
13. Σπυράκος, Δ. (1993) Το απόρρητο της επικοινωνίας, Βασικές αρχές και επιλογές για τη δικαιοπολιτική αντιμετώπιση του. *ΤοΣ* 3/1993.
14. Τουντόπουλος, Ν. (2000) Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών. *Δ.Ε.Ε.* (τεύχος 5).

15. Τσακυράκης, Σ. (1993) *Το απόρρητο της επικοινωνίας (Απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης;)*. ΝοΒ, 1993.
16. Τσόλιας, Γ. (2004) «Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ». *ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ)*, (Τεύχος 3/2004).
17. Τσόλιας, Γ. (2005) «Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005)». *ΠοινΔικ* (Τεύχος 7/2005).
18. Τσόλιας, Γ. (2006) «Η διατήρηση και επεξεργασία δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών σύμφωνα με την Οδηγία 2006/24/ΕΚ(Σύντομη ερμηνευτική προσέγγιση)». *ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ)*, (Τεύχος 3/2006).
19. Τσόλιας, Γ. (2016) «ΣτΕ 1593/2016 (Τμ. Δ') [Τηλεπικοινωνίες. Απόρρητο]». *ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ)* (Τεύχος 4/2016).
20. Τσόλιας, Γ. (2017) «Δ.Ε.Ε. υποθ. C-203/2015, C-698/2015 απόφ. της 21.12.2016 [Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες]». *ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ)* (Τεύχος 1/2017).
21. Τσόλιας, Γ. (2017) «Εξελίξεις στον τομέα επιτήρησης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών: από την ασφάλεια στην ελευθερία και τη διεύρυνση της προστατευόμενης επικοινωνίας (Εισαγωγικό Σημείωμα)». *ΠοινΔικ* (8-9/2017).
22. Χριστοδούλου, Κ. (2014) «Το απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών μετά την βάσανο του Δ.Ε.Ε. – Η ακύρωση της Data Retention Directive και οι επιπτώσεις της στο εθνικό δίκαιο», *Constitutionalism – Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης*, σελ. 3. Διαθέσιμο στο <https://www.constitutionalism.gr/christodoulou-aporrito-epikoinonion%CE%B9%CE%BD/>.

III. ΕΥΡΩΠΑΙΚΑ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1995) *Οδηγία 95/46/ΕΚ για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας*

δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, (Data Protection Directive), L 281 /31.

2. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1996), C 329/1, 39^ο έτος.
3. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2017) Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της 10-1-2017 για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της Οδηγίας 2002/58/EK, 2017/0003.
4. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2021) Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της 10-02-2021 για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της Οδηγίας 2002/58/EK, 6087/21.

IV. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. (2019) Νόμος 4640/2019, Αθήνα (ΦΕΚ Α' 190/30.11.2019).

V. ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙΣ – ΠΡΑΞΕΙΣ

1. Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών. (2005) Γνωμοδότηση 1/2005, Αθήνα (αριθ. πρωτ. 893/03-02-2005).
2. Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών. (2006) Πράξη 2322/11-12-2006 με θέμα «Εξουδετέρωση της δυνατότητας μη αναγραφής της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων», Αθήνα (ΦΕΚ 1853/2006).
3. Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών. (2009) Πράξη 234/04-11-2009 Τροποποίηση της υπ' αριθ. 2322/11-12-2006 Πράξης της Αρχής με θέμα «Εξουδετέρωση της δυνατότητας μη αναγραφής της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων» (ΦΕΚ 2359/2009).
4. Γνωμοδότηση Εισαγγελέα Αρείου Πάγου Γεωργίου Σανιδά 9/2009.
5. Γνωμοδότηση του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Ιωάννη Τέντε 12/2009.

6. Γνωμοδότηση του Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου Αθανασίου Κατσιρώδη 9/2011.

VI. ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

1. Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2018) *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*. Λουξεμβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης.
2. Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021), *Δελτίο τύπου με θέμα: Απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών: Το Συμβούλιο ενέκρινε τη θέση του σχετικά με κανόνες για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (ePrivacy)*. Διαθέσιμο στο <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2021/02/10/confidentiality-of-electronic-communications-council-agrees-its-position-on-eprivacy-rules/#>.

VII. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

1. Απόφαση Συμβουλίου της Επικρατείας 1593/2016, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.
2. Άρειος Πάγος (Α2 Πολιτικό Τμήμα), απόφαση 1/2017, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.
3. Άρειος Πάγος, απόφαση 1014/2020, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.

VIII. ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

1. Lawspot (2017) «Νόμιμη η δικαστική χρήση στοιχείων από προσωπικά email εργαζομένων σε εταιρικούς υπολογιστές», άρθρο διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/nomimi-i-dikastiki-hrisi-stoiheion-apo-prosopika-email-ergazomenon-se-etairikoys>.
2. Homo Digitalis (2018) «Έκθεση για το δικαίωμα στην προσωπική ζωή στην ψηφιακή εποχή». Διαθέσιμο στο <https://www.homodigitalis.gr/posts/1220>.

3. Χελιουδάκης, Λ. (2019) «Διατήρηση Μεταδεδομένων Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: Το ευρωπαϊκό φάντασμα που θέλει να πάρει ξανά σάρκα και οστά», Homo Digitalis. Διαθέσιμο στο <https://www.homodigitalis.gr/posts/4048>.
4. Homo Digitalis (2019) «Διατήρηση Μεταδεδομένων Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: Το ευρωπαϊκό φάντασμα που θέλει να πάρει ξανά σάρκα και οστά», άρθρο διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.homodigitalis.gr/posts/4048#1534226685934-ba4ecff6-5435>.

ΙΧ. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Μαρκόπουλος, Ν. (2018) «Η συνταγματική προστασία των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας», *Πρακτικά Ημερίδας της Αρχής Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών με θέμα Απόρρητο Επικοινωνιών – Σύγχρονες Προκλήσεις*. Αθήνα, 08-05-2018. Αθήνα: Α.Δ.Α.Ε.

Β. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΒΙΒΛΙΑ

1. Horton Cooley, C. (1909) *The Significance of Communication, Chapter 6 in Social Organization*. New York: Charles Scribner's Sons.
2. Mitrou, L. (2007) "Communications Data Retention: A Pandora's Box for Rights and Liberties?". Σε Acquisti, A., Gritzalis, S., Lambrinouidakis, C., Di Vimercati, S. *Digital Privacy, Theory, Technologies and Practices*. New York: Auerbach Publications.
3. Wicker, S.B. (2013) *Cellular Convergence and the Death of Privacy*, Oxford: Oxford University Press.

8. Van Dijck, J. (2014) "Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology". *Surveillance and Society*, 12(2). Διαθέσιμο στο <https://www.mendeley.com/search/?page=1&query=%E2%80%9CDatafication%20and%20dataism%20and%20dataveillance%3A%20Big%20Data%20between%20scientific%20paradigm%20and%20ideology&sortBy=relevance>.
9. Wicker, S.B. (2012) «The Loss of Location Privacy in the Cellular Age». *Communications of the ACM*, Vol. 55, (No. 8). Διαθέσιμο στο http://wisl.ece.cornell.edu/wicker/SWicker_CACM_9_12.pdf.
10. Wicker, S.B. and Schrader, D.E. (2011) "Privacy-Aware Design Principles for Information Networks". *Proceedings of the IEEE*, vol. 99(2). Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/224185721_Privacy-Aware_Design_Principles_for_Information_Networks
11. Young, K. (2004) "Internet Addiction: A New Clinical Phenomenon and Its Consequences". *American Behavioral Scientist*, 48(4). Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/232496700_Internet_Addiction_A_New_Clinical_Phenomenon_and_Its_Consequences.

III. ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

1. European Data Protection Supervisor (03-12-2010) The moment of truth for the Data Retention Directive, Βρυξέλλες. Διαθέσιμο στο https://edps.europa.eu/press-publications/press-news/press-releases/2010/moment-truth-data-retention-directive-edps-demands_en.

IV. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

2. Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 02-08-1984, Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 8691/79.
3. Judgment Concurring Opinion Of Judge Pettiti, Ε.Δ.Δ.Α., 02-08-1984, Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου.
4. Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 25-09-2001, P.G. και J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 44787/98.

5. Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 03-04-2007, Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 62617/00.
6. Απόφαση Δ.Ε.Ε., 08-04-2014, Digital Rights Ireland Ltd, Michael Seitlinger κλπ. κατά Minister for Communications κλπ, C-293/12 και C-594/12.
7. Απόφαση Δ.Ε.Ε., 21-12-2016, Tele2 Sverige AB κατά Post-och telestyrelsen και Secretary of State for the Home Department κατά Tom Watson, Peter Brice, Geoffrey Lewis, C-203/2015 και C-698/2015.
8. Απόφαση Δ.Ε.Ε., 06-10-2020, La Quadrature du Net and Others κατά Premier Ministre and Others, C-511/18, C-512/18 and C-520/18,.
9. Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., 25-05-2021, Big Brothers Watch και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 58170/13, 62322/14 και 24960/15.
10. Partly Concurring and Partly Dissenting Opinion Of Judge Pinto De Albuquerque European Court of Human Rights, 25-05-2021, Big Brothers Watch
11. Factsheet – Personal data protection, European Court of Human Rights, January 2022, μετάφραση από Homo Digitalis. Διαθέσιμο στο <https://www.homodigitalis.gr/wp-content/uploads/2018/03/%CE%91%CF%80%CF%8C%CF%81%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%BF-%CE%95%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CF%8E%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A5%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CF%80%CE%AD%CF%82.pdf>.

V. ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

1. Big Brother Watch (2014) “Briefing note: Why Communications Data (Metadata) matter”. Διαθέσιμο στο <https://www.bigbrotherwatch.org.uk/wp-content/uploads/2014/07/Communications-Data-Briefing.pdf>.

VI. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Felten, E. (2013) "Written Testimony", *Committee on the Judiciary Hearing on Continued Oversight of the Foreign Intelligence Surveillance Act*. United States Senate, 02-10-2013.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΗΜΜΑΤΩΝ

1. Ανίσχυρο Οδηγίας 2006/24/ΕΚ: σελίδες 34-36, 46-47, 56, 58, 67, 85-86, 88, 92.
2. Απόκρυψη καλούσας γραμμής: σελίδες 39, 80, 82-83.
3. Απόρρητο επικοινωνίας: σελίδες 7, 8, 10-12, 15, 16, 19, 28, 30-31, 38-39, 54, 59, 62, 67, 71-72, 85, 89, 92.
4. Άρση απορρήτου επικοινωνίας: σελίδες 10-13, 32, 35, 60-64, 69, 71, 73-74, 77-79, 81, 83-84, 90, 92-95.
5. Αρχή αναλογικότητας: σελίδες 9, 38, 48-49, 57-58, 61, 67-68, 85-86, 92-93.
6. Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών: σελίδες 10, 67-70, 72, 74, 80-84, 94.
7. Βιο-πορτρέτο: σελίδες 6, 21, 28, 39, 52, 70, 96.
8. Γνωμοδοτήσεις Αρχείου Πάγου: σελίδες 71, 73, 78-79.
9. Δεδομενοποίηση: σελίδα 24.
10. Διατήρηση μεταδεδομένων: σελίδες 30-36, 41, 46-55, 57-58, 62, 64, 66-67, 84-86, 88-90, 92-94.
11. Δίλημμα «ελευθερία ή ασφάλεια»: σελίδες 51, 57, 86.
12. Εξατομικευτικές συνθήκες επικοινωνίας: σελίδες 7, 14, 16, 26, 69.
13. Επιτήρηση επικοινωνιών: σελίδες 20, 24, 31-32, 51, 57, 64, 86, 94.
14. Κακόβουλη / ενοχλητική επικοινωνία: σελίδες 31, 71-73, 78-85, 94.
15. Κανονισμός E-Privacy: σελίδες 37-40, 76, 84, 91, 93, 94-95.
16. Μοτίβο συμπεριφοράς: σελίδες 21, 24, 26-27, 56, 95.
17. Πάροχος: σελίδες 11, 13, 23, 25, 35, 39-40, 52-53, 61, 64, 69, 80, 81, 83-84, 93, 95.
18. Συγκατάθεση: σελίδες 26, 36, 39, 40, 42, 83.
19. Τεκμήριο υπέρ απορρήτου: σελίδα 13.
20. Ψηφιοποίηση επικοινωνίας: σελίδες 6, 18, 21, 54, 70, 76, 90.